

મહામહેપાધ્યાય શ્રીમાન
યશોવિજયજી ઉપાધ્યાય વિરચિત
શ્રી.

કન્ય ગુણ પર્યાયનો રાસ.

(બાવાઈ અને વિવેચન સમેત)

વિવેચન કર્તા

મોહનલાલ વિ. અમરશી શેઠ.
અધીપતી બેન વિજય તરંગ વિગેરે

(સર્વ હુકમ સ્વાધીન)

શ્રી જૈન વિજય પ્રેસ.

સ વ ૧ ૧૯૬૪

સને ૧૯૦૮

ઉપોદ્ધાત

ન્યાય વિશારદ મહામહોપાધ્યાયજી શ્રીમાન યશોવિજયજી મહારજનુ નામ' ભાગ્યેજ કોઈ નીનથી અજાણ હશે, તેમણે સંખ્યાબધ અથો લખી/નીન કેમપર જે મહદ્દા ઉપકાર કર્યો છે તે સર્વ વિદિત છે. દરેક વિષયમા તેઓ કેવા પ્રકારની અ સાધારણ શક્તિ ધરાવતા હતા તે તેની જુદા જુદા વિષયપર લખાએની ઉચ્ચ પ્રકારની કૃતિ પરથી સ્પષ્ટ જણાઈ આવેછે. આધુનિક સમયે જેન વિદ્વાનોને પ્રત્યે કળીકાસ-સવ સ શ્રીમાન હેમાચાર્યજી અને શ્રીમાન યશોવિજયજી ઉપાધ્યાયનુ સાહીત્યજ ઉપકારી થતુ હોય એમ જોવાય છે-આ બને ઝગઝગતા કોહી નુસ્થીજ નીન સાહિત્ય હાવ/ગૌરવવાને ધારણ કરી રહ્યુ છે.

ન્યાય શાસ્ત્રમા શ્રીમાન યશોવિજયજી ઉપાધ્યાય કેવા પ્રવીણ હતા તે તેમને કાશીના પડોતો તરફથી ન્યાયવિશારદની પત્રી મળેલી છે તેપરથી પ્રત્યક્ષ થાયછે. ન્યાયના વિષયમા તેમના કાળમા તેની બરોબરી કરી શકે, તેવો કોઈ પડોત ન હોતો એવુ તે વખતે સિદ્ધ થયુ હતુ.

ન્યાયના વિષયમા નેઓએ અનેક અપુર્વ અથો લખેવાછે, તે પૈકી આ' દ્ર યગુણપદ્યાયનો રામ' એ પણુ ઘણો ગહન અને અપુર્વ અથછે. આ રામનો વિષય દ્રવ્યાનુયોગનો અને ન્યાયનો હોવાથી ઘણો ગહન છે છતા તે એક તદ્દન સામાન્ય ભાષામા રામ રૂપે લખેલો છે. એ વિષે એક એવી ફત કથા છે કે અન્ય મતના આચ યોએ જેનોના રાસનુ ઉપહારવ કર્યુ હતુ તેથી શ્રીમા ન યશોવિજયજી ઉપાધ્યાયે આ ન્યાયનો અને દ્રવ્યાનુયોગનો ગહન વિષય એક સાદા રામના અકારમા રચીને તેનાર કર્યો અને મહાન વિદ્વાનોને પણ તેમણે હેરાત પમાડી દીધા.

જૈન કેમમાં ન્યાયના, અવયાસીઓ બહુજ જુજ છે અને તેમાં ખાસ કરીને આવા રાસ રૂપે લખાએ ત્રા અથવા અધ્યયન કવચિ- તમકરાય છે તેથી આવા અથ પર ભાવાર્થ અને સાધારણ રીતે વિસ્તાર પુર્વક વિવેચન લખાય તો, આવા ઉત્તમ વિષયની જાણાસુઓને સરલતા થાય એવા હેતુથી અમોએ આ અથ પર વિવેચન લખી મૂળ અને ભાવાર્થની સાથે પ્રગટ કરેલ છે વિવેચન લખવાનું સ્વાહસ કર્યા પછી મને મારી સ્થિતિ કઠ ગી જણાએ ની છે કારણ કે ન્યાયના વિષયમાં અથ પ્રવેશ કરવા જે ટકી પણ મારી શકત નથી તેમ છતાં માત્ર ઉત્સાહને લઈને આ ગહન અથના વિષયને બની શકે તેટલો સ્પષ્ટ કર્યો છે દ્રવ્ય ગુણ અને પર્યાય, તેના લેટ, નય બાળ પ્રમાણ વિગેરે ખાખોને આ અથમાં ઘણી સારી રીતે, વર્ણવેલ છે તેમ છતાં આ વિષય એવો છે કે મારા જેવા સાધારણ શક્તિવાલા ની ગભીર બુદ્ધિ પણ રહી ગઈ હોય એટલું જ નહિ પણ વિદ્વાનોને તો કદાચ ઉપહાસ્ય કરવા જેવું પણ લખાઈ ગયું હોય તો હું તેઓ મર્વની ક્ષમા ચાહું છું અને આ વિષયના સબધમાં મારી અદપશતા જાહેર કરે છું

આ ભાષા રૂપે રચાએલા અથપરથી શ્રીયુત લોજ કવીએ દ્રવ્યાનુયોગ તકલા નામનો સંસ્કૃત અથ લખેલો છે અને તેના પર ટીકા લખેલા છે તેની સહાયતા અમોએ વારવાર લીધેલ છે અને ઘણી જગ્યાએ તેમનેજ આધાર ભુત ગણેલ છે તેથી એ અથ અમોને ઘણો ઉપકરી થયો છે

જનશ્વરની આજ્ઞા વિરુદ્ધ જે કાંઈ લખાયું હોય તે મિશ્યા હુકમ થશે

વીં વિવેચન કર્તા

ઉપોદ્દેશાત.

ન્યાય વિશારદ મહામહોપાધ્યાયજી શ્રીમાન યશોવિજયજી મહારજનુ નામ' જાગ્યેજ કોઈ નૈનથી અસાત હશે, તેમણે સંખ્યાબધ્ધ થયો લખી નૈન કેમપર જે મહદ ઉપકાર કર્યો છે તે સર્વ વિદિત છે દરેક વિષયમા તેઓ કેવા પ્રકારની અ સાધારણ શક્તિ ધરાવતા હતા તે તેની જુદા જુદા વિષયપર લખાએની ઉચ પ્રકારની કૃતિ પરથી સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે આધુનિક સમયે નૈન વિદ્વાનોને પ્રત્યે કળીકાલ સર્વ શ્રીમાન હેમાચાર્યજી અને શ્રીમાન યશોવિજયજી ઉપાધ્યાયનુ સાહીત્યજ ઉપકારી થતુ હોય એમ જોવાય છે. આ બને ઝગઝગતા કોહી નુરથીજ નૈન સાહિત્ય હાલ ગૌરવતાને ધારણ કરી રહ્યુ છે.

ન્યાય શાસ્ત્રમા શ્રીમાન યશોવિજયજી ઉપાધ્યાય કેવા પ્રવીણ હતા તે તેમને કાશીના પડીતો તરફથી ન્યાયવિશારદની પંખી મળેની છે તેપરથી પ્રત્યક્ષ થાય છે. ન્યાયના વિષયમા તેમના કાળમા તેની બરોબરી કરી શકે, તેવો કોઈ પડીત ન હોય એવુ તે વખતે મિદ્ધ થયુ હતુ.

ન્યાયના વિષયમા તેઓએ અનેક અપુર્વ થયો લખેલા છે, તે પૈકી આ 'દ્ર વ્યુત્પત્તિ' પર્યાયનો રામ' એ પણ ઘણો ગહન અને અપુર્વ થય છે આ રામનો વિષય દ્રવ્યાનુયોગનો અને ન્યાયનો હોવાથી ઘણો ગહન છે છતાં તે એક તદ્દન સામાન્ય ભાષામા રાસ રૂપે લખેલો છે એ વિષે એક એવી દૃષ્ટિ થાય છે કે અ ય મતના આચ પોએ નૈનોના રાસનુ - ઉપહારય કર્યુ હતુ તેથી શ્રીમા ન યશોવિજયજી ઉપાધ્યાયે આ ન્યાયનો અને દ્રવ્યાનુયોગનો ગહન વિષય એક માફા રાસના અકારમા રચીને તૈયાર કર્યો અને મહાન વિદ્વાનોને પણ તેમણે હેરાન પમાડી દીધા.

જૈન કેમમાં ન્યાયના, અવધાનીઓ ખહુજ બુલ છે અને
 તેમાં ખાસ કરીને આવા રાસ રૂપે લખાએવા અથર્નુ અધ્યયન કરવા
 તમકરાય છે તેથી આવા અથ પર ભાવાર્થ અને સાધારણ રીતે
 વિસ્તાર પુર્વક વિવેચન લખાય તો, આવા ઉત્તમ વિષયની
 શ્રદ્ધાસુએને સરલતા થાય એવા હેતુથી અમોએ આ અથ
 પર વિવેચન લખી મૂકા અને ભાવાર્થની સાથે પ્રગટ કરેલ છે
 વિવેચન લખવાનું સાહસ કર્યા પછી મને મારી રિધિતિ કદગી
 જણાએની છે કારણ કે ન્યાયના વિષયમાં અચ્ચુ પ્રવેશ કરવા જે
 ટલી પણ મારી શકત નથી તેમ છતાં મારે ઉત્સાહને લઇને
 આ મહુન અથના વિષયને ખની શકે તેટલો સ્પષ્ટ કયોછે
 દ્રવ્ય શુભ અને પર્થાય, તેના ભેદ, નય ભગ પ્રમાણ વિગેરે
 પ્રાપ્તોને આ અથમાં ઘણી મારી રીને વર્ણવેલ છે, તેમ
 છતાં આ વિષય એવો છે કે મારા જેવા સાધારણ શક્તિવાલા
 ની મબીર બુલ પણ રડી ગઇ હોય એટલુજ નહિ પણ
 વિદ્વાનોને તો કદાચ ઉપહાસ્ય કરવા જેલુ પણ લખાઇ ગયુ
 હોય તો હુ તેઓ સર્વની ક્ષમા ચાહુ છુ અને આ વિષયના
 મખધમાં મારી અદ્યક્ષના બાહેર કરે છુ

આ ભાવા રૂપે રચાએલા અથપરથી શ્રીયુત કોળ કવીએ
 દ્રવ્યાનુયોગ તર્કજ્ઞા નામનો સરકૃત અથ લખેલો છે અને તેના
 પર ટીકા લખેલી છે તેની સહાયતા અમોએ વારવાર લીધેલ છે
 અને ઘણી જગ્યએ તેમનેજ આધાર બુલ મળેલ છે તેથી
 એ અથ અમોને ઘણો ઉપકરી થયો છે

અનેમરની આજ્ઞા વિરુદ્ધ જે કાઇ લખાસુ હેય તે મિથ્યા
 કુદ્ધન થતો

પી. વિવેચન કા.

વિષયાનુક્રમ.

દાખ	વિષય	પાનું
		૧
પહેલી—	દ્રવ્ય નુયોગની પ્રથા સા	૧૧
બીજી—	દ્રવ્યગુણ અને પર્યાયની સમજણ	૩૩
ત્રીજી—	દ્રવ્યગુણ અને પર્યાયની અલોભા	૫૫
ચોથી—	લે. અલોહની શકાતુ નિવારણ અને સપ્ત ભગીની સ્થાપના	૭૩
પાંચમી—	દ્રવ્યાર્થિક નયના લેહ	૧૦૩
છઠી—	પર્યાયાર્થિક નયના લેહ અને સાત નય	૧૨૮
સાતમી—	ઉપનય અને તેના લેહ	૧૪૬
આઠમી—	નિર્ધાર અને વ્યવહાર નયના લેહ	૧૭૮
નવમી—	ત્રિગુણ રૂપાદીકરણ	૨૨૨
દશમી—	વર્ણના સ્વરૂપ	૨૪૦
અધ્યારમી—	સ્વભાવના લેહ	૨૭૫
તેરમી—	નયની સ્વભાવના નિરૂપણ	૨૯૦
ચૌદમી—	પર્યાયના લે.	૩૦૭
પદ્દમી—	પ્રથાસ્તી	૩૨૦

મહુમ શેઠ ઉત્તમચંદ પરમાણુદ

માંગરોલ.

શેઠ ઉત્તમચંદ પરમાણુદ માંગરોલના વતની હતા અને રાજગાર અર્થે મુબઈમાં રહેતા હતા તેઓશ્રીના જન્મ સંવત ૧૬૩૩ ના શ્રાવણ વદ ૮ ના રોજ થયો હતો તેઓ જાતે દશા શ્રીમાલી ચુસ્ત જૈન હતા તેમણે કુટુંબ માંગરોલ માં ધણુ માન પામેલુ અને આગેવાન છે

શેઠ ઉત્તમચંદ પોતાની નાની વયથી ધણુ ચચલ અને ચાલાક હતા સ્કુલમાં સારો અભ્યાસ કર્યા પછી ૧૬ વરસની નાની વયે તેમણે પોતાના મોટા ધધાનો બોલે ઉઠાવી લીધો હતો અને ૧૬૫૨ માં તેમના પિતાશ્રીનું મરણ થવાથી તેમણે બધો કારભાર પોતાને શીર લીધો હતો તેઓ સ્વભાવના એટલા બધા શાન અને મધુર હતા કે તેમના સમાજમમાં આવના દરેક માણુઓ તેમણે ચાહુ મેળવ્યો હતો શેરબજારમાં તેઓ એક આગેવાન દલાલ તરીકે પ્રખ્યાત થયા હતા પોતાની દલાલીમાં તેઓ ધણુ આગળ વધી ગયા હતા અને તેમની અસાધારણ શક્તિને માટે સાથી અબજોબ થવા જેવું એ બન્યું હતું કે છેવા એકજ વરસમાં તેમણે ૭૫ હજાર રૂ' મેળવ્યા હતા પરંતુ ઠમનશીતે તેઓને પોતાને ઉપસોગ લેવા નુ બની શક્યું નહિ

શેઠ ઉત્તમચંદ ધણીજ નાની વયે એટલે તા. ૩૦ મી એપ્રિલ ૧૮૦૬ ના રોજ ૩૦ વરસની જીવ ચુવાન વયે

ગુજરી જયા હતા

શેઠ ઉત્તમચંદ પરમાણુ દને યાત્રા કરવાને ધણો પ્રેમ હતો અને આટલી નાની ઉંમરમા તેમણે લગભગ દરેક તીર્થની યાત્રા કરી હતી પોતાનો મોટો ધર્મી છોકરીને તેઓ પોતાના કુટુંબ સાથે શીખરણ અને બીજા દુરના તીર્થ સ્થળોએ જાત્રા કરવા ગયા હતા શીખરણથી પાછા ફરતા કલકત્તામા તેઓ એકાએક આજારી થઈ ગયા હતા અને ગભીર હાલતમા તેમને અત્રે મુબંબા લાવતા ચાર દિવસમા તેઓનો સ્વર્ગવાસ થયો હતો.

શેઠ ઉત્તમચંદ નિયમિત પુજા પાઠ કરતા હતા, દરેક જાહેર સ્થાનમા તેઓ આનંદ લેતા હતા જૈન મિત્ર સહા અને માગરોલ જૈન સભાના તેઓ લાઈફ મેમ્બર હતા અને માગરોલ શ્રીમાળી સમાજના તેઓ પેટ્રન હતા તેઓ ગુપ્ત સંભાવતને આહુતારા હતા અને કોઈ પણ માણસ તેની પાસેથી નીરાશ થઈને પાછો જતો નહી તેઓ સ્વભાષના એટલા બધા નમ્ર હતા કે તેમણે પોતાની જીવગીમા કોઈના પર ગુસ્સો કયો હોય એમ જાણવામા નથી આવા નરવીર રાતનુ આયુધ્ય જે લગામુ હોત તો તેમના હાથથી અનેક કાર્ય મથા હોત પરંતુ ભાવિને તે ગમતુ નહોતુ, આવા યુવકનાં અકાલ અંત્યુથી માગરોલને અને જૈન મંથને મોટી ખોટ પડી છે શેઠ ઉત્તમચંદ પરમાણુ ૦ પોતાની પાછલ જીવન જીવન ખાતામા રૂ. ૪૦૦૦ કાઢી ગયાછે તેઓની પાછલ એક વિધવા એક નાનો પુત્ર અને એક પુત્રી તેઓ મુકી ગયાછે પરમાત્મા તેમના આત્માને શાંતી આપે

પ્રજ્ઞ ગુણ પચાચિનો રાસ

દાળ પહેલી.

ચોપા

(મથકાગ મગસાચરણ કરે છે)

શ્રી ગુરુ છતવિજય મન ધરી

શ્રી નયવિજય મુગુરુ આદંશી

આતમ અરધી ને ઉપકાર

કરે, દ્રવ્ય અનુયોગ વિચાર ૥૩૥

ભાસાર્થ-પતિ શ્રી છતવિજય અને યદીત શ્રી
નયવિજય જે બંને મહાગુરુ વિતામ સમગ્ર કરીને
આમહિત સ્વાના અર્થાં એવા હવેના ઉપકારને માટે
દ્રવ્યઅનુયોગનો વિચાર કરે છુ (૧)

વિવેચન-અનુયોગ એટલે સૂનાય વ્યાખ્યાન, તે ચાર પ્રકારે કહ્યા છે (૧) ચરણ કરણાનુયોગ એટલે આચાર સંબંધી ઉપદેશ જેમકે આચારગ સૂત્ર (૨) ગણીતાનુયોગ એટલે સંખ્યાશાસ્ત્ર જેમકે ચદ્રપ્રકૃતી અને સૂર્યમંત્ર ૨૫ી સૂત્ર (૩) કથાનુયોગ એટલે જેમા ધર્મ કથાઓ અને દ્રષ્ટાંતનુ વ્યાખ્યાન હોય તે જેમકે શાતા સૂત્ર (૪) દ્રવ્યાનુયોગ એટલે ૫૬ દ્રવ્ય સંબંધિ વિચાર જેમ કે સૂત્ર કૃતાંગ સૂત્ર અને સમ્ભવિ તત્ત્વાર્થ આ ચાર અનુયોગમાથી ૫૬ દ્રવ્યનુ જેથી સૂક્ષ્મજ્ઞાન થાય તે દ્રવ્યાનુયોગ તેનો વિચાર દ્રવ્ય શુણ્ણ પર્યાયના શસની શ્રીમદ્ ન્યાયવિચારક મહામહોપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજી મહારાજ આત્માનુ હીન કરવાને જેઓ ઉદ્ભવત છે એવા જીવોપર ઉપકાર જુદીથી વ્યવસ્થા કરે છે (૧)

(દ્રવ્યાનુયોગ વિના ચળ કરણાનુ યોગ નિષ્ફળ છે તે દખાડે છે)

વિના દ્રવ્ય અનુયોગ વિચાર
ચરણ કરણનો નહિ કે સાર

સમ્મતિ અથે ભાખ્યુ ધસ્યુ

તે તો પુદ્ધ જન મનમા વસ્યુ ॥ ૨ ॥

ભાનાર્થ—સમ્મતિ અથને નિચે એવી રીતે કહ્યું છે કે દ્રવ્યાનુયોગના વિચાર વગર, માત્ર અગ્નિકરણાનુયોગના વિચાર કર્યો તેમા કાંઈ આગ્નિન નથી જેઓ પ-
રિહત છે તેઓના મનમા એ વાત જનજનર વસી છે (૨)

નિરેશન—પદ દ્રવ્ય મળધી કાંઈપણ વિચાર કર્યા વગર ફક્ત આચાર અને ક્રિયામા રકત ગહેવાથી કાંઈ સાર નથી, આ પ્રમાણે પ્રકરણમા મુખ્ય એવા સમ્મતિ તત્વાર્થ અવમા લખેલું છે અને જેઓ વિદ્વાન છે, તત્વજ્ઞાનના જાણુ છે તેઓના મનમા એ વાત જરોજનર કસેલી છે,

(દ્રવ્યાનુયોગની વિશેષતા જતાને છે)

શુદ્ધા હારાદિક તનુ યોગ
મોટો કહીઓ દ્રવ્ય અનુયોગ
એ હિપદેશ પદાદિક અથે
સાખ લહી ચાલોશુભ પથે

॥૩॥

ભાવાથ—આહાર વિગેરે શુદ્ધ મહત્ત્વ કરતું તે નાના યોગ છે પરંતુ દ્રવ્યાનુયોગનો વિચાર તે મોટો કોમો છે. ઉપદેશપદ્ધતિક અથને વિશે તેની સાક્ષી જો ન શુભ પાથને વિશે ચાલવું

વિવેચન ગેતાવીસ રોપ રહીત શુદ્ધ આહાર લેવો, સા માયકાદિક ક્રીયાઓ કરવી એ બધા નાના યોગ છે, પરંતુ એ જરૂર જ્ઞાન થાય એવો જે દ્રવ્યાનુયોગનો વિચાર તે યોગ બધા યોગમાં સૌથી મોટો કહેવાય છે જેઓને પણ દ્રવ્યનુ જ્ઞાન નથી અને જ્ઞાનને ગોણું ગણી ક્રીયાને પ્રાધાન્ય પા આપે છે તે બધા અશુદ્ધ માર્ગમાં જમન કરે છે પરંતુ જીવા જીવાદિક દ્રવ્યનુ જે જ્ઞાન થવું તે શુભ માર્ગ કહ્યો છે ઉપદેશ પદ્ધતિક અથને વિશે તેની સાક્ષી છે

(દ્રવ્યાનુયોગમાં ૨૦ વાગવાથી આધ્યાત્મિક ગાય લાગતો નથી)

જીએ યોગે જો લાગે ૨૦
આધ્યાત્મિક નહિ ભગ

પચ કદપ ભાષ્યે ઇમિ ભણ્યુ

સદગુરુ પાસે ઇચ્છુ મે મુણ્યુ ॥ ૪ ॥

ભાનાર્થ-દ્રવ્યાનુયોગને વિષે જો ખગંખગે રગ લાગે તો
આપા ઝર્માદિક દોષ ન લગાડે પચકદપ ભાષ્યમા એ પ્રમાણે
કહેવું છે અને સદગુરુ પાસેથી એજ પ્રમાણે માલમળ્યુ છે (૪)

નિમેચન-જેઓને પદદ્રવ્યના વિચારરૂપ દ્રવ્યાનુયોગનો
રગ લાગેલો છે અને આત્મસ્વભાવમા લીનના છે તેઓને
કોઈ કારણસર કદાચીન્ આધાકર્માન્કિ આહારનો દોષ લાગે
તોપણ આગ્રિનો ભગ થનો નહીં આવો અધીકાર પચકદપ
ભાષ્ય નામનો યવ કનેન વિષે છે તેગજ પ્રશ્ન રતી થયમા
કહ્યુ છે કે -

કિચિન્નુદ્ધ કલ્પ્યમ કલ્પ્યમ્

ત્યાદ કલ્પ્યમપિ કલ્પ્યમ

પિંદ શ્યા વસ્ત્ર પાત્ર

* જેઓ દ્ર વ્યનુયોગના બં ના હાથ તેના સીતાર્થને માટે આ મને ૧૧
જે ગત્ત ૩ જેમે દ્ર વ્યનુયોગનુ જ્ઞાન નથી તેઓ ક્ષય નુ અને ૫૩-૬
નુ ન મળી મનો નથી

વા મેષજાત્રેવા ॥ ૧ ॥

દેશકાલ પુરુષમયસ્યા

મુપયોગ શુદ્ધિ પરિણામાન્

પ્રસર્પાસ્ય ભવતિ કલ્પ્યમ્

નૈકાતા ત્વલ્પ્યતે કલ્પ્યમ્ ॥ ૨ ॥

આનો ભાવાથ એવો છે કે દેશ, કાલ, પુરુષ અને અવ
સ્થાનો વિચાર કરીને ઉપયોગ પુર્વક શુદ્ધ પરીણામવાળાને
ઝાઝક શુદ્ધ શુદ્ધ તેમજ અકલ્પિત એવા આહાર, વસ્ત્ર, પાન
શય્યા વિગેરે કલ્પે છે, એવો કાંઈ એકાત નથી કે જે કલ્પિત
હોય તેજ કલ્પે, બી સદશુરજો ઉપદેશ કર છે તેમા પણ
એમજ સાલણવામા આન્યુ છે

(બાહ્ય યોગ અને દ્રવ્ય અનુયોગને ભેદ બતાવે છે)

બાહ્ય ક્રિયા છે બાહ્ય યોગ

અ તર ક્રિયા દ્રવ્ય અનુયોગ

બાહ્યહીન પણ જ્ઞાન વીશાલ

ભલો કહ્યો મુની ઉપદેશભાલ

॥૫૫॥

સાનાર્થ—આચર્યકાદિક બહારની ક્રિયા છે તે બાહ્યયોગ
 અને અતઃ ક્રિયા છે તે દ્રવ્ય અનુયોગ છે બાહ્ય ક્રિયા
 હીન હોય પણ જ્ઞાનમા વિશાળ હોય તે મુનીને ઉપદેશમાળામા
 ઉત્તમ કહ્યા છે (૫)

વિવેચન—અજ્ઞાનપણે કરેલી સામાયક પ્રતિક્રમણ આ-
 દિક જે અનેક પ્રકારની બાહ્ય ક્રિયાઓ છે તે બાહ્યયોગ કહે
 વાય છે અને સ્વસમય પરીજ્ઞાન, આત્મીક અનુભવ અને
 નિજ રૂપમા સમણતા રૂપ અતર ક્રિયા તે દ્રવ્યાનુયોગ
 કહેવાય છે, જે મહામુનીની બહારની સમજણ વિનાની ક્રિયા
 મા ઝોછા પણ હોય પરંતુ જ્ઞાનાવસ્થીય કર્મના ક્ષયોપશ-
 મથી જેઓનું હેય તેય ઉપદેશ રૂપ જ્ઞાન ઘણું વિશાળ હોય
 તેઓને ઉપદેશ માળામા ઉત્તમ પ્રકારના મુની કહ્યા છે જેવા
 મુનીને ક્રીયાઓ કરીને હીન ભેદને તેની અવશા કરી નહિ
 પરંતુ તેને જ્ઞાનયોગે કરીને મહામુરૂપ માનવા. (૫)

(દ્રવ્યદિક જ્ઞાન મોક્ષનું કારણ છે તે કહે છે)

દ્રવ્યાદીક વિતાએ સાઁ
 શુદ્ધ ધ્યાન પણ લહીએ પાર

તે માટે જોહીજ આદરો

સદગુરૂ વીણ મત ભુલ્યા રો ॥૬૧॥

ભાનાથ-દ્રવ્યાત્મિકનું ચીતન દ્વન્દ્વથી શુક્લ ધ્યાનનો પ

૧૧ પાં પમાય છે, માટે જેજ દ્રવ્યાનુયોગનો આદર કરો
અને સદગુરૂ તર ભુના પાયા લટકો નહિ

નિવચન-ચદ્દ્રવ્ય અને અત્મિક શુભોની ચિતવણી
જેઓને હર હનેશ થતી હોય તેઓ શુક્લ ધ્યાન કે જે
મોક્ષનું દાર છે તે પ્રાપ્ત કરે છે, પ્રવચન માગે દ્વારમાં કહ્યું
છે કે આત્મ દ્રવ્યશુણ્ય પમાયની ભેન ચિતવણાથી શુક્લ
ધ્યાનનો પેલો પાયો નિદ્ધ નાથ છે અને અને પતે ચિતવન
ક નાથી દુષ્ટ ધ્યાનનો ખીજો પાયો સિદ્ધ થાય છે, તથા શુદ્ધ
દ્રવ્ય શુણ્ય પમાયની અપૂર્વ ભાવનાથી સિદ્ધિની સમાપ્તી
નાન છે, જે શુક્લ ધ્યાનનું ફળ છે

(દ્રવ્યાનુયોગનો અવિમરી ગોળ તે કહ્યું છે,)

એહનો જેભે પામ્યોતાગ
ઓધે એહનો જેહને રાગ

એ બે વીણ ગીજો નહિ સાધ

ભાસ્યો સમતિ અરથ અગાધ ॥૭૥॥

ભાનાર્થ-જેઓ દ્રવ્યાનુયોગનો તાગ એટલે અત પ્રાપ્ત કરી શક્યા છે અને જેને સામાન્ય પ્રકારે દ્રવ્યાનુયોગનો રાગ છે તે બે ગીવાય ગીજો કોઈ સાધુ નથી, એ પ્રમાણે અગાધ અર્થવાળા સમતિ ત્રયમા કહેતુ છે (૭)

નિવેચન-જે મનુષ્ય દ્રવ્યાનુયોગ એટલે આત્મવિશ્વાસ તેનો પાર પામી ગયા છે અને સામાન્ય રીતે આત્મજ્ઞાન મેળવવાને અતીશે ઉત્સુ- અને ઉત્સાહવન છે તેવા બે પ્રકારના મનુષ્યો મિવાય બીજા મનુષ્યોને માધુ કહી શકાય નહિ, એ વિષે અગાધ અર્થવાળા સમતિ ત્રયમા કહ્યું છે માટે મુખ્ય વસ્તુ ને પદ્ દ્રવ્યનુ જ્ઞાન છે અને એવા જ્ઞાન વિના ચારિત્ર હોયજ નહિ (૭)

(દ્રવ્યાનુયોગમા લીન એના માધુઓજ આનાગ્ગપછે)

તે કારણ ગુરૂ ચરણ આધીન

સમય સમય ઇણ યોગે લીન

સાધુ જે કિરિયા વ્યવહાર તેહિજ અમ મોટો આધાર ॥૮॥

ભાવાર્થ—જેઓ સદગુરના ચરણને આધીન થઈને સમયે સમયે આ યોગને નિષે લીન રહે છે તે સાધુ પુરુષો કિયાના વ્યવહારમા દ્રઢ થાય છે અને તેઓજ અમોને આધારરૂપ છે (૮)

વિવેચન—એ દ્રવ્યાનુયોગની લેશ માત્ર પ્રાપ્તી થોતાના આત્માનુ ઘણું કષ્ટાણું કરી શકે છે તેથી સદગુરના ચરણમા આધીન થઈને સમયે સમયે એજ યોગમા જે સાધુ લીન થાય છે તેવા કિંવા વ્યવહાર મુજબ સાધુઓ અમોને મોટા આધારરૂપ છે એ મહાપુરુષો ઇચ્છા યોગને ઉત્પન્ન કરે છે તેવીજ રીતે હું પણ પરોપકારને અર્થે દ્રવ્યશુણ્ણ પર્યાયનો નસ રથી ઉપકાર અર્થે પ્રયત્ન કરૂ છું (૮)

(દ્રવ્યશુણ્ણ પર્યાયનો રાસ શામાથી ઉદ્ભવ્યો છે તે કહ્યું છે)

સ મતિ તત્ત્વાર્થ મુખ્ય ંથ
મોટો જે પ્રવચન નિંથ

તેહનો લેશ માત્ર એ લહયો।

પરમારથ ગુઝવયણે કહયો. ॥૬॥

ભાનાર્થ—સમ્રતિ તત્વાર્થ એ મુખ્ય અને નિર્જાલ
વચન રૂપ મહાન અથ છે, તેમાંથી લેશ માત્ર સાર આ રધળે
કહયો છે, વીરોપ પન્માર્થ તો ગુરના વચનમાં ગહલો છે (૯)

ઢાળ ખીજી

ધન ધન સમ્રતિ સાચા રાજ એ દેશી

(નિજ સ્વભાવ રૂપ દ્રવ્ય કમુ તે કહે છે)

ગુણ પર્યાય તણુ જે ભાજન

એક રૂપતિ હું કાલેરે,

તેહ દ્રવ્યનિજ જાતી કહીએ

જસ નહી ભેદ વીચાલેરે

હન વાણી રગે મન ધરિયે ॥ ૧ ॥

બાનાર્થ—શુદ્ધ અને પચાયતુ જે ગ્ધાન છે તે જે મા
જમને ત્રણે કાળને વિષે એકરુએ જુદું છે તેને સ્વગતી દ્રવ્ય
કહેવાય છે જેના નવમા સે બાવ હોય નહિ, માટે છને
થેન જમનાનની દ્રવ્યાર્થજન્યનાળી વાળી સ્નેહપૂર્વક મનને
વિષે ધાન્ય કરીએ (૧)

વિનય ૧—જે દ્રવ્ય ગુણ અને પચાયતુ સ્થાનક છે અને
જે અતીત, અનાગત અને વર્તમાન એ ત્રણે કાળને વિષે
એકજ સ્વરૂપમા રહે પણ પચાયમા જેમ ફેન્દાર ધાય છે
તેમ તે પોતે પોતાના સ્વ વચાવ મુકી પરચાવ પણ અગીકાર ન
કરે તેવા પ્રકારના દ્રવ્યને નિજ જાતી એટલે સ્વસ્વભાવરૂપ
દ્રવ્ય કહેવાય છે જેવી નાત જ્ઞાનાદિક ગુણ પચાયતુ ભાજન
છવ દ્રવ્ય ગણાય, રૂપાદિક ગુણ પચાયતુ સ્થાન પુદગવ દ્રવ્ય
ગણાય, ઘનતિ ગુણ પચાયતુ ભાજન મટી દ્રવ્ય ગણાય એ
પ્રમાણે જેજ ગુણ પચાયતુ સ્થાનેક રૂપ દ્રવ્ય છે તે ત્રણે કાળ
ને વિષે ને એક રૂપે રહેતો તે નિજ જાતિરૂપ દ્રવ્ય કહેવાય
તેમા કોઈ જાતનો અતર રહી શકતો નથી માટે છનેથેર
મહાનજે જે વચનો કહેવા છે તેના પર શ્રદ્ધા રાખવી (૧)

(ગુણ કોને કહે અને પચાસ કોને કહે તે કહે છે)

ધરમ કહીને ગુણ સદ્ભાવી

ક્રમભાવી પર્યાયોગે,

ભિન્ન અભિન્ન ત્રિવિધ તિય લક્ષણ

એકપદારથપાયોગે—છન ॥ ૪ ॥

ભાવાર્થ—દ્રવ્યના સ્વભાવીક ધર્મને ધારણ કરે તે ગુણ કહેવાય અને ક્રમ ભાવી ધર્મ તે પર્યાય કહેવાય છે દ્રવ્ય ગુણ અને પર્યાય એમ ત્રણ પ્રકારે ભિન્ન છે તથા લક્ષણાદિત્રયો અભિન્ન છે (૩)

વિરેચન—છવદ્રવ્યને। ઉપયોગ ગુણ છે પુનઃલક્ષ્યને મહત્ત્વ ગુણ છે, ધર્માન્તકાયનો ગતી દેતુ ગુણ છે અધર્માન્ત કાયનો નિયતિ હેતુ રૂપ કાણુ ગુણ છે, આકાશાસ્તીકાયનો આવકાશ આપવાનો ગુણ છે, તેનજ કાળનો પગવર્તન ગુણ છે, હને છવના નરક મનુષ્યાનિ પર્યાય છે, પુદ્ગલના ત્રણ ગદ્ય, રમ અને રપશાદિ પચાસ છે, અને આમશ ધર્માન્તી કાય, અધર્માન્તીકાયના છન અને પુદ્ગલ સાથે છવ અને પુદ્ગલની ક્રીયા અલ્પજાળ જે મહાય તે તેના પર્યાય કહેવાય

જેમ એક માણસ જ્યાં બેઠો હોય ત્યાં આકાશ અને અધર્માસ્તિકાય મ યોગ રૂપે રહે તેથી તે સ યોગાકાશ અને સ યોગીક અધર્માસ્તિકાય કહેવાય છે

હવે જ્યારે તે માણસ ત્યાંથી અન્યત્ર જાય ત્યારે આકાશાસ્તિકાય અને અધર્માસ્તિકાય વિભાગ રૂપે રહે છે ઇત્યાદિ પર્યાય કહેવાય છે તે પર્યાયો મ ખ્યાથી લક્ષણથી પ્રદેશ વિભાગથી એમ નાણુ પ્રકારે છે, અને ઉપચારથી નવ પ્રકારે છે, અને મ પર્ણ લક્ષણથી દ્રવ્ય ઉત્પાદ વ્યય અને પ્રાવ્ય રૂપ ત્રણ પ્રકારે છે તે દ્રવ્ય શુદ્ધ પર્યાય રૂપ પરસ્પર કથયિત ભિન્ન છે અને કથયિત અભિન્ન છે (૨)

(દ્રવ્ય ગુણ પર્યાયનો ભેદ કહે છે)

જેમ મોતી ઉજવલતાદિકથી

મોતી માલા અળગીરે,

ગુણપૂર્ણ વ્યાકૃતથી જાણો

દ્રવ્ય શક્તિ તેમ વલગીરે—જન ॥ ૩ ॥

સામાર્થ—જેમ માતી ઘડી અને માતીની ઉજવળતા દિક્કી માતીની માળા અજગી છે તેમ દ્રવ્યની શક્તિ ગુણ પર્યાયની વ્યક્તિથી અજગી છે અને અમુક અ રી ભેગી છે (૩)

વિવેચન—માતીની માળા એ એક દ્રવ્યને સ્થાને છે, માતીની ઉજવળતા તે ગુણને સ્થાને છે અને માતી તે પર્યાયને સ્થાને છે તેવીજ રીતે દરેક પદાર્થમા દ્રવ્યગુણ પર્યાય ઘટાની શકાય દરેક વ્યક્તિમા ગુણ પર્યાય જાણી શકાય છે જેમ કે ઘટાદિ દ્રવ્યમા સામાન્ય અને વિશેષ બને ઉપયોગ છે, સામાન્ય ઉપયોગે બધા ઘટમા માટી સામાન્ય દેખાય છે અને ઘટાદિક વિશેષે ભામે છે તેમા જે સામાન્ય તે દ્રવ્ય જાણવું અને વિશેષ તે ગુણ પર્યાય જાણવા (૩)

(દ્રવ્યના બે પ્રકાર કહે છે)

ઉગ્રતા સામાન્ય શક્તિ તે

પૂરવ અપરગુણ કરતીરે,

પિ કુસૂલાદિક આકારે

જેમ માટી અણ કરતીરે—છન ૥૪૫

માનાર્થ—ઉદ્ધતા સામાન્ય રૂપ ગણિત એટલે જે અગત
 ઉ હોય તેમા બીજા ગુણને ને અને સર્વમા પોતે એકપે
 નહે જેવી રીતે માટીના કોઠી નિગેરે ઘણા આકાશ થાય છે
 પણ તેમાં માટી પોતાના રૂપે નહે છે પણ કરતી નથી (૪)

નિરચન—દ્રવ્યના જે પ્રકાર છે તેમા પેલો એક ઉદ્ધતા
 સામાન્ય રૂપ દ્રવ્ય શકતી જેવાં બીજા માટીના પિંડ અને કોઠી
 પ્રમુખ માટીના અનેક આકાશ જાણાય છે પણ તેમા જે માટી
 રહેલી છે તે જાણવાતી નથી અને તે માટીને ઉદ્ધતા સામાન્ય કહે છે
 એવે માટી રૂપ દ્રવ્ય તે બધા પર્યાયમા સામાન્ય પણ રહેલું છે.
 જો પિંડ અને કોઠી રૂપ પર્યાયમા માગી મામાન્ય ન હોય તો ધનુ
 દિક પર્યાયમા પણ માગી દ્રવ્ય અનુગત ન હોય તેની સવ
 વિશેષ રૂપ થતા બોદ્ધમત જે દાણીકવાદી છે તે સિદ્ધ થાય છે
 માટે ઘટાદિ દ્રવ્ય અને તેમા સામાન્ય રહેલું માટી આદિ દ્રવ્ય
 પરપરાથી ઉદ્ધતા સામાન્ય અવશ્ય માનવું જોઈએ વગી ઘ
 ટાં. જે દ્રવ્ય છે તે રક્તાદિ રંગ રૂપ થોડા પર્યાય
 ને પણ બ્યાપે છે અને મટી આદિ દ્રવ્ય તે ધનુદિ
 અને રક્તાદિ અનેક પર્યાયમા વ્યાપી રહે છે તેવીજ રીતે જીવ
 નર નારકાદિકપણ પામે તે દ્રવ્યનો વિશેષ જાણવો એ સવ
 નૈગમ નયનો મત છે અને શુદ્ધ સમજ નયને મતે તો સદ
 દેવવાદે એકજ દ્રવ્ય આવે એમ સમજવું (૪)

બધી અહુ બાવ રાખે છે તે શું તારી મુખાંધ નથી ! કેઈ પણ ચીજમાં કાંઈક ગુણ હોય ! તો તે ગ્રહણ કરવો જોઈએ, પરંતુ તું તો અન તરણનો ધણી થઈને મળમુત્રાદીથી ભરેલા શરીરને જે કહે છે કે એ તો હુ છું આ તે શું તારો મોહ ? કેટલું બધું અજ્ઞાન ! જેમ ઘરખાર, વસ, અલકાર ઇત્યાદી વસ્તુ એ આત્માથી ભિન્ન છે, તેવીજ રીતે આ શરીર પણ આત્માથી જુદું જ છે પડિત, પુરાણી, શેક સાહુકાર, રાજ, રાણી, એ સર્વ ક્ષત શરીરનાજ કટિપત નામો છે, આત્મા ના નથી તેમાનું એક માફ મા નરસુ નામ દઈને ખેલાય છે, તો તું તારૂં પોતાનું રૂપ માની શા સાફ સાચુ-ખોટું માની લે છે ? શરીરને વળગી રહેલા આ ધન ધાન્ય, કુટુંબ-પરિવાર, મગા મળધી, ન્યાત જાત, તે સર્વને પોતાના કેમ માને છે ? પગે પહેરેલા નામકાને વળગેલા કાદવ, છાણુ વિગેરે વસ્તુ મને પોતાને વળગી છે, એમ માનવું એ એક શ્રમ છે—કારણકે પગમાથી, ખામડું કાઢી નાખવાથી, તેની જોડે વળગી રહેલ, કાદવાદિ પદાર્થ પણ દૂર વગે તેનીજ રીતે, જ્યારે આ આત્મા શરીરને મુકી ચાલ્યો જશે, ત્યારે તેને વળગી રહેલા, મગા મળધી, કુટુંબ-પરિવાર તે સર્વ શરીર માથેજ ચાલ્યા જશે માટે એમાની કેઈ વસ્તુ તારી નથી એમ ખાતરી પુર્વક સમજજે ! સર્વ પદાર્થો પોત પોતાનો સ્વાર્થ માધવા માટેજ છે, ત્યાં મુધી તેઓનો સ્વાર્થ સધાશે, ત્યાં મુધીજ તારી પ્રશસા કરશે જ્યારે જ્વાથ સાધિત નહીં થાય ત્યારે તારી નિદા કરશે માટે તેમની કહેલી

સ્તુતિ અને ભદ્રા બન્ને મિથ્યા છે—એમ સમજજો ! ગમે તેની સારી સુગંધી વસ્તુ એટલે કેશર કસ્તુરી, ઘરાશ, અસર, મજન, દુધ, સાકર મેવા વિગેરે સરસ ચીજોનો પણ, શરીરની સાથે મળે થતા, ખરાબમા ખરાબ, અશુચી રુપે પરિણમે છે—એવું મહાદુર્ગાંધીથી ભરેલું તથા દોષોથી ભરેલું પાપરૂપ, નાશવત, મહામૂલીય, માસના લોચારૂપ આ શરીરને તુ કહે છે કે એ તો હું છું, આ તારૂં કેટલું બધું અજ્ઞાન છે ? તું તો આત્મા છે, સચ્ચિદાનંદ એજ તારૂં સ્વરૂપ છે જ્ઞાનાદિ તારા અનંત ગુણો છે તે સર્વને જુની જર્મ, મહા દુખના સાગરરૂપ, એવા બહુ ભાન અને મમ વાવને પકડી રાખી, પશુ પખીની માફક, રાત્રિદિન શ્વસાર હેરાન થાય છે ? કેાઈ કહેશે કે શું કરીએ ભાઈ ! આમાથી તે હવે કેવી રીતે મુક્ત થઈ શકાય ? ઉત્તર—

જેમ કેાઈ એક માણસ, લાકડાના થાલવાને સજ્જડ બાથ ભીડી ખુમે પાડે કે ભાઈઓ ? હું શું કરું ? મને આ થાલલો છાડતો નથી—! લોકો તેને દેખી શું કહેશે ? એતો મહા સૂર્ય છે ? પાતે એતન થઈને જડને બાઝી રહ્યો છે, છુગ થવાની મરતા હોવા છતાં કેવું ટાંગી રૂદન કરે છે ? તેવીજ રીતે તમે પણ આ શરીરરૂપ જડને બાઝી રહી, વ્યર્થ ખુમે પાડો છે, કે શું કરીએ ? મુક્ત થવાનું નથી આતે શું તમારું ખુદી છે ?

આપણી એકાદ વસ્તુ પુર્વ દિશામા ગુમ થઈ હોય અને તેની શોધ કરવા માટે આપણે પશ્ચિમમા ને પશ્ચીમમા ચાલ્યા

કરીએ તો શુ તે ચીજ આપ્ત થઈ શકશે ? નહીંજ ઉત્તરુ તેથી વધારે ને વધારે અન્તર પડતુ જશે. તેવીજ રીતે આપણે સ સાર સ બધી, વેપાર રોજગાર વીગેરે ઉપાધીઓમા હુમેશાં વધારો કરતા જઈએ, અને વળી બોલીએ કે “ શુ કરીએ ભાઈ ! આત્મ સાધન કરવાનો સમય મળતો નથી ” એ તે શુ તમારો અચાવ છે ? તમારૂં તે કહેવું તદન મિથ્યા છે ઉલટુ જ્ઞાનથી સોભની વૃદ્ધિજ થતી જાય છે તો પછી આગળ જતા આત્મ સાધન કરવાનો સમયજ ક્યારે મળવાનો છે ? માટે અત્યા રથીજ સમજો ! એનો !!!

લોભને જીતવો કઠીન છે, તે કરતા માનને જીતવું એ વધારે કઠીણ છે દ્રવ્યાદિ વસ્તુ મેળવવામા એ જે દોષો મોટા છે, તે જીતવા ઘણા કઠણ છે માટે જે વખતે જેટલું મળે, તેટલામાજ મતોષ રાખી, આત્મ સાધન કરવામા ધ્યાન આપવું મનુષ્ય નર્વ કરવા સમર્થ છે જુઓ ! આ સૂર્ય, ચંદ્ર, સમગ્ર જગતને પ્રકાશ કરે, એવા સમર્થ તેજ સ્વી છે, એમ પ્રત્યક્ષ નજરે પડે છે પરન્તુ તેઓની પહેલાની સ્થિતિ યાદ કરશો તો માવૂમ પડેતે કે તેઓ પહેલા મનુષ્ય હતા, અને તેમણે મનુષ્ય-રૂહમાજ, એવું નામ-કર્મ ઉપાર્જન કર્યું કે આજે સર્વ જગતને પ્રકાશ કરવા શક્તિ ધરાવે છે માટેજ શાસ્ત્રકાર પુન પુન કહે છે કે -આ મનુષ્ય-જીવગીમા હરકોઈ કાચ સહેલાઈથી ઉદ્ધમ પુર્વક નાધી શકાય છે, માટે નિરતર શુભ-કર્મમા ઉદ્યમવત રહી ધર્મ સાધન કરવા, હિમત અને શ્રદ્ધા પુર્વક મડયા રહેવું —

ધન ન કેપાં નિધનંગતૈર્વ,

દરિદ્રિણં કે ધનિનો ન જાતા ।

દુ સૈક દેતાં તુ ધનેઽતિ તૃષ્ણાં,

ત્યક્ત્વા સુખી સ્યાદિતિ મે વિચાર. ॥ ૭ ॥

ભાનાર્થ —કોનું ધન નાશ નથી પામ્યું, અને કયા દરિદ્ર પુરુષો ધનવાન નથી થયા? ધનને વિષે અતી તૃષ્ણા એજ દુ ખનો હેતુ છે માટે તૃષ્ણાનો ત્યાગ કરી મુખી થા (૭)

વીવેચન —કોનું ધન નાશ નથી પામ્યું ? કયો ધનવાન પુરુષ દરીદ્રી નથી થયો ? તેમજ કયો દરિદ્રી ધનવાન નથી થયો ? લક્ષ્મી ચળે—કોઈને ત્યા અચ્ચત્તે તો રહેતીજ નથી, ખડ કહીએ તો તેજ એક દુ ખનું કારણ રૂપ છે—માટે હે દુખ ! અતિ તૃષ્ણાનો ત્યાગ કરી મુખી થા ? લક્ષ્મી, ત્યારે પામે નથી હોતી ત્યારે જેટલું દુ ખ નથી, થતું તેથી વધારે દુ ખ લક્ષ્મી આવીને ત્યાવી બાયડે ત્યારે થાય છે, એટલે કે લક્ષ્મી ન હોતી અને જેટલો મુખી હતો તેટલો મુખી તે વખતે નહીંજ રહે ? માટે જે વખતે લક્ષ્મી મળે તેજ, વખતે એરો વિચાર કરવો કે, આ લક્ષ્મી મળી છે તો ખરી, પણ નાગવત છે, તુલડે, પાંચામે અત્યંત દુ ખનાયી છે પ્રથમથી એમજ સમજી જે વસ્ત્રી પ્રાપ્ત કરીશ તો જા પ્રાપ્ત ॥ માફક વારે દુ ખી નહીં વધે—પ્રાપ્ત ॥ કથા —

કેાઈ એક ગરીબ પ્રજા જરા વિદ્વાન શ્રાદ્ધજ્ઞ નથી કહે કેાઈ ગામમા રહેતો હતો નાના ગામડાઓમા શ્રી ભાગવતની કથા વાંચી પોતાની આજીવીકા ચલાવતો હતો. એક દિવસે ગામડામા ખુબ ભટક્યો પણ કેાઈએ કંઈ નહીં વચાવવાથી નિરાશ થઈ ઘરે પાછો જવા નીકળ્યો. ગામના પાદરમા આંખો ઝેટલે સંખ્યાનો સમય થઈ ગયો, તે વખતે તેને લઘુશકા (પેશાબ) કરવાની ઈચ્છા થઈ આવી પણ વીચાર કર્યો કે શાશ્વતકારોએ કહ્યું છે કે, ગામને પાદર લઘુ અથવા હીર્ષ શકા કરવી તે મોટું અપશુકન ગણાય છે, માટે ત્યાંથી દૂર જવા નીકળ્યો. નદીનો પુલ ઓળંગીને એક નાની કેાતરમા જેવો પેસે છે કે એક લેખક પડી સદ્ ભાગ્યે તેમણી તે બચી ગયો. અને કેાઈએ ત્યાં સોનાની મોહરોથી ભરેલી એક ત્રાખડી દાટી હતી તે નજરે પડી, અતિ આનંદથી લઈ, પોતાના પોતીઆ મા લપેટી ખુબ ખુશી થતો પોતાને ઘેર જવા માડ્યું, પુલ ઉપર આંખો ઝેટલે વીચાર કરવા લાગ્યો કે આ વખતે કેાઈ નદીમા નથી, માટે જરા આ ત્રાખડીને કાઢવ લાગ્યો છે તે સાફ કરી લઈ એમ વીચારી ધોવા માટે નદીમા ગયો, કેાઈ જુએ નહીં તેટલા માટે ખુબ દૂર ગયો અકસોસ ! જે જેના ભાગ્યમા નથી તે કેાટી ઉપાયે પણ પાસે રહી શકતું નથી ! ગરીબ બીચારો શ્રાદ્ધજ્ઞ જેવો ધોવા બંધ છે કે ત્રાખડી હથ માધી સરકી !!! અને નદોના ઉડામા ઉઠે તળીયે જઈ પહોચી પાણી પ્રજા નદીમા ભારે મહીના સરપૂર રહેતું ? તેજ વખતે શ્રાદ્ધજ્ઞનું કાળજી ખરી ગયું ? ગાંડાની માફક "ધોવા ગઈ"

એલાજ શબ્દ બકવા લાગ્યો? નીરાશ થઈ રત્ન ઘેર આ
 વ્યો'ત્યારે ધરના માણસોએ ખબર અતર પુછવા માડી
 “ઘોતા ગઈ” તે ચીવાય ધીમે પ્રત્યુત્તરજ ન મળે? જે
 મુછે તેને તેજ શબ્દો? ઉવટે ચિત્ત જમ થવાથી ઝુરી ઝુરીને
 મરણને શરણ થયો! એટલાજ માટે શાસ્ત્રકારો કહે છે કે
 ધનવાન હરીદ્રિ યાય અને હરીદ્રિ ધનવાન યાય, માટે ધનમા
 જે અતી તૃષ્ણા રાખવી તે કેવળ હુ ખનુ જ કારણ છે, એજ
 ધન ઉપાર્જન કરવાની ઈચ્છામા, કેટલાએક દેશ દેશાતર લ
 ટકે છે, અનંત પ્રકારના હુ ખો સહન કરે છે, લડાઈઓમા
 માથા કપાવવાને પણ કબુલ યાય છે કેટલાએક હવેની પા-
 સે હવે ત્યા મુખી મુખે અન્ન વસ મળે એટલુ ધન
 હોય ॥ છતાં તેને વધારવામાજ અનંત કષ્ટ સહે છે
 પણ સમજતો નથી કે તૃષ્ણા આકાશ માફક અનંત છે

શાસ્ત્રકારો વાર વાર કહે છે કે હે હવે! ધનને વીરે રહેવી
 અતી તૃષ્ણાનો વીચાર કરી, જે ત્યાગ કરીશ તેજ તુ મુખી થઈશ
 અન્યથી મુખ મળવુ ગગન કુમુદવત્ સમજજે? કારણ કે
 જેમ જેમ લાભ વધતો જશે તેમ તેમ તે લોભની વૃદ્ધી
 પણ સાથેજ રહેલી છે સર્વ અનર્થનુ મુળ પણ તે લોભજ છે
 ઠીક કહ્યુ છે કે ‘લોભઘેદઙ્ગુણેન કિમ્ ॥ જે તારમા ‘લોભ
 હોય તો ખીજ અવગુણોનુ તારે શુ કામ છે? એટલે કે લોભ-
 માજ સધળા અવગુણ વ્યાપી રહ્યા છે, જગતમા કહે
 ય છે કે—ન હરાજ એટલુ ધન કોઈની પાસે નહી હવુ’ પણ

છેવટે તે રાજાને લીધારી થયું પડયું અને નર્ક ગતિને પામ્યો,
માટે બીજાર કરો કે માફ ગળું શું છે ? હું લક્ષ્મિપતી તો
થવાનોજ નથી—કદાચ કોડાધીપતી થવાનું મારા ભાગ્યમા હોત
તો હું આવા ગરીબ કુળમા શા માટે જન્મ પામત ? કોઈ ઉચ્ચ
અને પૈસાદારની કુળમા જન્મ ન પામત કે ગર્ભ—શ્રીમત ?
તો કહેવાત ? મહેનતજ કર્યા વીના ધનવાન થતે ? એમતો છે
નહીં, માટે શા સાફ હવે હાથે કરીને ધન કમાવાની તૃષ્ણામા
વધારે ને વધારે હું ખી ચયા કરે છે ?

પુર્વ કર્મોનુસાર જેટલું ધન પ્રાપ્ત થયું છે, તેનું ચુકિત
પુર્વક રક્ષણ કરી ફૂડ-કપડોને દેશવટો દઈ, ધાર્મિક ક્રિયાઓના
ધ્યાનમા રહેવું એજ શારાશ છે !!!

સંસાર દુઃસ્વાજ પરો હિ રોગ
સમ્યગ્ વિચારાત્પરમોપધન ॥
તદ્રોગ દુઃસ્વસ્ય વિનાશનાય
સચ્છાસ્ત્રતોઽર્થ ક્રિયતે વિચાર ॥૮॥

ભાવાર્થ —સંસાર સળધી અનેક દુઃખો સિવાય બી-
જો રોગ નથી, સમ્યક પ્રકારે વિચાર કરવો તેના જેવું કોઈ
ઔપધ નથી, તે (સંસારના) રોગનો વિનાશ કરવાને સાર
શાસ્ત્રોથી આ પ્રમાણે વિચાર કરવામા આવે છે. (૮)

વિવેચન —સંસારના રોગથી વધારે દુઃખદાયક બીજો
એકે રોગ છેજ નહીં. સંસાર એટલે જન્મ-મરણ. તેનું જે

હું ખૂં તેનાથી બીજો હું ખદામક બાધિ પણ છે નહીં તેનો સ
મ્યગ્ન પ્રકારે વિચાર કરવો તેના જેવું બીજું બાધક પણ
નથી. સમ્યગ્ન વિચાર એટલે શું ? શાસ્ત્રમાં તેનો વિચાર નીચે
પ્રમાણે કર્યો છે

સમ્યક વિચાર એટલે સમ્યક્ જ્ઞાન-હવે સમ્યક્ જ્ઞાન એ
ટલે શું ? આત્મા અને દેહની સિન્નતા સંપૂર્ણ અથો સમ
જવી એનું નામ સમ્યક્ જ્ઞાન દેહના જે જે ભાવો
જડ મિથ્યા રૂપ ઇત્યાદિ શાસ્ત્રોમાં કહ્યા છે તે
ભાવો આત્માના નહિ સમજતા દેહના સમજવા,
અને આત્માના ભાવો જેવા કે અનંત જ્ઞાન, દર્શન, વ્યારિત્ત
દિ ભાવો દેહના નહીં સમજતા આત્માના સમજવા એનું નામ
સમ્યગ્ન જ્ઞાન !!

જ્યાં સુધી તું દેહને તારું પોતાનું રૂપ માને છે ત્યાં
સુધી સઘળા હું ખોતને છે જ્યારે સમ્યક્ જ્ઞાનથી એમ જણા
શે કે, હું આત્મા, દેહથી અતિશય સિન્ન છું અને સત્ત્વરૂપ
ચૈતન્યરૂપ, આનંદરૂપ હું જ છું પણ આ દેહને કાઢજ સબ
ધ નથી, એમ જ્યારે સમજાયે ત્યારે સઘળા સુખો વિના
પ્રયત્ને તને આપો આપ પ્રાપ્ત નશે જે કોઈ, ઘડીમાં પોતાને
દેહરૂપ માની જિ, ધન, વિષયાદિકમાં આસક્ત થાય અને
ઘડીમાં પોતાના આત્માને સિદ્ધરૂપ માની, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય, ધર્મ
ધ્યાનાદિકમાં આસક્ત થાય, એવા ગડબડીયા પુરુષને સમ્યક્
જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થવી દુર્લભ ॥

૧. જે કોઈ પશ્ચોક્કમા સુખી થવાના સાધન માટે નિરતર
 પ્રયત્ન કર્યા કરશે તેનેજ એ સમ્યક્ જ્ઞાનની સિદ્ધી થશે
 પરિણામે મહાસુખી થશે. જુઓ! આ લૌકિક વિદ્યા પણ ઘણા
 વર્ષો સુધી પ્રયત્ન કરવાથી સિદ્ધ થાય છે, તો આ અલૌકિક
 સમ્યક્ જ્ઞાન રૂપ બ્રહ્મવિદ્યા સહેલાઈથી ક્યાથીજ પ્રાપ્ત થઈ
 શકે. તે અલૌકિક વિદ્યાને મેળવવાને સાથી સરળ રસ્તો જોજ
 છે કે તે વિદ્યાના જાણ એવા સદ્ગુરુનો સત્સંગ નિરતર રા
 ખવે. ગુરૂ પશુ તે વિદ્યાના ખપી હોવા જોઈએ તે વિદ્યા પ્રા
 પ્ત કરવાનો પહેલો પ્રારંભ એ છે કે, સર્વ કાર્ય પડના મુઠી
 ને થોડા સમયે ગુરૂ મહારાજનું વ્યાખ્યાન માનવા જવું
 વળી તે વ્યાખ્યાન સામળવામા પણ એ લેહ છે કેટલાએક છ
 વો ચાળણીના સ્વભાવ વાળા હોય છે, અને કેટલાએક છવો
 સુપકાના જેવા સ્વભાવ વાળા હોય છે ચાળણી એટલે કે જેમ
 સાર સાર વસ્તુને પકડી મુઠી કાઢી અને કસ્ટર જેવી ખરા
 બ વસ્તુનેજ પકડી રાખે છે—તેવા પ્રકારના છવો પણ વાય
 છે—એટલે વ્યાખ્યાન દ્વારા સામળેલા વાક્યોમાની સાર વસ્તુને
 ફેંદી દઈ, ગુર્વાદિકનો અવગણી તથા પ્રસંગોપાત કહેવાયેલા
 જુગાર રસનું જ ગૂઢલું કરે છે અને સુપકા જેવા એટલા માટે કે
 ખરાબ ખરાબ વસ્તુને ફેંદી દઈ સાર સાર વસ્તુનેજ
 સગૂહી રાખે છે કેટલાક છવો તેવા પણ હોય છે એટલે
 ઉપર કહી ગયા તે ચાળણીના લક્ષણથી ઉલ્લીજ રીતે વર્તનારા
 હોય તેમને સમ્યક્ જ્ઞાન જલદી પ્રાપ્ત થાય છે એ નિસંશય
 સમજવું.

માટે શાસ્ત્રકાર કહે છે કે સત્શાસ્ત્ર સામળી, હું સની
માફક સાર ગૃહણ કરી સમસ્ત જ્ઞાન સળધી વિચાર કરી
દ્રઢતા કરવી અને એજ પરપરાએ મોક્ષની પ્રાપ્તિનો સરળ
રસ્તો છે, તે જરાજર ધ્યાનમાં રાખવો

સારાશ—સત શાસ્ત્રમાં કહેલા વિચારોનું, હીર નીરની
વિવેક બુદ્ધિઅનુસાર મનન કરી તે પ્રમાણે વતન કરવું—

અનિત્યતાયા યદિ ચેત્ પ્રતીતિ
સ્તત્ત્વસ્ય નિષ્ઠા ચ ગુરુમસાદાત્ ।
'સુખી' હિ સર્વત્ર જને વને વા
નોચેદ્વને ચાય જનેષુ દુઃસ્વી ॥ ૧॥

ભાષાર્થ—સ સારના અનિત્યપણામાં નો પ્રતિતિ હોય,
ગુરુના પ્રસાદથી તત્ત્વપર અધા હોય, વસ્તીમાં કે વનમાં
સર્વ ઠેકાણે સુખમાનવામાં આવતું હોય પરંતુ કોઈ ઠેકાણે
દુઃખમાનવામાં આવતું ન હોય તેનેજ સુખી જાણવો (૯)

વિવેચન—જ્ઞાનાભ્યાસમાં પણ પ્રથમ અનિત્ય ભાવનાનો
વિચાર કરતા રીજવું તેની ઘણી આવશ્યકતા છે તેના પ્રમા
ણમાં અન્યકાર દેખાડે છે કે નો ગુરુના ઉપદેશથી—પ્રસાદથી
સ સાર સળધી વિષય લોગાદિ તમામ વસ્તુમાં અનિત્યતાની
પ્રતીતિ થાય અને તત્ત્વવસ્તુને વિષે નિષ્ઠા—રથીતિ થાય, તે
સર્વ રચણે, લોકમાં કે જગલમાં તે જીવ સુખી થાય છે અને જ્યેષ્ઠ

સુધી એમ ન થાય, ત્યાં સુધી ઘરમા રહો કે જગલમા પણ
 સર્વ સ્થળે દુખીજ થયા કરે છે તેના દુખનો અંત કદી આ-
 વતો નથી. જુઓ છાં કે સસારમા એક દુખ પુરૂ થવા પામ્યું
 નહિ એટલામા તો બીજાદશ દુખ આવી પડે છે વળી જેના ઉપર
 શૂંઝનો પ્રસાદ થયો હોય છે તે દેહાદિકની અનિત્યતાને વિષે આ
 પ્રકારનો વિચાર કરે કે જે અન્નાદિકને પહેલા પહોરમા ગમે
 તેવા સસ્કારો (વધાર પ્રમુખ) ક્યાં હોય છે, તો પણ તે
 અન્નાદિનો ચાર પહોર પછી સ્વાદ પલટાઈ જાય છે વળી
 જેમ જેમ વધારે કાળ જતો જાય છે તેમ તેમ તેજ સુદર
 અન્ન વિરસે યતુ જાય છે અને છેવટે એવું દુર્ગંધી ભયુ-
 અન્ન થઈ જાય છે કે તેના સામુ જોવાની રૂચી પણ થતી
 નથી તેમા જીવડાઓ પડે છે હવે વિચાર કરવો જોઈએ કે તેજ
 અન્નમાં પોષાએલું, ઉત્પન્ન થયેલું, પુષ્ટ થયેલું આ શરીર
 તેમા સારપણું ક્યાંથી હોય? નજ હોય, માટે આ,
 સસાર કેવલ અમાર રૂપજ છે વળી જેમ મોટા આયુષ્ય
 વાળા એટલે ચોરાશી લાખ પુર્વ વર્ષના આયુષ્ય વાળાના
 જ્યારે આયુષ્યની સમાપ્તિ થાય છે, ત્યારે જેવા તેને ચિન્હો
 થાય છે, તેવાજ ચિન્હો આપણને નિરતર થયા કરે છે ઘડીમા
 આસ ઉપડે છે, ઘડીમા ઠક જોલે છે, ઘડીમા ગરમો થાય છે,
 ઘડીમા ઢોય લે છે, ઈત્યાદિ આવા પ્રકારના ચિન્હો દેખી સર્વ
 લોક જોલવા લાગે છે કે “ આ પહોર યા જે પહોરમા મ-
 રશે ” તેવી રીતે વધારે આયુષ્ય વાળાને તે હીસાએ
 મરતા મરતા સો પચાસ વર્ષ વીતી જાય, તેવા સો પચાસ વર્ષ

આપણા આયુષ્યના છે જેમા આ પ્રકારના શબ્દો વપરાય છે આ
જ તો માયુદ્ધે છે આજ તો ચુકે આવે છે, કલતર યા
મ છે, શરીર કાટે છે, તાવ આવે છે, ખાધુ પચતુ
નથી, આખો દુખે છે, કાનમા વેગ આવે છે, દાંત દુખે છે, હાથપગ
ફુટે છે ઈત્યાદિ આવા પ્રકારની જુઓ પાકતા માફમાડ પચાસ વર્ષ
જીવીએ છીએ જુઓ તો ખરા કે આટલા નાના
આયુષ્યમા પણ જીવ કેવા અહ મમત્વને સેના કરે છે ? કેટ
લા બધા પાપ કર્મ કરે છે ? કેટલી મોટી જીવવાની આશા
જોયી કેટલાનકેટી જીવેનો સંહાર કરી મોટી હવેલીયો,
મોટા મોટા મકાન, મોટી મીલો બધાવે છે ? મનમા જાણે
છે કે આપણે તો મરણ જ નથી, આવા આવા મિથ્યા કૃતકો
કરી, તેમા ને તેમાજ રચ્યો પચ્યો રહી, પશુ પખીની પેઠે
વૃથા જીવગી જુમાવે છે બાહાર નિદ્રા ભવ મધુનઘ સામાન્ય
મેતન્ પશુમિ નંરાણામ્ એ પ્રમાણે બરાબર પશુ પક્ષીઓની
જેમ્તાઓ પ્રમાણેજ જીવગી પુરી કરે છે, આ મહા
દુર્લભ જીવી માનુષ્ય જીવગી પ્રાપ્ત થયા છતાં વગી ઉત્ત
મ પ્રકારે કલ્યાણ કરનારી સામગ્રીઓ મહ્યા છતાં, અહોહો ?
કેવા પ્રમાદમા પડી, પોતાની કીર્તિ આ લોકમા વધે જોટલા
માટે પોતાનો સ્વાર્થ બગાડી, મિથ્યાલીમાનને લીધે પોતાનું
ચિંતામણી રત્ન સમાન આયુષ્ય જુમાવી દેછે વળી શત દિન
ગધેડા કુતરાદિકના જેવી, વિષય સંપાદનની ક્રિયાઓમાજ મ
ડેલા, પણ ઉપર્યો મોટા મોટા શોક, સાહુકાર નામ ધરાવતા ધુન
વત મોટા પ્રતિજ્ઞત, મોટા પુરુષોની ચકિતમા દા

ખલ થનારાઓ ગરીબ કરતા પણ કોટી ગણા પાપ કરતા મોહાન્મતપણાથી પાણુ જોતા નથી ? અહો ? એટલો પણ વિચાર કરતા નથી કે આપણે કુકન થોડો વખતની છદ્મી માટે કોટાનેકોટી સુદમ અને મોટા છવો નો નિરતર સહાર થયાજ કરે એવી ક્રિયાઓ શુ કરવા કરવી પડે ! એ વિચારજ તેમનેતો ઉત્પન્ન થતો નથી ? આ કેટલું બધું શોચનીય છે ? માટે અથકાર કહે છે કે “ અનિત્યતાની ભાવના વીના તત્ત્વ નિષ્ઠા કહી શકો નથી —”

મોહાન્ધકારે ભ્રમતીહ તાવત્

સંસાર દુઃસ્વેશ કદર્થ્યમાન.

યાવ દ્વિવેકાર્ક મહોદયેન

યથાસ્થિત પદ્યતિ જાત્મરૂપમ્ ॥ ૧૦ ॥ -

ભાવાર્થ—જ્યાં મુધી વિવેક રૂપ સૂર્યના ઉદયથી આ ભાવુ યથાસ્થિત રહેરૂપ ન જણાય ત્યાં મુધીજ સંસારના દુ ખોથી પીડિત થયો થકો છવ મોહરૂપી અવકારને વિષે ભ્રમણુ કરે છે (૧૦)

નિમેચન—સંસારના દુ ખોથી પીડા ખામતો છવ જ્યાં મુધી વિવેક રૂપ સૂર્યના મોટા ઉદય વડે, પોતાના યાત્રતવિજ સ્વરૂપને નથી દેખતો ત્યાં મુધી સંમાગ મળધી ભ્રમણુનુ કહી નિવારણુ થતુ નથી જેમ પોતાના બધાનેવા મહેલમા,

અધારી રાતે ફરતા, દીવા વીના વચ્ચે ઉભા કરેલા મોટા
 ચાબવા સાથે પોતાનું જ માથું કુટે છે, તેમ પોતાના હૃદયમાં
 એક જ્ઞાન રૂપી દીવો પ્રકટ ન કર્યો હોય ત્યાં સુધી, સમા-
 રમાં સ્વાભાવિક આવતા દુખો વડે પોતાને મહા દુખી
 માની લઈ, તમામ ધર્મ ધ્યાનાદિને મુકી હઈ અવળે
 માર્ગે ચડી જાય છે—એટલે કે મોહરૂપ અધકારમાં
 નિમગ્ન થઈ જાય છે સસારમાં બધી વાતનું ઠીકજી ક્યાથી
 હોય ? માટે કોઈ જન્મે ને કોઈ મરે છે, કોઈ રાડે છે કોઈ
 માડે છે એવું તો કોઈ ઘર નથી કે કોઈ સ્થાન પણ નથી કે
 જ્યાં જન્મ-મરણ ચલા કરતું ન હોય ? તેટલા માટે આ સ-
 સારમાં નવા નવા પ્રકારના દુખોના ધક્કા લાગ્યાજી કરે છે
 તેમાં જીવિવેકરૂપી સૂર્યનો ઉદય થયો તો કેટલાએક દુખો ન્વય
 એવ નાશી જાય છે તેથી ધર્મ કરણી કરવાનો પણ અવકાશ
 મળે છે વિવેકહીન પુરુષોને ધરના, બહારના, પોતાના, અન્યના,
 વેપારના રોજગરના એમ અનંત પ્રકારના કામકાજ કરવાથી
 પાછી પીધા જેટલી પણ નિવૃત્તિ મળી શકતી નથી તો તેને
 પારલૌકિક સુખમાટે ધર્મ કરણી કરવાનો નમયજી ક્યાથી મ-
 જો ? પણ વિચાર કરો કે ચક્રવર્તીઓ પણ
 રાજ્ય સંભાળી અનેક કાર્યો કરવા છતાં ધર્મકરણી
 તેમાં મુજ મૂકતા નહતા કારણ એ હતું કે તેમનામાં વિવેક
 હતો આપણે પણ આપણા નાના ઘરનું રાજ્ય
 ચલાવવામાં પણ વિવેક રાખવો જોઈએ. એટલે ધરમાં રહેનાર
 માણસોને ઘર ધધો વહેતી આપવો જે જેને ચોખ્ખું હોય તે

તેને કાર્ય સોંપી દેવું એક મણુ બાર બોલે ને એકજ માણુ-
સને ઉચકવો પડશે, તો વધારે ભાર લાગશે. પણ ને તે એક
મણુ બોલે આઠ-દશ માણુસો વહેતી લેશે તો જરૂર તેઓને
ચોડીજ મહેનત પડશે. સ સારના કાર્યોમા પણ તેમ કરવું ને
ધણે જે કાજે જે કાર્ય કરવાનું હોય છે તે કાર્ય તેજ વખતે
કરવાની યુક્તિઓ આપોઆપ જણાઈ આવે છે તેથી તે સ-
સારમા સુખીપણે વર્તે છે અવિવેકી સર્વ કાર્યમા કુટાઈ મરે
છે પણ તે કાર્યને અત લાવી શકતો નથી વળી શુભ અ
શુભ કાર્યને પણ મમજી શકતો નથી હવે વિવેકવાન માણુસ કેવીરી
તે પોતાના કાર્યમા આગળ વધે છે તે કહે છે ધર્મ, અર્થ, કામ, મોક્ષ
એ ચારે પુરૂષાર્થના કામો પોતપોતાની ઘટતી જેળાએ સાધ્યાકરે
એ વીવેકનું લક્ષણ છે અને તેથી કરવા ધારેલા કાર્યો પણ
જલદીથી અને ઈચ્છિત કૃણ આપનારા થાય છે જેમ ઘડીયા
ળને ચાવી દેવાથી, તે રાત્રી દિન ચાલ્યા કરે છે, અને તેની
સાથે ચક્રો પણ નીચમિત રીતે ફર્યા કરે છે તેવીજ રીતે જ
સાર સળધી કાર્યો ચાલ્યા કરે અને પોતાને પણ અવકાશ
મળે, એમ વિચાર કરી જે યુક્તિ પુરૂષક ચાલે તેનું નામ
વિવેકી

તે પણ નીતિના નિયમોને અનુસરીને ચાલે છે, નીતિના
માર્ગ ઉપર ચાલનારની આ લોકમા તેમજ પર લોકમા કીર્તિ
થાય છે પુરૂષાર્થની સિદ્ધી પણ નીતીના માર્ગમા ચાલનાનીરજ
થાય છે અનાતિથી ચાલનારનો એક પણ પુરૂષાર્થ સિદ્ધ થતો નથી.

આ લોકમાતેમજ પરલોકમા તેની નિદાજ થાય છે, વિવેકી પુરૂષો પોતાના સ્વાભાવિક આત્મ સ્વરૂપને જાણી શકે છે, કહી શકે છે તેમજ શરીરના સ્વરૂપને જાણે છે પણ આત્માના શુષ્ક આત્મ જ્ઞાનના અભ્યાસ વડે સિદ્ધ કરે છે અને દેહ અને આત્માની ભિન્ન ભિન્ન ચોખી વ્યક્તિ કરવી એ શુદ્ધ પાસેથી શિષ્યા વીના આવડતું નથી કારણ કે આ જીવને અનાદિકાલનો અનંતા જન્મનો એવોજ અભ્યાસ દ્રઢ થયો છે કે “ આ દેહ એજ હું આત્મા છું ” માટે દેહના સુખથી સુખી છું, અને દેહના દુખે કરી દુખી છું એવા દ્રઢ સંસ્કારો જામી ગયા હોવાથી ધીમે ધીમે, સત્પુરૂષોના નિરંતર સમાગમ વડે તેવા દુખ રૂપ સંસ્કારોને દુર કરવા પ્રયત્નો કરવા અને એથીજ સુખી થવાશે

अर्थो एनर्थो बहुधा मनोजस्ति,
स्त्रीणां चरित्राणी गोपयानी ॥
विपेण तुन्या विपयाश्च तेषा ॥
येषा हृदि स्वात्मलानुभूति ॥ ११ ॥

સાવાચ—જેના હૃદયમા સ્વાત્માનુભવ જ્ઞાનનો લાભ ત્રુ વ્ય પામ્યો હોય છે, તેને જે અર્થ છે તેજ અનર્થ રૂપે જણાય છે તેવુંજ મન સ્થિર એ વાત થાય છે તેનેજ સ્ત્રી એવાના ચરિત્રો ગણ તેવા જણાય છે અને તેનજ પત્ન ઇન્દ્રિયોના પત્નવિપયો વિપત્તિલાગે, પણ અન્યને નહીં (૧૧)

એમ જુદા જુદા ભેદ સમજીને દુરમતી રૂપવેશીને છેલ્લાવાળી
સુખતને વધારનારી શુભમતીને ધારણ કરો (૧૬)

ઢાળ ત્રીજી

શાળીભદ્ર ભોગીંડે હાથ—એ દેશી

એકાત જો ભાપિએજી

દ્રવ્યાદિકનોરે ભેદ

તો પરે દ્રવ્ય પરે હુએજી

ગુણ ગુણી ભાવ ઉછેદરે

ધારો ગુણ ઉપદેશ—ભવિકા ॥૧॥

ભાવાર્થ—તે એક ત ખરે દ્રવ્ય, ગુણ અને પર્યાયના
પરસ્પર ભેદ કહેવો તો પર દ્રવ્યની જેમ ત્વ દ્રવ્યની માથે
પર ગુણ અને ગુણીના ભાનનો નાશ થઈ જશે માટે ગુણ
અને ગુણીનો અભેદ છે તે હું ભવ્ય! નુરના ઉપદેશથી
સમજી લેવો (૧)

વિચેચન—જેવી રીતે જીવ દ્રવ્યના જ્ઞાનાદિક ગુણ છે તેનો ગુણી જીવ દ્રવ્ય છે, તેમજ પુદ્ગલ દ્રવ્યના ગુણ રૂપાદિક તેનો ગુણી પુદ્ગલ દ્રવ્ય છે, હવે જો દ્રવ્યથી ગુણ અને પદાર્થ પરસ્પર ભિન્ન હોય તો જેમ પુદ્ગલ અને જીવ દ્રવ્ય એક ખીલથી જુદા છે તેમ જીવ દ્રવ્યના ગુણ પદાર્થ જીવ દ્રવ્યથી જુદા થઈ જશે અને તેથી ગુણ અને ગુણીનો પરસ્પરનો સંબંધ નહિ અને શાસ્ત્ર વ્યવસ્થા એવા પ્રકારની છે કે જ્ઞાનાદિક જીવના ગુણ છે, અને રૂપાદિક પુદ્ગલ દ્રવ્યના ગુણ છે, હવે દ્રવ્યથી ગુણને જો જુદા માનીએ તો ઉપર કહેલી શાસ્ત્ર વ્યવસ્થાનો લોપ થઈ જશે અને અમુક દ્રવ્યના ગુણ છે એવો ભાવ નહિ માટે દ્રવ્યથી ગુણ અને પદાર્થ અભેદ રૂપ જાણવા એવો અભેદ નયનો વિચાર સદગુણના ઉપદેશથી સમજરો (૧)

દ્રવ્યે ગુણ પદાર્થનોજ

એ અભેદ સંબંધ

ભિન્ન તેહમે કદિપચેજ

તો અનવસ્થા બંધરે—ભવિકા ॥ ૨ ॥

ભાવાય—દ્રવ્યની સાથે ગુણ અને પર્યાયનો જે સબ-
ધ છે તે અબેદરૂપ છે, તેને જો લિંગ રૂપે માનીએ તો
અનનસ્યા દોષનો પ્રબધ થઈ જાય છે (૨)

નિરૂપન—જૈન શાસ્ત્રોમા દ્રવ્યની સાથે તેના ગુણ પર્યાયનો
પરસ્પર અબેદરૂપ સબધ કહ્યો છે કારણ કે જો દ્રવ્યને ગુણ પર્યા-
યનો સમવાય સબધ લિંગ છે એમ કલ્પના કરીએતો અનવ-
ચ્યા દોષનું બધન થાય એટલે ગુણ અને ગુણીના પરસ્પર
સબધની જે વ્યવચ્યા શાસ્ત્રોમા કહી છે તે રહે નહીં અને
એમતો થઈ શકે નહિ ગુણ પર્યાયનો સમવાય સબધ જો
દ્રવ્યથી અલગ હોયતો તે સમવાયને પાપુ બીજાની સાથે
અબધ જોઈએ, વળીને સબધને પણ બીજાના સબધના અ-
પેક્ષા રહી જાય એમ ગણતા કેઈ જાતની સ્થિતિ રહે નહિ
માટે જો સમવાયના સ્વરૂપ સબધને દ્રવ્યથી અલિન્ન માની
એતો ગુણ અને ગુણીનો સ્વરૂપ સબધ બરાબર મળી
આવેછે, અને બીજાના સબધ ની અપેક્ષા રહેતી નથી (૨)

(જો અભેદ ન માને તો બાધ આવે તે કહે છે)

મુવર્ણ કુડલાદિ હુઓજી

ઘટ રકતાદિક ભાવ

• એ વ્યવહાર ન સ ભવેજી

જો ન અભેદસ્વભાવરે—ભવિકા ॥૩૧॥

જ્ઞાનાર્થ—મુનાર્ તો કુડલાદિ અનેક રૂપવાળુ થયુ અને ઘટ રકતાદિક ભાવને પામ્યો તે વ્યવહાર જો દ્રવ્ય અને ગુણના અભેદ સ્વભાવ ન હોયનો સભને નહિ (૩)

નિરુત્થન—જે એવુ છે તે કુડવ વિગેરે આભુષણ રૂપને પ્રાપ્ત કરે છે, ત્યારે તે મુવર્ણનુ કુડલ એવુ નામ પડે છે પણ તેમા દ્રવ્ય તો મુવર્ણજી છે તેમજ વર્ણી થઈ છે તે પ્રથમ ત્યામ હોય છે પછી જ્યારે તે પાકે છે ત્યારે તેમા રકતાદિ ભાવ થાય છે ત્યારે પણ તે ઘટ તે રકતાદિપણથી જુદો થતો નથી અર્થાત વર્ણનો અને ગુણનો ભેદ થવા છતાં મુળ દ્રવ્ય નો ભેદ થઈ શકતો નથી જો અભેદ સ્વભાવથી દ્રવ્ય ગુણ પર્યાયનો ભેદ ન હોત તો ઉપર કહેલા મુવર્ણનો આ લોક પ્રસિદ્ધ વ્યવહાર થઈ શકત નહિ, તેથી કરી દ્રવ્ય

ચુખ્ત અને પર્યાય અભિન્ન કહેલા છે તે ચતુર્થ છે. નામ જુ-
દા જુદા છે પણ તે અભિન્ન છે એમ મમજવું (૩)

(વળી બીજી રીતે અભેદ નહિ માનનાથી બાધ બતાવે છે)

ખ વ દેગ ભેદે હુએજી

બમણી ગુરૂતારે ખ ધ

મદેગ ગુરૂતા પરિણમેજી

ખ ધ અભેદ સ બધરે—ભવિકા ॥ ૪ ॥

ભાનાર્થ—જો ખ વ અને દેગની ભિન્નતા માનીએતો
ખ વમા બમણી ગુરૂતા થવી જોઈએ પરંતુ ખ ધમા અધિક
ગુરૂતા જણાતી નથી માટે દેગ અને ખ વ પરસ્પર અભેદ
રૂપ છે (૪)

વિવેચન—ખ ધ છે તે અવયવી છે અને દેશ અવયવરૂપ
છેહવે જો અવયવી જે સ્કંધ તે દેશ જે અવયવ તેનાથી ભિન્નહોયતો
સ્કંધનો બમણો જોતો થઈ બધ જેમકે સો તતુથી બનેલા
વસ્ત્રમા જેટલો ભાગ છે તેટલોજ ભાગ સો તતુ જુદા હોય
ત્યારે પણ હોય છે, હવે જો તતુ અને વસ્ત્રને અભેદ માનીએ

તો તત્તુ વસ્તુ રૂપે થવાથી વસ્તુમા જમણો જોજી થઈ જવેઃ
 જોઈએ, પણ તેમ તો થતુ નથી વળી કોઈ નવીન નૈયાયિકતુ
 એમ કહેવુ છે અવયવના જોગ કરતા અપાવોનો જોગે ઘણો
 જોઈએ હોય છે તેવી કરીને તેન મતમા જે પ્રદેશયુક્ત અ
 વયવી (૨૬૪)મા અધીક જોગે થવો ન જોઈએ, કેમકે જે
 પ્રદેશ આદિયુક્ત ૨૬૪મા એક પ્રદેશ આદિની અપેક્ષાથી અ-
 વયવીનુ ધર્મ પશુ રહેવુ છે તથા એક પ્રદેશવાળા પરમાણુ
 મા જે ઉત્કૃષ્ટ શુદ્ધતા માનીએ તો રૂપાદિક વિશેષણ પળ પ
 રમાણુમા માનવા જોઈએ અને દ્વિપ્રદેશાદિક ૨૬૪મા રૂપાદિ
 નહિ માનવા જોઈએ અને જે અલેહ સ જ ધ માનીએ તો
 પ્રદેશ (અવયવ) નો જે જાગ છે તેજ ૨૬૪ (અવયવ)
 ના જાગ પછે પરીપુમે છે જ્યારે તત્તુઓ પદ રૂપ પદ્ધાને
 પરિણમે છે અચાત તત્તુઓ પદ રૂપે થઈ જાય છે ત્યારે
 આ પ્રમાણે શુદ્ધતા અથવા પ્રદેશ વૃદ્ધીનો જે હોય કહ્યો છે તે
 લાગી શકતો નથી, એવુ તાત્પર્ય છે (૪)

(જેઓ દ્રવ્યોત્ક્રિસ્તે અલેહ નથી માનતા તેઓને જોય ભો
 આપે છે)

હિન્ન દ્રવ્ય પર્યાયને

ભવના દિક્રનેરે એક

ભાષે કિમ દાખે નહિજી

એક દ્રવ્યમાં વિવેકરે—ભવિકા ॥ ૫ ॥

ભાવાર્થ—લિન્ન દ્રવ્યના પર્યાયરૂપ જે ઘર તેને જો
એક ઘર એમ જોડાએ તો એક દ્રવ્યમા દ્રવ્ય શુણ્ણ પર્યાય
ના અભેદ છે એમ વિવેક શા માટે નથી કહેતા? (૫)

વિવેચન—એક ઘર છે તેમા જુદા જુદા પાવણ, કાબટ,
જળા નિગેરે ઘણા દ્રવ્ય મળેલા છે તે દ્રવ્યનુ પર્યાય રૂપ જે
ઘર તેને એક રૂપ કહે છે તો એમ કેમ નથી કહેતા કે એક
દ્રવ્યમા શુણ્ણ પર્યાયનુ અલિન્ન પણુ છે? કારણકે જે આત્મા
રૂપ દ્રવ્ય છે તેજ આત્માના જ્ઞાનાદિ શુણ્ણ છે અને દેવ, મનુ
ષ્ય આદિ જે જીવના પર્યાય છે તે આનાદિ સિદ્ધ વ્યવહાર છે
જો કે દ્રવ્ય, શુણ્ણ અને પર્યાય એવા જુદા જુદા નામથી દ્રવ્ય
શુણ્ણ અને પર્યાય જુદા હોવાનુ જ્ઞાન થાય છે તોપણુ શુણ્ણ દ્ર
વ્યમા સમાઈ જતા હોવાથી તેઓ લિન્ન રૂપ નથી (૫)

(વળી પણ દ્રવ્ય, ગુણ અને પર્યાયનુ અભેદ પણ બતાવે છે)

ગુણ પર્યાય અભેદથીજ

દ્રવ્ય નિયત વ્યવહાર

પરિણતિ જે છે એકતાજ

તેણે તે એક પ્રકારે—અવિકા ॥ ૬ ॥

બાનાથ—દ્રવ્યનો જે નિશ્ચય વ્યવસ્થા પુર્વક વ્યવહાર થાય છે તે ગુણ અને પર્યાયના અભેદ પાત્રને લીધેજ થાય છે દ્રવ્ય અને ગુણ પર્યાય પરીણામે એક રૂપ હોવાથી ત્રણે એક પ્રકારેજ છે (૬)

નિરચન—જીવ દ્રવ્ય અજીવ દ્રવ્ય ઇત્યાદિક દ્રવ્યનો જે વ્યવસ્થા સહિત વ્યવહાર થઈ શકે છે તે ગુણ અને પર્યાયનુ અભેદ પણ હોવાથીજ થઈ શકે જો એમ ન હોય તો ગુણ પર્યાયથી સહિત જીવ દ્રવ્યને દેવ મનુષ્ય એવા વિશેષ નામ કેવી રીતે આપી શકત, પુદ્ગલને રક્તઘન, પીત ઘટ એવા નામથી કેવી રીતે કહી શકાત, તેથી કરીને દ્રવ્ય, ગુણ અને પર્યાય એવા ત્રણ નામ છે પરંતુ મૂળ સ્વભાવે તેઓમા એકપણાનોજ વ્યવહાર છે કારણકે પરીણતી એક રૂપે છે, ઉદાહરણ તરીકે આત્મા દ્રવ્યના જ્ઞાનાદિ ગુણ

પરીણામ છે તેમા આત્માનો જ્ઞાનાદિગુણ સહિત વ્યવહાર છે અને પર્યાયમા પણ દ્રવ્ય યુક્ત પર્યાયનો વ્યવહાર હોય છે માટે ત્રણેનો એકજ પ્રકાર છે જેવી રીતે રત્ન, તેની કાતિ અને જવર નાશ કરવાનો તેનો ગુણ એ ત્રણે પરીણતીમા એક રૂપ છે તેવીજ રીતે દ્રવ્ય ગુણ તથા પર્યાય એક રૂપ છે અર્થાત પરીણતીમા એક રૂપ હોવાથી દ્રવ્યદિક ત્રણે એક પ્રકાર વાળા છે [૬]

(વળી અભેદ નહિ માનનારનો દાવ બતાવે છે)

જો અભેદ નહિ એહનેજ

તો કારણ કિમ હોય

અછતિ વસ્તુ ન નીપજેજ

ગણ વિષાણુ પરે જોયરે—ભવિકા ૥૭૥

ભાનાર્થ—જો દ્રવ્યગુણ પર્યાયનો અભેદ ન હોય તો તે-
જોનાથી કાર્ય કેવી રીતે થાય છે ? કાળજુ કે સમસાના શીંગડા
નો પેઠે જે અસત્ વસ્તુ છે તેનાથી કાર્યની ઉત્પત્તિ કેવી
રીતે થાય (૭)

નિયમ—જો દ્રવ્યગુણ પર્યાયને ભેદ હોય તો કાય કારણનો પણ ભેદ હોવો જોઈએ અને જો કાર્યકારણ અસ્પર્શમજ્જા હોય તો મૃતિકાદિક કારણથી ઘટાદિક કાર્ય કેમ થઈ શકે ? કારણકે કારણમા કાર્યની શક્તિ હોયતોજ કાર્ય થાય, એતો નિશ્ચયજ છે કે જ્યાં કાર્યની શક્તિઅવિચ્છિન્નમાન હોય ત્યાંથી તે પદાર્થ કદાપિ ઉત્પન્ન થઈ શકતો નથી જેવી રીતે અમલ્લાના શી ગંગા અવિચ્છિન્ન વસ્તુ છે અર્થાત શશરૂપ કારણમા શી ગડારૂપ કાર્યની શક્તિજ નથી, તેથી શશ શી ગ રૂપ કાર્યની ઉત્પત્તિનો અભાવજ દેખાય છે, કહેવાનો આશય એનો છે કારણમા કાર્યની શક્તિનો સ્વીકાર કરવામા આવેતો કાર્ય કારણનો અલેહ સહજ જણાઈ આવેછે દ્રવ્ય કારણરૂપે રહેલુંજ હતું અને જ્યારે કાર્યની ઉત્પત્તિ કારણમા થઈ ત્યારે તે દ્રવ્ય માત્ર પચાંચ રૂપે થઈ ગયું, પાન્તવિક ગીતે કારણથી કાર્ય અભિન્ન રૂપેજ છે, જેવી રીતે ઘટાદિક કાર્ય મૃત્તિકાથી ઉત્પન્ન થાય છે તોપણ મૃત્તિકાથી અભિ ન છે તેમજ દ્રવ્ય ગુણ પર્યાયનું અભિન્ન પણ જણવું (૭)

(કાન્ધમા જો કાર્યની સ તા હોય તો કાન્ધમા કાર્ય દેખાતું કેમ નથી એની શકાનો ઉત્તર આપે છે)

દ્રવ્ય-રૂપ છતિ કાર્યનીજી

તિરે ભાવની શક્તિ

આવી ભાવે નીપજેજી

શુણ્ય પર્યાયની વ્યકિતરે—ભવિકા ॥૮૮॥

ભાસાર્થ—કાર્યરૂપ કારણમા કાર્યની દ્રવ્યરૂપે તિંગેભાવની શક્તિ છે. શુણ્યપર્યાયની વ્યકિતથી મામત્રી મળે ત્યાં પ્રગટ ભાવે કાર્ય ઉત્પન્ન થાય છે (૮)

નિવેચન—જ્યાસુધી કાર્ય ઉપજ નથી થયું હોતું ત્યાં સુધી કારણમા સતારૂપે દ્રવ્યની તિંગેભાવની શક્તી રહેલી હોય છે, અને તેજી શક્તિમા જ્યારે મધુર્ણ સામગ્રીનો યોગ થઈ જાય છે ત્યારે શુણ્ય અને પર્યાય પ્રગટ થવાની પોતાની મેળે પ્રગટ થાય છે અને કાર્ય જણાઈ આવે છે, અહીં આ કાર્યના પર્યાયની સમાનતાથી તીરેભાવ અને આવીભાવને પણ કાર્યના નિયામક સમજવા જોઈએ કારણ કે તેથી ડરીને આવીભાવને સત્ અસત્ વિકલ્પથી દ્વપણ લાગતું નથી, તીરેભાવ અને આવીભાવ ને અનુસરીને પર્યાયની કલ્પના કરવામા આવે છે, ઉદાહરણ તરીકે ઘટ રૂપ કાર્ય નહિ દેખાવાની મૃતિકાના પીંડમાથો ઘન ની જે શક્તિ રહેલી છે તે સામાન્ય શક્તી છે કુલકાર, ચાક,

દડ વિગેરે કારણોના સમૂહથી રકતાદિ ગુણ અને પૃથુ ભુક્તુ
ત્વ ઝીવત્વાદિ પર્યાય રૂપે પ્રગટ થાય છે, અને ત્યારે ઘટ રૂપ
કાર્યનો વ્યવહાર થયો એવી રીતે કાળજીમ કાર્યનો ઉપચાર
સમજાયો (૮)

(બે ગાથાથી નૈયાયિક મતનું સમાધાન કરે છે)

નૈયાયિક ભાસે ઇસ્યુ છ

છમ અછતાનુ રે જ્ઞાન

હોવે વિષય અતીતનુ છ

તિમ કાર્ય સહિનાણુરે—ભવીકા ॥૬॥

ભાનાર્થ—નૈયાયિક મતનાજી એમ રહે છે કે
જેમ અછતા પાર્થનુ જ્ઞાન અતીત પદાર્થના વિષય
રૂપ થાય છે તેમ અનિર્વાચ્ય ઘટ આદિ કાર્ય પાપુ
નિશ્ચય પૂર્વક થાય છે. (૯)

નિવેરન—નૈયાયિક મત વાળાનું કહેવું એવા પ્રકારનું છે
કે જેવીરીતે અસત્ એટલે અવિદ્યમાન ઘટ આદી પદાર્થનું

જ્ઞાન અતીત એટલે ભૂત પદાર્થના વિષય વાળું થાય છે તેવી રીતે કારણમા અવિદ્યમાન રૂપ ઘટ આદિ કાર્ય મૃત્તિકા અને કુલકાર આદિ સામગ્રીથી ઉત્પન્ન થાય છે કારણ કે જ્યારે અસત્ પદાર્થનું જ્ઞાન થાય છે ત્યારે અવિદ્યમાન પદાર્થની ઉત્પત્તિ કેમ ન થાય અર્થાત યવીજ જોધએ દહ ચક્ર વિગેરેને ઘટના કારણ રૂપ અમે જે કહીએ છીએ તેમા તો લાઘવ છે અને જૈન મત પ્રમાણે તો દહાદિકજ ઘટ ના પ્રગટપણના કારણ રૂપ કહેવાય છે તે તો ગૌરવ રૂપજ છે વળી ઘટની પ્રગટતાના કારણ રૂપ તો નેન છે પણ દહ વિગેરે નથી તેથી કારણથી કાર્યનો જે હેતુ અમે માનીએ છીએ તેજ સત્ય છે તથા દ્રવ્ય રૂપ ઘટની અભિવ્યક્તિનું કારણ દહનો અભાવ છે પણ દહ નથી અને ઘટના પ્રગટ થવામા નેનાદિકને જે કારણ માનવામા આવે છે તેથી ગૌરવમા ઘટાટો નથી થતો એમ સમજવું આ પ્રમાણે નૈયાદિકોનું માનવું છે

(હવે ઉપરની માયતાનું સમાધાન કરે છે.)

તે મિથ્યા નહિ સર્વથા

અછતો વિષય અતીત

પર્યાયારથ તે નહિછ

દ્રવ્યારથ છે નિત્યરે—ભાવિકા ॥૧૦॥

ભાનાર્થ—અતીત વિષય (જે ઘટાદિ) તે સત્યા મિ
થ્યા નથી કારણકે પર્યાયાર્થથી જે અનિત્ય હોય છે તે દ્રવ્યારથ
થિંકે નયથી નિત્ય હોય છે (૧.)

નિરેચન—નૈયાયિકનું ઉપરનું જે કહેવું છે તે મિથ્યા છે
કારણકે અતીત વિષય વાળા જે ઘટાદિને સર્વથા અસત્ ન
થી કારણકે અતીત વિષય વાળા ઘટ પર્યાયાર્થિક નયથી ન
થી સમજવાનો પણ દ્રવ્યાર્થિક નયથી તે નિત્ય છે એમ સમ
જવાનું છે તાત્પર્ય એ છે કે ઘટ નો નાશ થઈ ગયા પછી પ
ણ તે મૃત્તિકારૂપે વિદ્યમાન રહે છે એવે દ્રવ્ય સર્વથા ન હો
ય તો સસલાના શી ગગ ની પેઠે સર્વથા અભાવ થઈ જાય અ
ને જે પદાર્થ સર્વથા અવિદ્યમાનપણે જ્ઞાનમા ભાસે છે તે
પદાર્થમા વિદ્યમાનપણે કેવી રીતે આવીશકે? અર્થાત નજ
અવીશકે તેથી કરીજે કામ ભૂત વિષય છે તે સર્વથા અસત્
નથી, પરંતુ સત્ રૂપેજ પ્રવર્તે છે અહિંના એ સમજવાનું
છે કે જે વસ્તુ દ્રવ્યાર્થિક નયથી નિત્ય પણ વર્તે
છે તે વસ્તુમા આકારનો અભાવ હોવાથી પર્યાયા

થિંક નયથી અનિત્ય પદ્મ દેખાયછે પણ ખરૂં જોતાં તો દ્રવ્યમા
અમવાયી ભૂત વિષય પદાર્થ રહેલો છે તે કાગળનો ઉદય થવા-
થી કાર્યપણાને પ્રાપ્ત થઈ ને દેખાય છે તેથી
કરીને સત્ પદાર્થની જ ઉત્પત્તિ થાય છે પણ અવિદ્ય-
માન પદાર્થની ઉત્પત્તિ નથી એમ નિશ્ચયથી સમજવું (૧૦)

(જ્ઞાનના સ્વભાવથી અધ્ધતો અર્થ અમળાય છે એમ
તે કહે છે)

અધ્ધતો ભાપે જ્ઞાનનેજ

જો સ્વભાવે સ સાર

કહેજો જ્ઞાનાકાર તોજ

જપે યોગાચારરે—ભવિકા ૥૧૧૥

ભાવાર્થ—જો જ્ઞાનના સ્વભાવથી જ અનત પદાર્થનો
જ્ઞાત થતો હોય તો આ અમત અમારું જ્ઞાન ન પ્રમાણેજ
પરીણમી બધું અને એથી તો યોગાચાર નામનો ત્રીજો ઐશ્વર્ય
મનજ સિદ્ધ વર્ષ જાય (૧૧)

નિરોચન—અતીત પદાર્થનો ભાસ જ્ઞાનના સ્વભાવમા
કાઈપણ થઈ શકે નહિ કારણ કે એમ માનવાથી આ સ સાર

ના સમસ્ત પદાર્થનો જ્ઞાનમા ભાસ થવો જોઈએ પણ તેમ તો નથી કારણ કે અનાદિના અજ્ઞાનને લઈને બાહ્યાકાર અસત્ રૂપેજ જણાય છે જેમ સ્વપ્નમા જેજે પદાર્થનો બામ થાય છે તે તે વખતે સત્ લાગવા છતાં અસત્ હોય છે તેમ અનાદિ ની અજ્ઞાન વાસનાને લીધેજ અસત્ પદાર્થનો જ્ઞાનથી જાણે ભાસ થતો હોય એવું દેખાય છે પણ વિચારવાનું એ છે કે જો અસત્ પદાર્થનો ભાસ થવાનું કારણ જ્ઞાનજ હોય તો આ આખું જગત્ જ્ઞાનાકાર પણેજ થઈ જાય કારણ કે બાહ્ય દ્રષ્ટીથી દેખાતા સઘળા પદાર્થ અસત્ છે અને બાહ્યાકાર રહિત શુદ્ધ જ્ઞાનમાજ અછતાં પદાર્થનો ભાસ થાય છે એમ જો કહેવામા આવે તો અનાદિની અજ્ઞાન વાસનાનો અભાવ સિદ્ધ થશે અને તેમ માનવા જતા તો યોગાચાર નામનો જોડનો ત્રિજોગત સિદ્ધ થશે કારણકે બાહ્યાકાર રહિત શુદ્ધ જ્ઞાનતો જુદાંજુદાં હોય છે પણ તેમ માનવું વાસ્તવિક નથી માત્ર બાહ્ય આકારમા અનાદિ ની અજ્ઞાન વાસનાને લીધેજ અસત્ પદાર્થનો ભાસ થાય છે. એટલે સમજવાનું એ છે કે ભૂત કાલ વિવચક પદાર્થ જ્ઞાનમા અસત્ પદાર્થનો ભાસ નથી થતો પણ સત્ પદાર્થના અનેક કારણો જે તિરો ભાવ શક્તિ રૂપે સુસપણે રહેલા છે તેનાથી બહાર દેખાતા આકર ઉત્પન્ન થાય છે તેમાં મૂળ દ્રવ્ય રૂપથી

તો કાઈ પદાર્થની ઉત્પત્તિ નથી થતી તેમજ નાશ પણ નથી થતો કારણ કે દૃષ્ટ પર્યાયમા દ્રવ્યનો અન્વય મળે છે પણ દેખાય અને છે માટે દ્રવ્ય પદાર્થમા તો ઉત્પત્તિએ નથી અને વિનાશ પણ નથી અને પર્યાયથી તો સર્વ પદાર્થની ઉત્પત્તિ અને નાશ બંને થાય છે અને જે પર્યાય દ્રવ્યમા સત્પણ છે તે પર્યાયમા નિશ્ચય રૂપનો અનુભવ થઈ શકે છે પણ જે પર્યાય દ્રવ્યમા અસતપણ છે તે પર્યાયમા જે અનુભવ થાય છે તે ચલાયમાન ન્દે છે કેમકે શબ્દ તદ્દન ઉત્પત્તિ હોય છે ના ઝમજાના ગેજને લીધે શબ્દ પીળા ગેજનો દેખાય છે અને તેજ ઝમજાનો ગેજ દરેક વચ છે ત્યારે શબ્દ સુધા ઉત્પત્તિ રૂપ દેખાય છે કારણકે શબ્દમા પીનાદિ પર્યાયનો અનુભવ તે અનિવરણપણે નથી પણ ચલાયમાન રૂપે છે કેમકે શબ્દમા નિહોળપણે જે ઉત્પત્તિ આમ દેખાય છે તેનો વિનાશ અને ઝમજાના ગેજથી જે પીળા પણ દેખાય છે તેનું ઉપરથી તે પીળાપણના પર્યાયથી નથી થતું પણ જ્યારે નેત્રનો ગેજ દરેક થાય છે ત્યારે આપો આપ પ્રાન્તિનો વિનાશ થઈ જાય છે અને એમ થવા માં હોતો અભાવ નથી કારણ કે વસ્તુમા જે કૃત્રિમ સ્વભાવ છે એમા બીજા પદાર્થના વ્યાપાર કાઈ પણ કંઈ ગઈને નથી

પરંતુ જે કારણથી કૃત્રિમિ સ્વભાવ ઉત્પન્ન થયો હોય છે તે કારણની નિવૃત્તિ થએ તે પર્યાય સ્વયમેવ નહિ થઈ જાય છે (૧૧)

(દૃષ્ટાંતથી ઉપસાની જાણત સિદ્ધ કરે છે)

હમણા જાણ્યો અરથનેજી

એમ અતીત જે જણાય

વર્તમાન પર્યાયથી જે

વર્તમાનતા થાયરે—ભાવિકા ॥૧૨॥

ભાનાથ—હમણા અતીત પદાર્થ જાણ્યો એમ જે કહે વાય છે તે વર્તમાન પર્યાયથી તો વર્તમાનપણું થયું એમ ગમજાય (૧૨)

નિરૂપણ—જે એ પદાર્થનું સર્વથા જ્ઞાન થતું હોય તો અતીત પદાર્થ ઘટાદિની મને હમણા જાણર પડી એમ આકાશની પ્રતીતિ કેમ થાય છે કારણ કે તેનું તો સર્વકાળે જ્ઞાન હોયું જ નોંધએ પણ તેમનથી થતું માટે ભુતપર્યાય પણ વર્તમાન પર્યાયથી વર્તમાન પછે જણાય છે દ્રવ્યથી સતરૂપ અતીત ઘટ ને વિષે વર્તમાન જોય આકાશ રૂપ પર્યાયથી હમણા અતીત ઘ

દેનુ જ્ઞાન થાય છે અથવાતો નૈગમ નયથી વર્તમાન પચ્ચાનો
તેમા આરોપ કરીએ ત્યારે અતીત પદાર્થનુ જ્ઞાન થાય છે
પણુ સર્વથા જ્ઞાન સ્વભાવથી અછતા પદાર્થનુ જ્ઞાન નથી
થતુ (૧૨)

(વળી ભેદભાન દર્શાવે છે)

ધર્મી અછતે ધર્મનો છ

અછતે કાળે સુહાય

સર્વ કાળ નિર્ભય પણેછ

તો સસસિ ગજણાયરે-ભવિકા-૧૧૩૧

ભાવાર્થ—જો (અતીત ઘટરૂપ) ધર્મી અસત હોવા છ
તા તેના (આકાર રૂપ) ધર્મ પણે સર્વ કાળે ભાસે છે તો
સસનાના શિંગડા પણુ નિર્ભયપણે સર્વ કાળને વિષે
જળાતા હોના બેધએ પાતે તેમતો નથી થતુ (૧૩)

નિરેચન—અતીત ઘટ જે ધર્મી અવિદ્ય માન હોય ત્યારે
અવિદ્યમાન આકારરૂપ જે ધર્મ તે ઘટાભાવ કાળમા વિદ્યમાનરૂપે

દેખાય છે આવી રીતે જો કહેવામાં તો તો સમસ્યાના શીંગડા
જે સર્વ કાળને વિષે નિર્બંધપત્તે દેખાતા નથી તેનું અસ્તિત્વ કેમ
જણાવી શકાતું નવાં કાગણુ કે ત્રણે કાળને વિષે અવિદ્યમાન પદાર-
થનો સબબ તમે બતાવો એ અને અસત્ ઘટની ઉત્પત્તિ મૃત્તિ-
કાથી તથા ભૂતકાળના અસત્ ઘટનું અસ્તિત્વ તમે માની લીધું
છે તો પછી અસત્ એવા સસલાના શિંગડાને પણ બતાવી
આપવા જોઈએ (૧૩)

(અસત્ વસ્તુનો જોડ અને ઉત્પત્તિ ન દોષ તે કહે છે)

તે માટે અછતા તણે ૭

જોધ ન જનન ન હોય

કાગ્ય કાગણુને સહી ૭

છે અભેદધમ જોયે-ભવિડા ॥૧૪॥

ભાનાર્થ—તેની ઝીન અસત્ પાથનો જોવ અને ઉ-
ત્પત્તિનો સહન વડ શક્ય નથી જેવી રીતે કાર્ય કાળના
અભેદ નિશ્ચયપૂર્વક છે તેમજ દ્રવ્યગુણ પચાઇનો પણ અભે-
દ છે ॥૧૪॥

નિવેચન—અગાઉ જણાવી ગયા તે હેતુઓએ કરીને હું
એમ સિદ્ધ થાય છે કે જે પદાર્થ અસત્ છે તેનું જ્ઞાન કોઈ પણ
કાળને વિષે થઈ શકતું નથી તેમજ અવિદ્યમાન પદાર્થની ઉત્પ
તિનો પણ કદાપિ સંભવ જણાનો નથી અર્થાત્ સત્ પદાર્થનું જ
જ્ઞાન અને સત્ પદાર્થનીજ ઉત્પત્તિ સંભવે છે કાર્ય અને કારણ
નો નિશ્ચયથી જેમ અભે છે તેમજ દ્રવ્ય રૂણ અને પર્યાયનો પણ
નિશ્ચયથી અભેદ જ જણાય છે માટે નિશ્ચયથી તે ત્રણેનો અભેદ
સ્વીકારવો અને જે ભેદ જણાય છે તે માત્ર વ્યવહારથીજ છે
ખીજી ઢાળમાં ભેદ જણાવ્યો હતો અને આ ત્રીજી ઢાળમાં
અભેદ પક્ષ બતાવ્યો તેનું દારણ ઉપર કહ્યું તેજ છે (૧૪)

(વ્યવહાર અને નિશ્ચય બંને નયના તત્ત્વને બતાવીને સ્થિત
પક્ષ કહે છે.)

ભેદ ભણે નૈયાયિકોજી

સાંખ્ય અભેદ પ્રકાશ

જેન ઉભય વિસ્તારતોજી

પામે સુજશ વિલાસરે—ભવિકા ૥૧૫૥

ભાનાર્થ—નૈયાયિકો ભેદ પક્ષનો સ્વિકાર કરે છે અને સાખ્ય મતવાળા અભેદ પક્ષને માન્ય ગણે છે પરંતુ જૈન મતાનુયાયીઓ તો ભેદ અભેદ અને પક્ષનો વિસ્તાર કરે છે અને તેથી તેના ઉત્તમ જરૂરનો આ જગતમા વિસ્તાર થઈ રહ્યો છે (૧૫)

વિવેચન—ખીલ ઢાળમા દ્રવ્ય શુણ્ણ અને પર્યાયનો જે પરસ્પર ભેદ બતાવ્યો તેનું એકાતે ગ્રહણ કરનાર નૈયાયિક મત વાળાઓ છે અને ત્રીજી ઢાળમા કાર્ય કારણ તથા દ્રવ્ય શુણ્ણ પર્યાયનો અભેદ બતાવ્યો તેનું એકાતે ગ્રહણ કરનાર સાખ્ય મત વાળા છે અને તેથી તેઓ બંને એકત્વ વાદી અને પક્ષ ખાતી હોવાથી મત્ય માર્ગથી દુર રહેનારા છે પરંતુ અપેક્ષાને ધરાબર સમજનાર જૈન મતવાળાઓ વ્યવહાર અને નિશ્ચય બંને નયનો પક્ષ મમળને દ્રવ્ય શુણ્ણ પર્યાયના ભેદ અને અભેદ બંને પક્ષનો સ્વિકાર કરે છે અને તેથી અપેક્ષિત વચનને માન્ય રાખનાર જૈન મતનો સુન્નગ સર્વ સ્થળે વિજયવત થાય છે નૈયાયિકોનું એમ માનવું છે કે કાર્ય અસત્ દેખાય છે અને કાર્ય કારણ તથા શુણ્ણ શુણ્ણીનો પરસ્પર ભેદ છે અને સાખ્યમતવાળાનું એમ માનવું છે કે સત્ કાર્ય દેખાય છે અને કાર્ય કારણ તથા શુણ્ણશુણ્ણીનો સર્વ

થા અભેદજ જણાય છે આ પ્રમાણે બને મતની માન્યતા છે પણ પક્ષાપક્ષે તે સત્ય નથી, જૈન મતનું તો પામવું છે કે કાર્ય કથયિત્ સત્ અને કથયિત અસત્ દેખાય છે અને કાય કારણ તથા ગુણગુણીનો કથયિત ભેદ અને કથયિત અભેદ જણાય છે આવો પક્ષપાત રહ્યોત સ્યાદ્વાદમતે જૈનને માન્ય છે અને તેજ સર્વ સ્થળે વિજયવત છે એક સ્થળે કહ્યું છે કે -

ય એવ દોષાઃકિલ નિત્યવાદે
વિનાશિવાદૈર્પિ સમાસ્ત એવ
પરસ્પર ધ્વસિષુ કટાકેષુ
જયત્ય ધૃષ્ય જિનશાશનતે ॥

અર્થ—જે દોષ હુમેશ નિત્ય વાદમા છે તેજ દોષ સવ થા એકાન્ત વાદથી અનિત્ય વાદમા પણ જણાય છે તેથી કરી ને પરસ્પર નાશ કરવા વાળા કટક સમાન અનેક મતમા અનેકાતવાદી એવુ જૈનશાશન પ્રબલપણે જયવત વને છે (૧૫)

ઢાળ ચોથી

નદનકુ ત્રિમલા દુલારાને-એદગી

(ભેદ અને અભેદના વિરોધની આશકા ટાળે છે)

ભેદ અભેદ ઉભય કિમ્ભાનો
 જ્યા વિરોધ નિરવારો રે
 એક હામે કહો કિમ કગી રહેવે
 આત પને અવાગે રે
 શ્રુત ધર્મે મન દ્રઢ ઝગી રાખો
 હમ રાવ સુખ પ્રલ આખો રે ॥ ૧ ॥

ભાવાર્થ—(આશક) જ્યા પ્રત્યક્ષ વિરોધનો
 નિરવાર જણાય છે એવા ભેદ અને અભેદ બંનેને
 એકજ સાથે કેમ માન્ય રાખી શકાય છે અધ્યક્ષ અને
 પ્રજાના બંનેના એકજ સ્થળે સંભર કેની ગીતે થઈ શકે?
 આવી આશકાવાળાઓ એ શ્રુત ધર્મને વિષે (પોતાની
 અજ્ઞાનતાને લીધે શકા નહિ કરતા) દ્રઢ મન રાખવું કારણ કે
 તેવી ઉત્તરોત્તર શોધપદને પ્રાપ્ત કરી શકાય છે (૧)

વિવેચન—ખીજી ઢાળમા દ્રવ્યગુણ પર્યાયનો ભેદ બતાવ્યો
 અને ત્રીજીમા અભેદ બતાવ્યો હવે 'ભેદભેદની માન્યતા સત્ય
 છે એ બતાવતા આ ચોથી ઢાળ કહે છે કેટલાએક પરમત
 વાદિઓનું એમ કહેવું થાય છે કે જેમા પ્રત્યક્ષ પરસ્પર વિરોધ

જણાય છે એવું લેઈ અને અભેદનું એક સ્થળે હોવું કેમ
સંભવી શકે ? કારણ કે ભાવાભાવરૂપે બનેના વિરોધજ
જણાય છે જ્યાં દ્રવ્યાદિકનો લેઈ હોય ત્યાં અભેદ ન હોઈ
શકે અને જ્યાં અભેદ હોય ત્યાં લેઈ ન હોઈ શકે એટલે
જેવી રીતે એકજ સ્થળે અધાર અને પ્રકાશ બંને આવે ગૂઢી
ગતતા નથી તેમ લેઈ અને અભેદ એકજ દ્રવ્યમાં ગૂઢી શકેજ
નહિ આચાર્ય સૂત્રમાં પણ કહ્યું છે કે નિતિગચ્ચ મમાર્ગતેજ જ-
પ્પાણેજ ન હમતે સમાર્હિ એટલે શકા સહિત ચારિત્રવત આત્મા
સમાધિને પ્રાપ્ત કરી શકે નહિ માટે જ્યાં સુધી શ્રુત ધર્મને
વિષે શકા હોય ત્યાં સુધી ચારિત્ર ક્રમે નહિ તેથી કરીને સદ્
શુદ્ધ મુખે શકાનું સમાધાન કરી શ્રુત ધર્મને વિષે દ્રઢ મત
વાળા થવું જોઈએ કે જેથી ઉત્તરોત્તર મોહાક્રમ સુખના ક્રમે
પ્રાપ્ત કરી શકાય (૧)

(હવે ઉપરની શકાનું સમાધાન કરે છે)

એહવી શિષ્યની શકા જાણી

પરમારથ ગુરૂ ખોલેરે

અવિરોધે સર્વે કામે દીમે

હોય વર્મ એક તોલેરે—શ્રુત ॥ ૨ ॥

ભાનાર્થ—શિષ્યની ઉપરનો શકા જાણીને શુદ્ધ તે શકા ના સમાધાન રૂપ પરમાર્થને કહે છે જે કે દેખનામા વિરોધ જણાય છે પણ ભેદભેદને વિરોધ નથી કારણ કે ભેદ અને અભેદ એ બંને ધર્મ સર્વ સ્થળે અવિરોધરૂપ અને એકતાએ જ જણાય છે (૨)

નિવેચન—ભેદ અને અભેદ એકજ દ્રવ્યમા ન હોઈ શકે એવી જે શકા ઉપરની ગાથામા કહી તે શિષ્યની શકાનું સમાધાન કરતા શુદ્ધ કહે છે કે યદપિ ઘટ અને ઘટા ભાવનો પરસ્પર વિરોધ દેખાય છે પરંતુ ભેદ અને અભેદના ધર્મનો પરસ્પર વિરોધ નથી કારણ કે સર્વ સ્થળને વિષે ભેદ અભેદ રૂપ બંને ધર્મ વિરોધ રહિત પહે અને એકાશ્રયી ખોળે રહી શકે છે જે કાંઈ એમ કહે કે દ્રવ્યાદિકનો ભેદ સ્વાભાવિક હોવાથી સત્ય છે અને અભેદ ઉપાધિક હોવાથી અસત્ય છે તો તે માત્ર અનુભવનીજ ખામી જણાય છે કેમકે વ્યવહારથી અને ૧૨ અપેક્ષાથી બંનેને શુભ્રાદિકનો ભેદ તથા શુભ્રાદિકનો અભેદ હોય એવું વચન નથી પરંતુ એકજ આશયમા રહેવા વાળા

લેદ અને અભેદનો અવિરોધજ નાણવો જોઇએ એવું
તત્પર્ય છે (૨)

(વળી લેદ અભેદનો વિરોધ દુર કહે છે)

એક ઠામે સવિજ્ઞનની સાથે
પ્રત્યક્ષે જે લહિયે રે
રૂપ રસાદિકની પરે તેહનો
કહો વિરોધ કેમ કહીએરે- શ્રુત ॥ ૩ ॥

ભાનાર્થ—સર્વ મનુષ્યની સાક્ષીએ એકજ ઘટમા રજત
ત્વાદિ રૂપ રસાદિક જો પ્રત્યક્ષ દેખાય છે તો, ૧છી એકજ
દ્રવ્યમા લેદ અભેદનો વિરોધ કેમ કહી શકાય (૩)

વિવેચન—ઘટ દ્રવ્ય છે અને તેજ દ્રવ્યમા રજતત્વ શ્યામત્વ
આદિ શુષ્ણ પર્થાય પ્રત્યક્ષ રીતે દેખાઇ આવેછે એટલે પર્થાયની
અપેક્ષાએ જો જોઇએ તો રૂપ રસાદિક લિન્ન જોઇ શકાય છે
પણ ખરૂં જોતા ઘટ દ્રવ્ય એકજ છે અને રૂપ રસાદિક પણ
તે ઘટમાજ છે તેથી એકજ દ્રવ્યમા લેદ અભેદ હોવાનું તો
લોક વિદિત, વ્યવહારથી પ્રત્યક્ષ છે એક ઠેરી હાય.

તેમા રૂપ રસ પણ આવેલા છે હરે ગુણ પર્યાય થી જોઈએ તો રૂપ રસ જુદા પાડી શકાય અને મૂળ દ્રવ્યમા તો દ્રવ્ય અને પર્યાય બધું સમાયેલું છે તેથી અત્રે પણ છે માટે બેગલોદ બનેનો એકજ દ્રવ્યમા પ્રત્યક્ષ સંભવ દેખાય છે અને જ્યાં પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ છે ત્યાં પરોક્ષ પ્રમાણની કે ઉદાહરણની જરૂર રહેતી નથી માટે અધિકાર અને પ્રકાશનું જે દ્રવ્યમાં અનુમાન સિદ્ધ છે તે આ પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ અગાળ માત્ર અનુભવનીજ ખામી બતાવે છે (૩)

(પુદ્ગલ દ્રવ્યથી ભેદાભેદ ના પ્રત્યક્ષ અભિવાપ કહે છે)

રયામ ભાવ જે ઘટ છે પહેલા
પછી સિન્ન તે રાતોરે
ઘટ ભાવે નવી સિન્ન જણાય ;
રી વીરોધની વાતોરે—શ્રુત ॥૪॥

ભાવાર્થ—જે ઘટ પ્રથમ રયામભાવવાળો હતો તે પછી જ્યારે રાતો થયો ત્યારે તે સિન્નજ જણાય છે અને બને જાળને વિષે ઘટ ભાવે તો અસિન્નજ જણાય છે તો પછી અહિં આ વિરોધની શી વાત છે ? (૪)

નિમેચન—ઘટ પુદ્ગલ દ્રવ્ય છે તે મૂળ તો જાણા રાગનો
 હોય છે તેજ ઘટ જ્યારે લઘૂમા પાકે છે ત્યારે પોતાની મેળે
 જ રક્ત લાવને પામે છે અને ત્યારે તેને રક્ત ઘટ એવું
 લિન્ન નામ અપાય છે હવે જે ઘટ પ્રથમ સ્થામ કહેવાતો
 હતો તેજ રક્ત ઘટ કહેવાય છે આવી રીતે ભેદ હોવા છતાં
 મૂળ ઘટ દ્રવ્ય એ બંને નામથી કોઈ રીતે લિન્ન નથી અથાત
 સ્થામ અને રક્ત એવા નામથી ભેદ જણાય છે અને તે બંને
 પચાય મૂળ ઘટ દ્રવ્યની સાથે હોવાથી ઘટથી અભેદ રૂપે છે
 આવી રીતે ઘટની સાથે ભેદ અભેદ હોવામા કાંઈ પણ વિરોધ
 જણાતો નથી આવીજ રીતે જેમ ઘટમા રાનો અને ઠણો
 બંને જુદા જુદા પર્યાય નામ પડી જના છતાં મૂળ ઘટમા
 ભેદ પડ્યો નહિ તેમજ દ્રવ્ય શુદ્ધ પર્યાયનો પણ પરસ્પર ભેદ
 માનનામા કાર્ત્ત વિરોધ જણાતો નથી—ઘટના દૃષ્ટાન્તથી દ્રવ્યા
 હિતની પરસ્પર અંકયતા સમજી શકાય છે (૪)

બાવ બાવ જે માણી દીને
 તરણુ ભાવ તે ન્યારોને
 દેવદ ત ભાવે તે એકજ

અવિરોધે નિરધારોરે—શ્રુત ॥ ૫ ॥

(આત્મ દ્રવ્યમા ભેદ અભેદ જતાવે છે)

ભાવર્થ—જે પ્રાણી બાળક વ્હાન દેખાય છે તેજ પ્રાણી તરૂણ ભારથી લિપ્ત છે અને દેવદત્ત જ વે એટલે મનુષ્યના ભાવે તે અલિપ્ત છે મારે આવી રીતે એકજ દ્રવ્યમા ભેદ અને અભેદ હોવાનો અવિરોધ નિશ્ચય પૂર્વક માનો (૫)

નિરેચન—એક માણસ જ્યારે બાળક અવસ્થામા હોય ત્યારે તેને બાળક કહેવામા આવે) અને તેજ મનુષ્ય જ્યારે તરૂણ અવસ્થાને પ્રાપ્ત થાયછે ત્યારે યાળક મટીને તેને તરૂણ કહેવામા આવેછે હવે જોકે બાળક અને તરૂણ એવા બે નામ પડવા છતાં તે નામનો શ્વાભિ તો એકજ છે તોપણ એરો ભેદ પ્રત્યક્ષ જણાય છે અને કહેવાય છે જેમકે એક માણુમનુ નામ દેવદત્ત હોય જ્યારે નાનો હોય ત્યારે તે બાળક કહેવાય છે, મોટો થાય ત્યારે યુવાન કહેવાય છે અને ઘરડો થાય ત્યારે વૃદ્ધ કહેવાય છે અશ્વનાસ કરનો હોય ત્યારે વિદ્યાર્થી કહેવાય, વ્યાપાર કરે ત્યારે વ્યાપારી કહેવાય છે અને હોદ્દો લોગવતો હોય તો અમલદાર કહેવાય આવી રીતે દેવદત્ત એકજ નામ હોવા છતાં તેના જુદે જુદે વખતે જુદા જુદા

નામ પડે છે અને એ બધા નામોનો પરસ્પર ભેદ પ્રત્યક્ષ દેખાઈ આવે છે તેમ છતાં દેવદત્ત પણામા આ બધા નામો અભેદપણે રહેલા છે અને તેજ પ્રમાણે દ્રવ્યાદિકમા છે તેમા જે ભેદને અભેદ કહેવામા આવે છે તે માત્ર અપેક્ષાથી છે એમ આ ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે અને એ અપેક્ષિત વચન તેજ સ્યાદ્રાઘનુ રહસ્ય છે, એકાત વાદિઓથી તે સમજવું અશક્ય છે (૫)

(ભેદ હોય ત્યાં અભેદ હોયજ નહિ આવીપ્રાચીન
નૈયાયિકની શકા દુર કરે છે)

ધર્મ ભેદ જો અનુભવ ભાસે
ધર્મો ભેદ નવી કહીએરે
ભિન્ન ધર્મનું એકજ ધર્મી
જડ ચેતન પણ લહીએરે શુન-૥ ૬ ॥

ભાવાથ— (પદાર્થના) ધર્મમા ભેદ છે એમ જે અનુભવનો ભાસ થાય છે તેવા ભાસથી ધર્મીમા ભેદ હોવાનું કહેનાય નહિ કારણકે ભિન્ન ધર્મનું ધર્મી જો એજ

હોયનો જડ અને ચેતન સિન્ન ધર્મ વાળા હોનાથી તેનું ધર્મીપણુ એજ થઈ જશે (૬)

નિવચન—એ કે અનુભવથી જામ ઘટ રક્ત ઘડ નથી અને રક્ત ઘટ ત્યામ નથી એવો ભાસ થાય છે પરંતુ જાણા ઘડની અને ગતા ઘટની બંને દશામા વર્તમાન ઘટ દ્રવ્યની સિન્નતા નથી દેખાતી એવું જે પ્રતિપાદન કરવામા આવે છે એટલે ધર્મ લેહથી ધર્મીનો લેહ ન હોય એમ જો માનવામા આવે તો જડ અને ચેતન સિન્ન ધર્મવાળા હોવા જતા તેનું ધર્મી એક હોવાનો નિશ્ચય થઈ જાય છે જહાય એમ કહેવામા આવે કે જડ ચેતનનો જે લેહ દેખાય છે તે તો જડત્વ અને ચેતનત્વ એ બંને ધર્મનો લેહ જણાય છે કેનું જડ ચેતન દ્રવ્યનો લેહ નથી આવી રીતે જડ તે ચેતન નથી અને ચેતન તે જડ નથી એમ કહેવામા આવે તો પણ જડ ચેતન અને ત્યામ જન એ બંને સદૃશ જ દેખાય છે અને પ્રયત્ન સિદ્ધ અથવા યથા પણ બાધકનો પ્રયત્ન દેખાનો નવો કેમકે અનુભવ પ્રમણથી અપ્રાપ્ત વસ્તુમા ન્યાયની પ્રવૃત્તિ વધી શકતી નથી માત્ર ગૃહિત વસ્તુની નિશ્ચિન્તા ન્યાયની જરૂર રહે છે માટે ધર્મનો લેહ અનુભવથી

જાણાય છે અને ધમનો ભેદ નથી માનવામા આવનો તે ભિન્ન ધર્મવાળા જડ અને ચેતનતા ધર્મી એક થઈ જાય છે (૬)

ભેદભેદ તિહાંપણ કહેતાં
વિજય જૈન મત પાવેરે
ભિન્ન રૂપમા રૂપાંતરથી
જગ અભેદ પણ આવેરે—શ્રુત ॥ ૭ ॥

ભાષા—જડ અને ચેતન્યમા પણ ભેદ ભેદ કહેતાં જૈન મતજ વિજય પામે છે માટે ભિન્ન રૂપજે છવા છવા તે મા રૂપાંતરવાળી આખા જગતમા અભેદ પણ આવે છે (૭)

વિવેચન—વળી પણ જ્યાં નૈયાયિકે જડ ચેતનમા એકાત્મ ભેદ બતાવે છે તેમા પણ જડ અને ચેતનમા ભેદ અને અભેદ બંને બતાવે શકનાથી જૈનમતજ વિજયી નિવડે છે જેમકે છવ અણવ આદિ જે ભિન્નરૂપે છે તેમા રૂપાંતર દ્રવ્યત્વ પદાર્થત્વ આદિથી જગતમા અભેદપણુ આવી જાય છે આથી ભેદ અભેદનું સર્વ જગતમા વ્યાપકપણુ જ કહેલું છે અર્થાત્

જીવ પદાર્થ અજીવથી ભિન્ન છે તો પણ તેમા રૂપાતર લક્ષ
ણથી વ્યાપકપણુ હોવાના કારણને લીધે જગતમા અભેદનો
પણુ સભવ જણાય છે તાત્પર્ય એ છે કે ધર્મ ભેદથી
જે ભેદમાજ વ્યાપકપણુ કહ્યુ છે તે જીવ અને અજીવ
બંને દ્ર વ હોવાથી દ્રવ્યત્વરૂપથી જડ ચેતનમા પણ
અભેદ વ્યાપકપણુ વિદ્યમાન છે જો કે જડત્વ અને ચેતનત્વ
પ્રમાણથી ભિન્ન છે તોપણુ તે બંનેને વ્યાપક દ્રવ્ય ગણતા જગ
તમા અભેદ પણ જણાય છે (૭)

(૫મી પલ તેજ નિસ્તાન્ધી જણુ ને છે)

જેહનો ભેદ અભેદજ તેહનો

રૂપાતર સચુતનો રે

રૂપાતરથી ભેદજ તેહનો

મુળ હેતુ નય રાતનોગે—શ્રુત ॥૮॥

ભાનાર્થ—જેનો ભે છે તેનો જ રૂપાતર સહિત અભેદ
જણાય છે અને વળી તેનો રૂપાતરથી પાછો ભેદ થાય એવી રીતે
ભેદ અભેદ છે તે રતનથનોમૂળ હેતુ છે (૮)

વિવેચન—જે પદાર્થનો વર્તમાન પર્યાયથી ભેદ જણાય છે તેજ વસ્તુ જ્યારે રૂપાતર મહિત થઈ જાય છે ત્યારે તેનો અભેદ પણ થઈ જાય છે જેમ કે પોતપોતાના પર્યાયથી થાન, કેમ, કુશ્મુત એ બધા ઘટના ભેદ છે વળી તેજ સ્થાસકુશુલ આદિ પોતપોતાના પર્યાયની સાથે જોડવામા ન આવે તો મુલ મૃત્તિકારૂપ દ્રવ્યરૂપ હોવાથી અભિન્ન પણ થઈ જાય એટલે ભેદ રહે નહિ વની તેજ રૂપાતર થવાથી પુ ન ભેદ વઈ જાય છે જેમકે સ્થામ કુશુલાદિ પર્યાય મહિત મૃત્તિકા દ્રવ્યથી એનો ભેદ છે આની રીતે જે આ ભેદનો અભેદ છે તેજ અભેદ સો મૂળ નયનુ ઠારણુ છે અને નૈગમ સચ્ચુ આદિ નયના જે માત્રો ભેદ થાય છે તે સઘળા ભેદ આજ રીતીથી દ્રવ્ય પર્યાયના અર્પણુ અને અનર્પણુની એટલે વદાયિત દ્રવ્યાર્થિક યોજનાથી અને કદાયિત અવિનિશ્ચા કરવાથી પર્યાયની યોજનાવાં શતાર નય ચક્રાધ્યયનના મ યગત પૂર્વ કાળમા હતા તે હવે દ્વાદશારનય ચક્રના મધ્યમા “ત્રિગિરિમિરિધિ ” ઇત્યાદિ રીતીથી એક એક નયની વચમા બાર બાર ભેદ થાય છે તેથી કરીને સમ્યક પ્રકાશી કહેવા પાઠમા સખ્યા કહી છે તે સમજીને નયગમ ભગની યોજના કરવી જોઈએ તાત્પર્ય એ છે

જેનો પર્યાય તરથી ભેદ છે તેનોજ વગી રૂપાતર થવાથી અભેદ
અને ફરી વગી તેનો ભેદ એમ સો નય થાય છે (૮)

(નયના અનેક ભેદ દર્શાવે છે)

ક્ષેત્રકાળ ભાવાદિક યોગે
થાય ભગની ભેડી રે
સ ખેપે એક ઠામે કહીએ
સપ્ત ભગની ભેડી રે—શ્રુત ૥૬૥

ભાનાર્થ—જેમ દ્રવ્યાદિક નિશેપ પછે ભગ થાય તેમજ
ક્ષેત્ર કાળ ભાવાદિકના યોગે પણ કોઈ ભગ થાય છે પણ
આહીયા મક્ષેપની મપ્ત ભગી બતાવીને એજ સ્થળે
કહીએ છીએ (૯)

નિરેશન—જેમ દ્રવ્ય પર્યાયથી અનેક ભગ થાય છે તે
મજ ક્ષેત્રકાળ ભાવ આદીથી પણ અનેક ભગ થવાનો સભવ
છે કેમકે ઘટ દ્રવ્યને સ્વ પછે કહીએ તો ક્ષેત્રાદિક ધન બી-
ન્ન ગણાય એમ પ્રત્યેક કોડો ગમે સપ્ત ભગી થઈ શકે
જેમકે (૧) ‘ઘટ સ્યાદસ્તિયેન’ પોતાના દ્રવ્ય ક્ષેત્રકાળ ભાવની

અપેક્ષાથી કથચિત ઘટ છે (૨) “સ્પટ સ્યાન્નાસ્ત્યેવ” પરદ્રવ્યક્ષેત્ર કાળભાવની અપેક્ષાએ ઘટ કથચિત નથી (૩) “સ્પાટવાય ણ” એકજ સમયે અસ્તિનાસ્તિની વિનક્ષા નહિ કરી શકાતી હોવાથી ઘટ કથચિત અવાચ્ય છે (૪) “સ્પાદસ્તિ એવ નાસ્ત્યેવ” સ્વરૂપથી અસ્તિત્વ અને પરસ્વરૂપથી નાસ્તિત્વ હોવાથી ઘટ કથચિત છે અને કથાચિત નથી (૫) “સ્પાદસ્તિ ણસ્પાદ વક્ત્રય” એક અશસ્ત્ર સ્વરૂપથી અને બીજો અશ એકજ સમયમ અને રૂપથી વિનક્ષિત કરતા ઘટ છે પણ અવાચ્ય છે એમ પાચમો ભાગો થાય છે (૬) “સ્પાન્નાસ્તિ અવાચ્ય” અન્ય દ્રવ્ય ચેત્રાદિથી ઘટ નથી અને બીજો અશ હિસાબ રૂપથી વિવિક્ષિત કરતા અવાચ્ય છે તેથી ઘટનુ અમત્વ અને અવાચ્યપણુ થાય છે (૭) “સ્પાદસ્તિ નાસ્તિ ણવક્ત્રય” સ્વદ્રવ્ય ચેત્રાદિથી ઘટનુ સત્પણુ, પરદ્રવ્ય ચેત્રાદિથી અમત્પણુ તથા અસ્તિનાસ્તિ બંને રૂપથી ઘટ અવાચ્ય છે એ સાતમો ભાગો થયો આ પ્રમાણે સપ્તભાગી થાય છે દુકામા કહિએ તો જે ઘટ લોક પ્રસીદ્ધ દેખાય છે તેની આપ્રમાણે મળી ભાગી વધ શકે (૧) સ્વદ્રવ્ય ક્ષેત્રજાત ભાવથી ઘટ છે (૨) પર દ્રવ્ય ક્ષેત્ર કાલ ભાવથી ઘટ નથી (૩) એકજ વખતે બે પર્યાય નહિ કહી શકાય તેથી

અવાન્ય છે (૪) એક અશ સ્વરૂપે અને એક અશ પર રૂપે કહીએ ત્યારે ઘટ છે અને નથી (૫) એક અશ સ્વરૂપે અને એક અશ યુગપત્ ઉભયરૂપે કહીએ ત્યારે ઘટ છે પણ અવાન્ય છે (૬) એક અશ પરરૂપે અને એક અશ યુગપત્ ઉભય રૂપે કહીએ ત્યારે ઘટ નથી અને અવાન્ય છે (૭) એક અશ સ્વરૂપે, એક અશ પર રૂપે અને એક અશ યુગપત્ ઉભય રૂપે કહીએ ત્યારે ઘટ છે નથી અને અવાન્ય છે આ પ્રમાણે મન લગી સંક્ષેપમા કહી છે (૮)

(હવે સપ્ત જગીના ભેદ અભે કહેછે)

પર્યાયાન્ય ભિન્ન વસ્તુ છે

દ્રવ્યારથે અભિન્નો રે

ક્રમે ઉભય નયને અર્થિને

તો ભિન્ન ને અભિન્નરે—શ્રુત ॥૧૦॥

ભાવાર્થ—પર્યાયાર્થિક નયની અપેક્ષાથી સર્વ વસ્તુ ભિન્ન છે અને દ્રવ્યાર્થિક નયની અપેક્ષાથી અભિન્ન છે અને ક્રમનાર બંને નય બોડનાથી કથચિત્ અભિન્ન છે (૧૦)

વિવેચન—કુલે મૂળ બે નયની અપેક્ષાથી સપ્તભગીના
 લેદ અલેદ કહે છે (૧) પર્યાયાર્થિક નયની અપેક્ષાથી દ્રવ્ય
 ગુણ પર્યાય યુક્ત મર્વ પદાર્થ ભિન્ન છે અને (૨) દ્રવ્યાર્થિક
 નયની અપેક્ષાથી દ્રવ્યગુણ પર્યાયયુક્ત મર્વ પદાર્થ કથ ચિત અભિન્ન
 છે કેમકે દ્રવ્યનાજેગુણપર્યાય છે તે આ વિભાવ અને તિરોભાવ રૂપે છે એ
 મ આગળ કહેવાઈ ગયું છે અનુક્રમે જ્યારે દ્રવ્યાર્થિક અને પ
 ર્યાયાર્થિક બંને નયની યોજન કરીએ છીએ ત્યારે કથચિત્
 ભિન્ન અને કથચિત અભિન્ન થઈ જાય છે કેમકે પર્યાયથી
 ભિન્ન છે અને દ્રવ્યથી વસ્તુ અભિન્ન છે (૧૦)

જો એકદા ઉભય નય ગ્રહિએ

તો અવાચ્ય તે કહીએરે

એકે શબ્દે એકજ વારે

દોય અર્થ નવિ કહીએરે—શ્રુત ॥ ૧૧ ॥

ભાનાર્થ—જો એકજ વખતે બંને નયનુ ગ્રહણ કરી
 એ તો સર્વ વસ્તુ અવાચ્ય થઈ જાય કેમકે એકજ શબ્દથી
 એકજ વખતે બે અર્થ કહી શકતા નથી. (૧૧) □

વિવેચન—ચોથો અવાચ્ય લેહ જતાવે છે જો એકજ સમયમા પર્યાય તથા દ્રવ્ય રૂપ બને અર્થ કહેવાની ઇચ્છા કરીએ તે તે પદાર્થ અવકાશ દશામા આવી જાય છે કેમકે એ તે સહજ સમજાય તેવું છે કે એકજ વખતે અને એકજ શબ્દવતી બને અર્થનું કથન કોઈ કાળે થઈ શકતું નથી સમુદ્ધાસ બન જ્ઞાનથી બેબકિતને કહી શકાય છે પણ તેના જુદા જુદા અર્થ એકજ વખતે કહી કહી શકાયજ નહિ માટે બને નયના અર્થની અપેક્ષાથી અવાચ્ય છે (૧૧)

(પાચમો ભાગો કહે છે)

પર્યાયાર્થ કટપ ન ઉત્તર

ઉભય વીવક્ષા સધિરે

ભિન્ન અવાચ્ય વાન્તુ તે કહી

સ્થાતકારને બધિરે—શ્રુત ॥૧૨॥

ભાવાર્થ—પ્રથમ પર્યાયાર્થ નયની કટપના કરીને પછી અને નયની જો વિવક્ષા કરવામા આવેતો તે વખતે તે વસ્તુ પર્યાયથી ભિન્ન અને બને નયથી કે થયિત્ અવાચ્ય થઇજાય (૧૨)

વિવેચન—હવે પાઠ્યમો મ્યાદસ્તિ અવક્રાન્ત્ય લેદ કહે છે
 (૫) પ્રથમ તો પર્યાયાર્થિક નયની કલ્પના કરીને વસ્તુને લિ
 ન્ન કહેવામા આવે અને પછી દ્રવ્યાર્થિક અને પર્યાયાર્થિકએ
 બંને નયની વિવક્ષા કરવા જતા વસ્તુ અવાચ્ય થઈ જાય ત્યા
 રે પર્યાયથી તે વસ્તુ લિન્ન ગણાય અને બંને નયથી અવાચ્ય
 થઈ જાય તેથી પાઠ્યમો ભાગો સિદ્ધ થઈ જાય એટલે કથચિત્
 લિન્ન છે એતે કથચિત્ અવક્રાન્ત્ય છે (૧૨)

(હવે છઠા અને માત્રમો ભાગો જો છે)

દ્રવ્યારથને ઉભય ગ્રહાથી

અલિન્ન તેહ અવાચો રે

ક્રમ યુગપત નય ઉભય ગ્રહાથી

ભિન્ન અલિન્ન અવાચોરે—શ્રુત ॥ ૧૩ ॥

ભાનાર્થ—દ્રવ્યાર્થિક નયની કલ્પના કરીને પછી બંને
 નયના યોજના કલ્પાથી વસ્તુ અલિન્ન થાય અને અવાચ્ય
 પણ થાય અને જો ક્રમવાર બંને નયની જુદી કલ્પના કરીને
 પછી બંનેની સાથેજ વિવક્ષા કરવામા આવે તો ભિન્ન અલિન્ન
 અવક્રાન્ત્ય થઈ જાય (૧૩)

વિરેચન—હવે છઠો ભાગો કહે છે (૬) જે પ્રથમ દ્રવ્યાર્થિક નરની સર્વ વસ્તુમા કલ્પના કરવામા આવે તો અભિન્ન પણ જણાય અને પછી એકજ કાળમા દ્રવ્યાર્થિક અને પર્યાયાર્થિક એમ બંને નયની સાથે સર્વ વસ્તુમા વિવક્ષા કરવામા આવે તો વસ્તુ અવાચ્ય થઈ જાય તેથી દ્રવ્યાર્થિક નયથી અભિન્ન અને બંને નયથી અવકતવ્ય એમ યોજના કરતા છઠો ગ્રંથાત અભિન્ન અવકતવ્ય ભાગો સિદ્ધ થયો (૭) અને જ્યારે અનુક્રમનાર દ્રવ્યાર્થિક નય અને પર્યાયાર્થિક નયની વિવક્ષા કરવામા આવે અને તરતજ દ્રવ્યાર્થિક તથા પર્યાયાર્થિક બંને નયની યોજના કરાય ત્યારે ભિન્ન અભિન્ન અને અવકતવ્ય એમ માત્રે ભાગો થઈ જાય છે આ પ્રમાણે જેમ ભેદાભેદની એક પર્યાયમા સપ્તભગી ભેદી તેમ સર્વત્ર ભેદી દેવી હવે આ પ્રમાણે સપ્તભગીનો વિચાર કરતા કોઈ એમ શકા કરે કે જ્યાં બે નયના વિષયનોજ વિચાર હોય ત્યાં તો એક બીજાના ગૌણ મુખ્ય ભાને સમજાવી થાય પણ જ્યાં પ્રદેશ પ્રસ્થાપિત (અવયવ અવયવી) નો વિચાર હોય ત્યાં તો પાંચ છ સાત આદિ નયના ભુદા ભુદા વિચાર હોય અને તેથી વધારે લગ થઈ જાય તો પછી સપ્ત ભગીનો નિયમ કેવીરીતે રહી શકે! આ શકાના જવાબમા એમ જ

છાવેલુ છે કે ત્યા પછુ એક નયાધનુ મુખ્ય પણે શ્રદ્ધા
 કરીને ખીજા સર્વનો નિષેધ કરી પ્રત્યેકની અનેક સપ્ત
 ભગી કરી શકાય એમ કહ્યું પણ છે કે જેવી સ પૂર્ણ નયના અર્થનુ
 કથન કરવામા આવે તેના પર્યાયાધિકગ્ણ વાક્યને પણ પ્રમાણ
 વાક્ય કહે છે આવા પ્રકારના લક્ષણાથી જ્યા સ પુર્ણ પદાર્થ
 નુ વિવેચન થાય છે ત્યા રચાત શબ્દે કરીને યુક્ત સ પુર્ણ
 નયના અર્થના સમૂહનુ ધારણ કરનુ એક ભાગમા નિષેધ ન
 થી તેથી કરીને વ્યજન પર્યાયને ઠેકાણે બે ભાગ પણ અર્થ
 સિદ્ધિ સ મતિ ઋથને વિષે દર્શાવી છે તેમા એમ કહ્યું છે કે
 સપ્ત વિકટપ સપ્ત પ્રકાર વચન પદ્ય સપ્ત ભગી રૂપ વચન
 માર્ગ તે અર્થ પર્યાયમા થાય છે અને વ્યજન પર્યાય જે ઘટ
 કુભાદિ શબ્દ વાચ્યપદ્યુ તેને વિષે સવિકટપ વિપ્રિ રૂપ અ
 ને નિર્વિકટપ વિધિરૂપ એમ બે ભાગા થાય છે પણ અવકત
 વ્યાદિ ભાગ અહીંઆ નથી થઈ શકતા એટલે તાત્પર્ય એ છે
 કે સાત પ્રકારના લેહ સહિત જે વચન છે તેજ સપ્ત ભગી
 રૂપ વચન માર્ગના તે વચન અસ્તિત્વ નાસ્તિત્વાદિ વિષયમા
 પ્રવતે છે અને વ્યજનપર્યાય જે ઘટ કુભાદિ શબ્દની વાચ્યતા છે ત્યા
 સવિકટપવિધિરૂપ અને નિર્વિકટપ વિધિરૂપ બેજ ભાગથાય છે પણ
 અવકતવ્ય શબ્દ વિષય કહેવાવાળાને વિરોધ આવી જાય છે

અથવા સવિકલ્પ શબ્દ સમભિરૂઢ નયના મતે અને નિર્વિકલ્પ શબ્દ એવભૂત નયના મતે એમ બે ભાગ બાણવા પ્રથમ જે સ્થાર અર્થ નય છે તે વ્યજન પયાય માને નહિ માટે તે નયની અહિ આ પ્રવૃત્તિ નથી આ સબધિ વિશેષ મમજ્ઞુ અને— જ્ઞાત વ્યવસ્થાથી જાણી શકાય (૧૩)

સપ્ત ભગના દ્રઢ અભ્યાસી
જે પરમારથ દેખે રે
જશ કિરતિ જગ વાધે તેહની
જૈન ભાવે તસ લેખેરે—શ્રુત ॥ ૧૪ ॥

ભાવાર્થ—આ સપ્તભગી ન્યાયનો જે મનુષ્ય દ્રઢ અભ્યાસી થશે અને જે પરમાર્થને બાણશે તેનો જશ અને કીર્તિ જગમાં પ્રદિને પામશે અને તેનું જૈનપણુ ત્યારેજ સફળ થશે (૧૪)

વિવેચન—હવે આખી ઢાળનો ક્લીતાર્થ કહેછે સકલાદે શી, નિકલાદેશી, નય, મનભગ, પ્રમાણ, લક્ષણ મત્યાદિ સુક્ષ્મ રીતે અભ્યાસ કરીને જે પ્રાણી જીવા જીવાદિ પરમાર્થ સમજશે તેને સ્યાદ્વાદ પરીજ્ઞાનુ સુક્ષ્મ જ્ઞાન થશે અને

તેથી ઉત્તરોત્તર ઉચ પદને પ્રાપ્ત કરી તેના જશ અને કીર્તિ વધશે અને એવા તર્ક વાદમા જશ વધવાથી તે નો જોન લાવ સફળ થયેલો જોવાશે કારણકે નિશ્ચય નયથી પરીજ્ઞાનનેજ સમ્બંધ સ્વાદ્યાદ કહેલ છે અને જોને સ્વાદ્યાદ હ તુ સ્વરૂપ સમન્વયુ તેને પછી કોઈ પણ વિષય મા શબ્દ તુ કારણ રહેતુ નથી (૧૪)

આ પ્રમાણે ચોથી ઢાળમા લેના ભેદતુ સ્વરૂપ અને સપ્ત જગીતુ સ્થાપન દર્શાવ્યું

ઢાળ પાંચમી

આદી છણદ મયા કરો—એ દેશી.

એક અરથ ત્રય રૂપ છે

દેખ્યો ભલે પ્રમાણેરે

મુખ્ય ત્રિતિ ઉપચારથી

નય વાદિ પણજાણેરે

જ્ઞાન દ્રષ્ટી જગ દેખીએ. ॥ ૧ ॥

ભાનાર્થ—એકજ પદાર્થ સત્ પ્રમાણને જોઈને ત્રણ પ્રકારનો થઈ જાય છે અને નય વાદિ પણ તેને મુખ્ય અને ઉપચાર

વૃત્તિથી ત્રણ પ્રકારે બાણ છે માટે આ જગતમા જ્ઞાન દ્રષ્ટી વડે જોણુ જોઈએ (૧)

નિરેચન—પાપમા કાળમા નય અને પ્રમાણુ સબ ધિના વિચારો દર્શાવવામા આને છે ઘટ પટાદિ કે જીવ અજીવ આદિ એક પદાર્થ દ્રવ્ય ગુણુ અને પરીય વડે કરીને ત્રણ પ્રકારે છે જેમકે (૧) ઘન આદિ વસ્તુ મૃતિમદિ રૂપથી દ્રવ્ય છે (૨) ઘનાદિકમા રૂપ રસાદિથી વિવક્ષા કરીએ અર્થાત રચામ રક્ત એવી રીતે જોઈએ તો તે ગુણુ રૂપ છે અને (૩) ઘટ આદિ રૂપની સંજ્ઞાતિય દ્રવ્યત્વપણે વિવક્ષા કરતા તે પચાય છે આ પ્રમાણુ ઘનઆદિ ત્રણ પ્રકારે થાય છે તેમજ જીવાદિકને પણ જાણુ જોઈએ (૧) જીવ આત્મા રૂપથી દ્રવ્ય છે (૨) જ્ઞાન દર્શનાદિ વિવક્ષાવી જીવ ગુણુ છે (૩) અને દેવ મનુષ્યાદિ પરીયની વિવક્ષા કરતા જીવપચાય રૂપ છે એક પદાર્થ ત્રણ પ્રકારે જોઈ શકાય છે તેમા રચાદ્વાદરૂપ પ્રમાણુના વિચારની આવશ્યકતા છે જેમકે સખ્ત બગીરૂપ જે પ્રમાણુ છે તેથી કરીને વસ્તુના ત્રણ પ્રકાર મુખ્ય વૃત્તિવડે જાણી શકાય છે અને નયનાદિ જો કે એક જ અશનુ ગ્રહણુ કરતા હોવાથી વચનરૂપ શક્તિથી એકજ અર્થને કહે છે તોપણ ઉપચારથી અર્થાત્ લક્ષણુ શક્તિથી એક અર્થમાથા જાણી શકાય છે જો કે એકજ કાળમા બે

વૃત્તિ થઇ શકતી નથી તેપણ તે જગત નિરંજન નથી કુ-
 લ્ય કે ગગાયા માસ્ય ઘાવો એ વાક્યના મ-એ લીધે તમામ
 વાચકતા શક્તિ અને ગોપને લીધે હૃદય મંદિર છે એવી
 રીતે અભિધા તથા લક્ષણા બંને પ્રગટની મનિ છે-ક અને વિદ
 હ્રાઇ શકે છે અહીં આપણે મુખ્યપણે તમ મોખાએ
 અનત ધર્મોત્તમક વસ્તુ સ્વરૂપ જલુ વચને એ-ન્યેન કુ દના
 જે વૃત્તિ માનવામા વિરોધ નથી અન-ન્યુમુક ૧ અને
 વિદે કમિ- જે વાક્યે કરીને એ અર્થે અર્થુ મુદ્દે છે અન-
 એ કાર્ય બોધક શબ્દથી એક એક દુષ્ટ છે અને અન-કુ મુ
 થી અન્ય અર્થના બોધ થય છે એ-અને કુ મુ મુ-ન-
 આવી રીતે જગતના લ ન સમ-કુ મુ એ એક એક (૧)

[નળીપણ મેજ-૧૬૩૬૬]

મુખ્ય વૃત્તિ ૧૨૨૨૨

તાસ અબેદ ૨૨૨૨૨

ભેદ પગસ્ય ૨૨૨૨૨

તે ઉપચાર ૨૨૨૨૨-જાનના

ભાવાર્થ—મુખ્ય પ્રતિ [શક્તિ સમ્પદાર્થ] વાળો જે દ્રવ્યાર્થ નયતે દ્રવ્યગુણ પર્યાય ત્રણેમા અભેદ રખાણે છે. અને એ ત્રણેમા પરસ્પર ભેદ છે તે ઉપચારથી બાપી લેનો [૨]

નિવેચન—અભિધા શક્તિ અને લક્ષણા શક્તિ એમ બે પ્રકારની વૃત્તિ આગળ કહી તેમા પહેલી અભિધા શક્તિ વડે કરીને દ્રવ્યાર્થિક નય દ્રવ્ય ગુણ અને પર્યાય એ ત્રણેમા અભેદ દર્શાવે છે અર્થાત ગુણ પર્યાયથી ભિન્ન જે મૃત્તિકા દ્રવ્ય છે તેમા પણ ઘટાદિ પદની શક્તિ રહેલી છે એમ જોતા ત્રણેમા દ્રવ્યાર્થિક નયથી અભેદ દેખાય છે અને તેજ દ્રવ્યાર્થિક નય ઉપચારથી એટલે લક્ષણ શક્તિ વડે પરસ્પર ભેદપણુ બતાવે છે કેમકે દ્રવ્યથી ભિન્ન જે દમ્બુ ગ્રીવાદિક પાની લક્ષણા છે અને મુખ્ય અર્થનો મળધ રહેતા થકા જો પ્રયોજન પુર્વક તથા વિધ વ્યવહારને મનુસરીને લક્ષણા શક્તિની પ્રવૃત્તિ થાય તો તે દુર્ધટ નથી એમ કહ્યુ પણ છે કે મુખ્ય અર્થને બાધ આવતો હોય તો તે મુખ્ય અર્થની સાથે મળધ રાખવાવાળા અર્થમા જ્યા અર્થ લક્ષિત થઈ શકે તે આરોપિત ક્રિયાને લક્ષણા શક્તિ કહે છે જેમકે ગગાત્રોપ એ પદ મા ગગાનો મુખ્ય અર્થ પ્રવાહ છે પરંતુ એ મુખ્ય અર્થમા

ઘોષની અધીકૃત્વતાનો બાધ છે તેથી કરી ગ ગાની સાથે સ બ ધ
રાખવાનો બીજો અર્થ જે ગ ગાતટ તેમા ગ ગા ગખંની લ
ક્ષણ થઈ ત્યારે ગગાયા ઘોષ એ પદનો અર્થ ગગાતટે એવો અ
ર્થ થઈ ગયો તેવીજ રીતે અહીંયા પણ ઉપચાર મમજી
લેવો (૨)

(વળી પણ એજ અર્થન દ્રઢ કરે છે)

મુખ્ય વૃત્તિ થકી લેખવે

પર્યાયાગ્ય ભેદે

ઉપચારે અનુભવબલે

માને તેહ અભેદે—જ્ઞાન ॥ ૩॥

વાર્થ—મુખ્ય વૃત્તિ થકી પર્યાયાધિક નય ભેદ જ્ઞાન
નેજ માને એ પરતુ ઉપચાર અને અનુભવ બળથી તે ત્રણેમા
અભેદ માને છે (૩)

નિરેચન—જેવી રીતે દ્રવ્યાધિક નય મુખ્ય વૃત્તિથી અભેદ
ભાવ જણાવતો હોય તેમ પર્યાયાધિક નય મુખ્ય વૃત્તિવડે કરીને

નર્વ દ્રવ્યના ગુણપર્યાય લેખો જણાવે છે તેમ કે (૧) મૃતિકાદિ દ્રવ્ય છે (૨) શ્યામ રક્તાદિગુણ છે અને (૩) ઘટ આદિના કબુત્રીવાદિ પર્યાય છે આમ દ્રવ્યગુણપર્યાય મુખ્ય વૃત્તિવડે કરીને જુદા જણાય છે પણ જો ઉપચાર તથા અનુભવ બળથી જોઈએ તો પર્યાયાર્થિક નય પણ એ નજીમા અલેહ પણ માને છે કારણ કે મૃતિકા અને ઘટ અભિન્નજ છે મૃત્તિમ વગર ઘટની ઉત્પત્તિ તજ થઈ શકે નહીં અને રકનપીત પાપુ આવી શકે નહિ તેથી કરીને લક્ષણ તથા જ્ઞાનથી ઘટ આદિ પદાર્થ મૃત્તિકાદિ દ્રવ્યથી અભિન્નરૂપજ છે લક્ષણ પ્રવૃત્તિથી ઘટ આદિપર્યાય મૃત્તિકાદિ દ્રવ્યમા માની લેવામા કાંઈ પણ જાતનો ફોપ નથી એવું તાત્પર્ય છે (૩)

(નજી બેઠ જાવે છે)

દોય ધર્મ નય જે ગ્રહે

મુખ્ય અમુખ્ય પ્રકારે રે

તે અનુસારે કલ્પયે

તામ દૃત્તિ ઉપચારા રે—જ્ઞાન ૥૧૥

સાનાર્થ—એ અને અભેદ અને ધમ મુખ્ય પ્રકારે કે
ગૌણતાથી દ્રવ્યાર્થિક કે પર્યાયાર્થિક ને નય નૃહણ કરે તદ
અનુસાર દ્રવ્યગુણ પર્યાયની વૃત્તિથી તેની ઉપચાર કલ્પનાનું
નિધાન થાય છે (૪)

વિરોધન—દ્રવ્યાર્થિક કે પર્યાયાર્થિક નમે તે નય ભેદ તથા
અભેદ સ્વરૂપ ધર્મને પ્રધાનપણે અથવા ગૌણતાથી બ્રહ્મ કરે
તથા મુખ્યતા (સાક્ષાત્મ કેત) તથા ગૌણતા (વ્યવહિત સ કેત)
અનુસાર દ્રવ્ય ગુણ પર્યાયની વૃત્તિથી ઉપચાર કલ્પના કરી
શકાય છે તાત્પર્ય એવું છે કે દ્રવ્યાર્થિક નય પ્રધાનપણે
અભેદનું પ્રતિપાદન કરે છે અને ગૌણતાથી તે ભેદનું પણ
પ્રતિપાદન કરે છે તેવીજ રીતે પર્યાયાર્થિક નય મુખ્યપણે ભેદનું
અને ગૌણપણે અભેદનું પ્રતિપાદન કરે છે જેની રીતે ગ ગાપદનો
આક્ષાત્ર મ કેતપ્રવાહરૂપ અર્વામા છે તે માટે મુખ્યતાથી
તો પ્રવાહ રૂપે શક્તિ છે તથા ગ ગાના નિરે ઘાય છે એમ ક
હેવું તે ૧૧૭ એટલે વ્યવહિત સ કેત છે માટે તે ઉપચાર
ધ્યો કરવાય, એવીજ રીતે દ્રવ્યાર્થિક નયના મ કેત અભેદ
રૂપમા છે અને ૧૧૮ નિમિત્તથી વ્યવહિત મ કેત અર્થાત્ તે
ક રૂપ અર્થમા છે ગવાત્ ભેદ રૂપ અર્થ પ્રતિપાદન કરવાને
માટે દ્રવ્યાર્થિક નય ૧૧ ઉપચાર ૧૧ પ્રવૃત્તિ થઈ તેમજ પર્યાય

થિક નયની મુખ્ય શક્તિ અને ઉપચાર ગતિ નુ ગ્રહણ કરી
 ને લેદાલે. નય વિષયમા યોગના કરી જોઈએ અર્થાત્ પદા
 ચાર્થિક નય મુખ્ય વૃત્તિની શક્તિની ભેદ રૂપ અર્થને કહેછે અ
 ને ઉપચાર એટલે લક્ષણ શક્તિથી અલેદ રૂપ અર્થને કહે
 છે (૪)

(એક નય એક જ વિષયને ગ્રહણ કરે તેને દુષ્પ આપે છે)

ભિન્ન વિષય નય જ્ઞાનમા

જો મર્જ્યા ન ભાસે એ

તો સ્વતન્ત્ર ભાવે રહે

મિથ્યા દ્રષ્ટિ થાસે રે — જ્ઞાન આપા

ભાનાર્થ—જો નયના જ્ઞાનમા નયથી સિદ્ધ નિય
 મ ૧ સાર્થિક નજ ભાગ એમ માનનામા આવે તો એક જ
 નય બીજા નયો ની નિમુખ પાછે સ્વતન્ત્ર રહે અને તેવી એ
 જ્ઞાનને લીધે તેને મિથ્યાદ્રષ્ટીનુ પાગુ નહે (૫)

નિવેચન—અનુક એક નયના જ્ઞાનમા તે નયથી ભિન્ન
 બીજા નયના નિય મુખ્ય પણ તે નહિ પણ ગૌણપણે પાછુ

ન દેખાય એમ ને માનવામા આવે તો એક નય એકજ વિ
 વચને નિરતર ગૃહણ કરી એકાતપણે સ્વતત્ર રહે અને એવી
 એકજ નયની એકાત સ્વતત્રતા તો સ્પષ્ટાદ્ ભતથી વિરૂદ્ધ એ-
 કાતવાદ થયો. જહેનાય તેથી તે એક નય દુર્નય રૂપને
 ધારણ કરે પણ કદાપિ મુનય થઈ શકે નહિ માટે એકાત પણ એક
 નય એકજ વિવચને ગ્રહણ કરે એમ માનવું ને જોડું છે (૫)

એહ વિરોપાવશ્યકે

સમતિમા પણ ધારેરે

એમ નયની સવિસ ભવે

ભેદ અભેદ ઉપચારેરે—જ્ઞાન ૥૬૥

ભાનાર્થ—વિરોપાવશ્યક અને સમતિ ગ્રથમાપણુ એ
 વોજ અર્થ કહેવો જે એકજ મુનયના નિચારની ભેદ અભેદ
 ખતેરો ઉપચાર સર્વ રીતે સભને છે (૬)

નિવેચન—વિરોપાવશ્યકનામનોગ્રથમા તથા સમતિગ્રથમા
 પણ એવોજ નિમિત્તાય છે કે જે કે દ્રવ્યાર્થિક અને પર્યાયાર્થિક
 એ બે મૂળ નયની પાલવું વ્યવસ્થા લાણી શકાય છે તોપણ

જે નય માત્ર પોતાનાજ વિષય પ્રધાનપણે પ્રકટ કરીને પરંપરાની
 અપેક્ષા નથી ગળેનો તે દુરિય એટલે મિલ્યાતી સમજ
 વો સુનયનુ લક્ષણ એવું છે કે તે નવાધનો શ્રદ્ધા
 પણ ઇતરાશનો અપ્રતિપક્ષી હોય અને દુર્નય
 નુ એવું લક્ષણ છે કે તે નવાધનો ખાડી છે અને ધીમત નય
 ના અગનો પણ પ્રતિ પક્ષી અવાન નિષેવડ છે મુન્ય / ગા
 ન્ય દોષ ગડે માટે આ પમારો નયના વિચારની ન્ય શુભ
 પર્યાયના પરંપરા ભેદ અને અભેદ વ્યવસ્થા પ્રકટ કરવા પો
 ગ્ય છે ત્યાહાલ મતની એજ ખુબી છે કે તે એ નયથી પ
 દાર્શને ગળ્ય માને છે પણ માને ધીમત નયના વિષયનો નિઃ
 સ્કાર નહિ રતા ગળ્ય પો તેનું પણ પ્રકટ કરે છે અને તે
 થીજ જૈન દર્શનમા સર્વ દર્શનો સમાવેશ થાય છે બધા દર્શ
 ન એકાત પો પોતાનાજ વિષયને માન્ય રાખે છે ત્યારે જૈન
 દર્શન રૂપ સાગરમા બધા દર્શન રૂપ દિઓ આવીને ભળે
 છે એટલે જોને પોત પોતાનાનયની અપેક્ષાની અગનાહી મ
 ની તેનું અહુણ અપેક્ષાથી થઈ શકે છે (૨)

છાદિ મારગ એ સમો
 ઉપનય મુખ્ય જે કહ્યેરે
 તેહ પ્રપચ પણ બાણવા
 કહીએ તે જેમ જહ્યેરે-જાના ॥૭॥

ભાનારિ—આ મરન મારગિ તત્તને જેઓ (નિગમની)
 ઉપનયને મુખ્ય તરીકે માને છે, એ પણ પ્રપચજ છે છતાં
 જેમ તેઓ ઉપનયને કહે છે તેમ અહીં આ કહીએ છીએ (૭)

નિરેચન—પૂર્વોક્ત મરવ નય નિગમ મારગિ તત્તને
 ઉપચાર આદિ દુકુળ દરવાની ઇચ્છાથી જે નિગમનીઓ ઉપ
 નયની મુખ્ય તરીકે કહ્યેના કરે છે તે જો કે તે તો દ્વાષ્ટવાદ
 વિવાદ તો પણ દિગ્ગજર મત શ્રેતામ્બજ મતી નહકમાજ
 હોવાથી તેનું કથન જે પ્રમાણે કહ્યું છે તે પ્રમાણે આહી કહે
 વાય છે ઉપનય એટલે જે નયની સમીપમાજ રહે તે અર્વાત
 નયને મળતા હોય તે (૭)

(નય ઉપનય કહે છે)

નવ નય ઉપનય ત્રીન છે

તર્ક શાસ્ત્ર અનુસાર રે
અધ્યાત્મ વાચે વલી

નિશ્ચયને વ્યવહારે રે—જ્ઞાન ॥૮૮॥

ભાનાર્થ—તર્ક શાસ્ત્રના અનુસારે નય નવ અને ઉપનય
ત્રણ છે અધ્યાત્મના મતથી તેા નિશ્ચય અને વ્યવહાર એ
બેજ નય કહ્યા છે. (૮)

નિરૂપણ—દ્વિગ્ગણરીઓના મતે તર્કશાસ્ત્રને અનુસારે નવ
નય કહ્યા છે જેના નામ ૧ દ્રવ્યચિન્ત ૨ પરીધાર્થિક ૩ નૈગમ
૪ સમૂહ ૫ વ્યવહાર ૬ પ્રશ્નમુદ ૭ શબ્દ ૮ મભિલિંગ
અને ૯ એવભૂત અને ત્રણ ઉપનયના નામ ૧ સત્ક્રુત
વ્યવહાર ૨ અસત્ક્રુત વ્યવહાર અને ૩ ઉપચિન્ત મત્ક્રુત
વ્યવહાર આ પ્રમાણે દ્વિગ્ગણરીના ન્યાય શાસ્ત્રમાં નવ નય
અને ત્રણ ઉપનય કહ્યા છે અને ધીમે એક અધ્યાત્મક
નામનો મત છે તેમાં તેા વ્યવહાર અને નિશ્ચય એ
બેજ નય કહ્યા છે એટલે નિશ્ચયથી લવ છે તે સિદ્ધ રૂપ છે
અને વ્યવહારથી ઝમથી બધાએયો હોય તેને લવ મહે છે અને
તે શુદ્ધ કર્મથી મુક્ત થાય છે ત્યારે તેને શિવ રૂપ મહે છે (૮)

(હવે એ નવ નયનુ અનુક્રમે વિવરણ કરે છે.)

પહેલો દ્રવ્યારથ નયો

દશ પ્રકારતસ જાણો કે

શુદ્ધ અકર્મોપાધિથી

દ્રવ્યાર્થિક ધુરે આણે—જ્ઞાન ॥૬૧॥

ભાનાર્થ—એ નવ નયમા પ્રથમ દ્રવ્યાર્થિક નય કહેા છે તે દશ પ્રકારે જાણુઓ. જેમા અકર્મોપાધિથી શુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિક નય પ્રથમ ભેદ જાણુઓ (૯)

નિરૂપણ—હવે એ નવ ઉપનયનુ વિનારથી વિનગ્નુ કરતા પ્રથમ જે દ્રવ્યાર્થિક નય કહેા તેના દશ પ્રકાર કહે છે કર્મોપાધિથી રહિત શુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિક નય એ પહેલો પ્રકાર છે જે ષોત ષોતાના સ્વભાવ તથા વિભાવ પ્રમાણથી દ્રવે છે, દ્રવશે અને દ્રવતુ હતુ તે દ્રવ્ય કહેવાય છે દ્રવ્યના બીજા અનેક અર્થ કલા છે (૧) જે પ્રમાણને પ્રકુણ કરે અને ત્યાગ કરે તે દ્રવ્ય (૨) જે ષોતાના પ્રમાણને પ્રાપ્ત કરી છેડી દે તે દ્રવ્ય (૩) દ્રુ એટલે સત્તા અને તેનો જે અવયવ તે દ્રવ્ય છે (૪) સત્તાનો જે વિકાર તેનેજ દ્રવ્ય કહે છે (૫) રૂપ રસાદિક જે

શુદ્ધ છે તેના મહાવ એટલે મમુજી જે ઘટાડે પડાવ છે તે
 દ્રવ્ય છે (૧) જે થવાનું છે તે લખે છે અને તે ભાવી પદા
 ધને ચોખ્ખા જે પદાર્થ છે તે પણ દ્રવ્ય છે એમકે ગજકુમાર
 દ્રવ્યમા રાત્ર પર્ચાયની થોડા છે (૭) એવી રીતે જે ભાવ
 પૂર્વે થઈ ગયા છે તે પણ દ્રવ્ય છે આવી રીતે દ્રવ્યના ઘણા
 લક્ષણ છે અને દ્રવ્યનું જે પ્રયોજાતે દ્રવ્યાર્થિ કહેવાય તે
 નુદ્ર એટલે ઉપાધિની-હિન જે દ્રવ્યાર્થિ નય છે તે શુદ્ધ દ્રવ્ય
 થિક નય કહેવાય છે (૮)

(દ્રવ્યાર્થિ- નનની નુદ્રતા જાણે છે)

હમ સ માગી માણીયા

સિદ્ધ સમોવર ગાણીયે કે

સહેજ ભાવ આગલ કઠી

ભન પર્યાયન ગાણીયે — જ્ઞાન ૧૧૧૦૧

ભાનાર્થ—એવી રીતે સસાગી હોયેન મિદ્ધ મમાન
 ગાણીયે તે નુદ્ર દ્રવ્યાર્થિ એટલે મહુજ ભાન જે શુદ્ધાતમ
 અરૂપ તેજ આ ભાન દ્રવ્ય અને અને લખાયેને ન ગા
 વા (૧૦)

નિમેશન—નગ્ન, નિયત, મનુષ્ય અને દેવ એ ચાટે જાતી
 તે મસાર કહેવાય છે અને તેમા જે હોયનું ગમતા ગમન
 થાય તે મસારી જીવ કહેવાય છે એ સમાની જીવ શુદ્ધ નિશ્ચય
 નથી આં ઉચક પ્રદેશ પ્રમાણુ નિર્મળ છે અને તેથી
 તે મસારી જીવ શિદ્ધ મમાન છે એટલે આં કર્મથી રહિત
 છે આ શુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિક નય મમજનો નાત્પર્ય એવું છે કે
 જાતી અનાદિ જાણના મમાની ગતના નિ કરતાં જીવનું
 બાહ્યથી અવિદ્યમાન શિદ્ધ સ્વરૂપ છે તે અભ્યનમા વિદ્ય
 માન હોનાથી તેનું જ ગૃહણ કરું અને એમ માનવાથી સસારી
 આ મા તે શિદ્ધ મમાન છે એમ શુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિક નય મમ
 જનો દ્રવ્ય મનહુમા હું છે કે ચદ શુભધાન અને શ્રોદ
 માર્ગવાળી અપેક્ષાથી મમાન જીવમા મનુદ્ધ નયની ત્રિવલા
 વાય છે પણ માત્ર જાવનું જ ગૃહા વાય તો આત્મા શુદ્ધ નયની
 વિવક્ષાથી શિદ્ધ મમાન ૩ (૧૦)

(હવે બીજી ભેદ રહે છે)

ઉત્પાદ વ્યય ગૌણતા
 સત્તા મુખ્ય ૪ બીજો

ભેદ શુદ્ધ દ્રવ્યારથે

દ્રવ્ય નિત્ય જીવ લીજેરે-જ્ઞાન ॥૧૧॥

જ્ઞાનાર્થે—ઉત્પાદ અને વ્યયની જોડાતાથી અને સત્તાની મુખ્યતાથી બીજો ભેદ ગુદ્ધ દ્રવ્યાર્થનો જાણવો અને એ બીજા ભેદથી દ્રવ્ય ને નિત્ય માનવું (૧૧)

નિરૂપણ—ઉત્પાદ એવત્રાયયુક્ત તત્ત્વમ્ એવું તત્ત્વો વધુ વ્યય છે એટલે જે પદાર્થની ઉત્પત્તિ, વિનાશ, અને સ્થિતિ છે તે પદાર્થ મરુટે હોવે ન્યાયિક નયના આ બીજા ભેદમાં ઉત્પાદ અને વ્યયની જોડાતા અને સત્તાની એટલે નિત્યપણાની મુખ્યતા બતાવે અને જ્ઞાને ઉત્પાદ અને વ્યયને જોડી મનાય ત્યારે તો કેવળ સત્તા માત્ર માન્ય રહે છે અને તેથી આ નયની દ્રવ્યના નિત્ય સ્વરૂપનું પ્રકુલ થાય છે અને જે નિત્ય છે તે ત્રણે કાળમાં નિશ્ચય સ્વરૂપે રહે છે અને તે કાળે છે પણ કોઈ કારણ કે ક્ષત ક્ષણમાં વિનાશશિવ પદો એવું પરીવર્તીપણું હોય છે અને તે પદાર્થોમાં અનિત્યપણાની ઉપવર્ણિત જણાય છે પરંતુ જીવ પુદ્ગલાદિ દ્રવ્યની જે સત્તા છે તે મહા અન્યભિચારિણી છે અર્થાત્ નિત્ય ભાવના આપથી દ્રવ્યની સત્તા ત્રણે કાળમાં અવિચલિત

સ્વરૂપે રહે છે આ પ્રમાણે દ્રવ્યના નિયમજ્ઞાને ક્ષીણે સતા
 ક્ષાણિકે ગુહ્ય યાચિન્ નય નામે ધીજ્ઞે લેદ થયો ૧૧

(૬મે ત્રીજ્ઞે ભેન્ન હો ૮)

હવે ત્રીજ્ઞે શુદ્ધ દ્રવ્યારથો
 લેદ કલ્પના હીનો રે
 હમ નિજ ગુણ પર્યાયી

કહીએ દ્રવ્ય અભિન્નો રે—જ્ઞાના ૧૧૨

ભાવાર્થ—શુદ્ધ દ્રવ્યારથ નયનો ત્રીજ્ઞે ભેન્ન કલ્પનાથી
 રહિત છે જેમ દ્રવ્ય છે તે પોતાના ગુણ પર્યાયી અભિન્ન
 હોનાય છે. (૧૨)

નિરવ્યન—જેમા લેદની કલ્પના નથી એવો
 દ્રવ્યાર્થિક નયનો ત્રીજ્ઞે લેદ ‘લેદ કલ્પના રહિત
 શુદ્ધ દ્રવ્યારથ’ એ પ્રમાણે થાય છે જેવી રીતે હવે
 દ્રવ્ય તથા પુદ્ગલાદિ દ્રવ્ય પોત પોતાના ગુણ પર્યાયી અ
 ભિન્ન છે તેની રીતે જેમા લેદ કલ્પના નથી તે ત્રીજ્ઞે લેદ

હો છે જોકે દ્રવ્યનો ગુણ પર્યાયથી ભેદ જણાય છે તો પણ ભેદનું અર્પણ નહિ કરતા મન અભેદનું જ પ્રકૃષ્ટ કરીએ તો આ ત્રીજો ભેદ સિદ્ધ થાય છે અને તેથી જે દ્રવ્ય છે તેજ ગુણ અને તેજ પર્યાય છે કાગળકે તદાત્મક પણ છે જેમ એ ૪ મોટા વસ્ત્રને ફાડીને તેમાંથીજ નાનું નરન કાઢ્યું હોય તો તે નાનું વસ્ત્ર મોટા વસ્ત્રનો પર્યાય હોવાથી તેમાંજ મમાઈ શકે છે તેવીજ રીતે જેટલા ગુણ અને પર્યાય છે તે સઘળા તદાત્મકપણાથી દ્રવ્ય રૂપજ છે ભેદ અને અભેદ આ સ્થળે વિવક્ષાને અનુસારે જાણવા જોએ અર્થાત્ જ્યારે દ્રવ્ય પદ્ધતિથી વિવક્ષા કરવામાં આવે ત્યારે દ્રવ્યપણાથી ગુણ પર્યાય અભિનન દે અને જ્યારે પર્યાય રૂપથી વિવક્ષા કરીએ ત્યારે દ્રવ્યની ગુણ પર્યાય ભિન્ન છે (૧૨)

અનુબંધ કર્મોપાનવી

ચોવો એહનો ભેદારે

કર્મભાવ મય આતમા

૭મ ક્રાધાર્દિક વેદારે—જ્ઞાન ૧૧૩૧

ભાવાથ—દ્રવ્યાથકનો ચોથો ભેદ કર્મોપાધિના કારણને લીધે અશુદ્ધ કહેવા છે જેમ કોનાદિક ના કારણે આત્મા કર્મ બાનભય જણાય છે તેમ એટલે ક્રોધી કહેવાય છે [૧૩]

વિરોધન—દ્રવ્યાર્થિક નયને ચોથો ભેદ કર્મોપાધિ સહિત આત્મિક દ્રવ્ય હોય તેને કહે છે જ્યારે આત્મા કર્મને થકુણ કરે છે ત્યારે તે કર્મોપાધિ સહિત કહેવાય છે અને કર્મના સંયોગથી આત્મિક દ્રવ્યમા અશુદ્ધતા ઉત્પન્ન થાય છે આવી કર્મોપાધિ સહિત થએલી જે આત્મિક દ્રવ્યની અશુદ્ધતા તે દ્રવ્યાર્થિકનો ચોથો ભેદ કહેયો છે આ ચોથા ભેદનું લક્ષણ એવું છે કે જેમ આત્મા કર્મભાવ મય થાય છે એટલે કર્મની પ્રકૃતિ આત્મ પ્રદેશ માર્ગે એકત્ર થાય છે ત્યારે આત્મા તાદૃશરૂપ અર્વાત્ કર્મ સ્વરૂપ દેખાય છે ક્રોધની કર્મ રૂઝિના ઉદયથી માત્રા ક્રોધી કહેવાય છે, માન કર્મના ઉદયથી લુપ માના કહેવાય છે એવીજ રીતે જે વખતે જે દ્રવ્ય જે ભાવથી પરિણત થઈ જાય છે તે વખતે તે દ્રવ્ય તદ્ભાવ રૂપ મમજવો જોએ જેમકે અગ્નિના પડવું લોહ અગ્નીની સાથે એકરૂપ થાય છે ત્યારે તે લોહાન પાપ અગ્નિ રહેવામા આવે છે, તેમ આત્મા કર્મના ધ્રુવ અનુમાન ક્રોધી, વિપરી, એમ ત્રણી ભુતી રીતે કહેવાય છે અને આવાજ ગણુ નર આત્મિક દ્રવ્યના આઠ વર્ગ છે ઉપ દીર્ઘી આઠ ભેદ કહેવા છે [૧૩]

(હવે પાત્રમો બેઠા કહે છે)

તેહ અનુદ્ય વડી પાત્રમો

બયય ઉત્પતિ સાપેખો

ઉત્પાદ બયયનુવ એકે

સમયે દ્રવ્ય જીમ પેખો—જ્ઞાન ॥૧૪॥

જ્ઞાનાર્થ—ઉત્પતિ અંગે નારાની અપેક્ષાથી અનુદ્ય
દ્રવ્યાર્થિક નય નામનો પાત્રમો બેઠા કહે છે કાગલ કે આત્મા
દ્રવ્ય એકજ સમયે ઉત્પાદ, બયય અને દ્રવ્યનુવ છે [૧૪]

નિરચન—દ્રવ્યાર્થિક નયનો પાત્રમો બેઠા ઉત્પતિ અને
નાશની અપેક્ષા રાખવ વાળો હેવ ડી અનુદ્ય દ્રવ્યાર્થિક નામે
છે કાગલ કે એકજ સમયમાં ઉત્પાદ, બયય અને નુવ
થય છે કોઈ કહેશે કે એકજ વખતે એ -રો ઉત્પાદ બયય
દ્રવ્ય સ્વરૂપ એકજ પદાર્થમાં કેવી રીતે થઈ શકે છે? તે
તેનો જવાબ એવો છે કે સુવર્ણ દ્રવ્યમાં કદાની ઉત્પતિ થા
ય છે તેજ સમયે પુર્વ પદાર્થ જે કેયૂર [જાગુળધ] તેનો
નાશ થાય છે પણ એ જ ને પુર્વપર પદાર્થમાં સુવર્ણ તે
એક નુવ [નિત્ય] સ્વરૂપથી નિવર્તમાન છે વળી ઉત્પાદ, બયય

અને દૈવ્ય કૃપ માનનારી પ્રમાણ વચન વાચ પણ નય વચન
 ન ધાય એમ માનવું એ પણ જોઈ તે કમકે મુખ્ય અને
 ગૌણ ભાવને પ્રત્યક્ષ નિઃશ્ચય લક્ષણોનું પ્રહાર વધાર્યા ના પાત
 પોતાના અર્થન પ્રહાર પ્રમુખ્ય નયદે પણ, પ અર્થમા નવી (૧૪)

(હરે છો ભેદ મરે છે)

અહંતા ભેદની કલ્પના
 છો નેક અશુદ્ધ
 જમ આનંદિત બોલીએ
 જ્ઞાનાદિત ગુણ શુદ્ધોરે—જ્ઞાન ૧૧૫૫

ભાનાર્થ-ભેદની કલ્પનાને ગૃહ્ય કરે તે છો અશુદ્ધ
 દ્રવ્યાર્થિક નય કલ્પો છે જેમ જ્ઞાનાદિક શુદ્ધગુણો આત્માના
 કલ્પનાય છે તેમ (૧૫)

નિવેચન—જે દ્રવ્ય, ભેદભાવની કલ્પનાને ગૃહ્ય કરે તે
 છો અશુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિક ભેદ સમજવો જેમ આમન ગુણ એટલે
 આત્માના શુદ્ધ ગુણો આ રચણે આત્મા અને તેના ગુણોને

જુદા દર્શાવ્યા જેમકે “મિશ્રો પાત્રમ્ એત્રવે બિયુનુ વામજ્ય હુરે
 વા ૧જ્ય અને બિયુ જેમ જુદા ક્રીધા તેમ આત્મા અને તેના
 ગુણોને છડી વિભક્તિથી જુદા પાડના તે ભે ભાવની કટપના
 ઠહેરાય હવે ખરૂં જોના બિયુ અને પાત્રને જેવો ભેદ છે તે
 વો ભેદ આત્માનો અને તેના જ્ઞાનાદિક ગુણોનો નથી તેથી
 આ કલ્પિત ભેદ માનવામા આવ્યો છે એમ બોધાય છે
 ખરૂં પદ્મ સ્વભાવિક ભેદ નથી કારણકે ગુણ ગુણી એક
 બીજાથી જુદા નથી (૧૫)

[હવે સાતમો ભેદ મ્હે છે]
 અન્વય દ્રવ્યાર્થિક કહ્યું
 સપ્ત એક સ્વભાવો રે
 દ્રવ્ય એક જમ બાપિયે
 ગુણ પર્યાય રે ભાવોરે—જ્ઞાન ॥૧૬॥

ભાનાર્થ—સાતમો ભેદ અન્વય દ્રવ્યાર્થિક કહ્યો છે
 કારણકે ગુણ અને પર્યાયના સ્વભાવથી યુક્ત દ્રવ્ય એકજ
 સ્વભાવવાળું કહેવાય છે [૧૬]

વિવેચન—અન્વય દ્રવ્યાર્થિક નામનો સાતમો ભેદ એક

સ્વભાવ કહ્યો છે જેમ એક દ્રવ્ય, ગુણ અને પર્યાયે કરીને
 સુક્ત છે અર્થાત એક દ્રવ્યગુણ પર્યાય સ્વભાવજ છે જેમકે ઘડદ્રવ્ય
 છે તેનો રૂપ આદિદિ ગુણ અને ક ખુચીવાદિ પર્યાયમા અન્વય છે કારણ
 કે ગુણ પર્યાયના રહેવાથી ઘટ આદિ દ્રવ્ય અવન્ય રહે છે અને તે
 અન્વય કહેવાય છે જેના રહેવાથી જેની ઉત્પત્તિ થાય તે તેનો
 અન્વય છે જેમકે દડાની તત્તામા ઘડાની ઉત્પત્તિ છે એટલે
 દડા હોય તો ઘટની ઉત્પત્તિ થાય છે માટે આ અન્વય કહેવાય
 છે દ્રવ્ય સ્વરૂપનો મધુર્ણ ગીતેગુણ પર્યાયમા અન્વય છે તેથી કરી
 ને જ્યારે દ્રવ્ય સ્વરૂપ જણાય છે ત્યારે દ્રવ્યાર્થના આદેશ
 થી તે દ્રવ્યની માથે અનુગત જેટલા ગુણ પર્યાય છે તે પણ
 જાણી શકાય છે માટે એક સ્વભાવના અન્વયથી આ અન્વય
 દ્રવ્યાર્થિક નામનો માત્રો ભેદ સમજવો (૧૬)

(હવે આઠમો ભેદ કહે છે.)

સ્વદ્રવ્યાર્થિક માહકો
 ભેદ આઠમો ભાસ્યોરે
 સ્વદ્રવ્યાર્થિક ચારથી

પર દ્રવ્યો દિક ચારથી

અર્થ છતો જિમ નાહિ રે—જ્ઞાન ॥ ૧૮॥

ભાનાર્થ—નવમો ભેદ ‘પર દ્રવ્યોદિક આહુક’ નામનો છે અને પર દ્રવ્યોદિક ચતુષ્ટયથી પદાર્થ (ધર્માદિક) અમત્ ૩૫ અર્થ કહીને સિદ્ધ છે (૧૮)

વિરોધન—દ્રવ્યોદિક નયનો નવમો ભેદ આકાશ ભેદથી ઉપરોક્ત એટલે “પર દ્રવ્યોદિક આહુક” નામનો છે અને પર દ્રવ્ય, પરસ્પર, પર કાળ અને પર ભાવ એમ ચતુષ્ટયની ઘટ આદિ પદાર્થો અસત્ હોવાનું સિદ્ધ છે જેમઠે ઘટની અપેક્ષાથી પદ દ્રવ્ય પર છે માટે પર દ્રવ્યથી ઘટ અસત્ છે, ૫ ક્ષેત્રથી ઘટ મથુરા છે પાટલીપુત્ર જ્યાં જનનો હોગ તેનાથી બીજા ગામનો કહેવો તે ક્ષેત્રથી અમત્ ઘટ જો વચનત્ ૩૫ના ઉત્પન્ન થયો હોયતો ત્રિજમ રૂપથી એ ઘટ અસત્ છે અને ભાવથી તો શ્યામ ૪૮ રક્તાદિપણાવી અસત્ છે માટે પર દ્રવ્યોદિકથી દ્રવ્ય અમત્ અર્થમા જણાય છે તેથી નવમો ભેદ પર દ્રવ્યોદિક આહુક દ્રવ્યોદિક કહ્યો છે, (૧૮)

(હવે દશમો ભો કહ્યો છે)

પરમભાવ ગ્રાહક કહ્યો
દશમો જસ અનુસારોરે
જ્ઞાન સ્વરૂપી આત્મા
જ્ઞાન સર્વમા સારોરે જ્ઞાન—૧૧૬૧

ભાનાર્થ—દશમો બેદ પરમભાવ ગ્રાહક નામનો કહ્યો છે
જેના અનુસારે આત્મા જ્ઞાન સ્વરૂપી કહેવાય છે અને જ્ઞાન
તે સર્વમા શ્રેષ્ઠ છે (૧૬)

નિમિત્ત—દ્રવ્યાધિ નયનો દશમો ભો પરમભાવ
ગ્રાહક નામનો છે જેમ આત્માને જ્ઞાન સ્વરૂપી કહેવો
તે પરમભાવનું શ્રદ્ધા કર્યું કહેવાય બેદે જ્ઞાન દ
શન ચારિત્રાદિ આત્માના અનંત ગુણો છે તોપણ તે
સર્વમા જ્ઞાન ગુણ મોટી શ્રેષ્ઠ છે કારણકે બે જ્ઞાન હશે તો
આત્માના બીજા ગુણોને જાણી શકાશે અને જ્ઞાન ગુણ
વારવાર ઉપસ્થિત રહે છે તેથી આત્માનો પરમ સ્વભાવ જ્ઞાન
ગુણ છે આવી રીતે બીજા દ્રવ્યોના પણ અસાધારણ ગુણ
રૂપ પરમ ભાવનું શ્રદ્ધા કરી લેવું બેદેએ આ પ્રમાણે

“પરમ ભાવ આહુક દ્રવ્યાર્થિક” નામનો દશમો ભેદ કહ્યો, ગાથામા
યગો વિજયજી ઉપાધ્યાયે પોતાનું નામ દર્શાવ્યું છે એ દશે
ભેદ પ્રથમ જે દ્રવ્યાર્થિક નય કહ્યો છે તેના થયા

ઢાળ છઠ્ઠી.

એક વાર નરિગન આપ ગુરુજી—એ દેશી

(હવે પર્યાયાર્થિક નયના ભેદ કહે છે)

પદ ભેદ નય પર્યાય અરયો
પહેલો અનાદિક નિત્યર
પુદ્ગલ પર્યાય કહીએ
હમમેરૂ ગિરિ મુખ નિત્યરે—॥ ૧ ॥

ખડુ ભાતે કેલી જૈન શૈલી
સાચડુ મન ધારરે
ખોટડુ જે કાઠ બાણે
તિહા ચિત્ત નિવારરે—ખડુ—॥ ૨ ॥

ભાનાર્થ—પર્યાયાર્થિક નયના છ ભેદ કહ્યા છે તેમાં (૧) અનાદિ નિત્ય શુદ્ધ પર્યાયાર્થિક એ નામનો ભેદ છે જેમકે પર્વતોમાં મુખ્ય એવો મેરૂ પર્વત પુ ગંગાનો એક પર્યાય છે તે છતાં તે અનાદિ અને નિત્ય છે (૧) આવી રીતે જૈન માર્ગની ઝેડી વિવિધ પ્રકારે વિચારને પામી છે માટે તેમાં મનને જે સત્ય જણાય તે ધાન્ય કરો રાખવું અને જે કાંઈ અસત્યરૂપ લાગે તે તરફથી ચિત્તને રોકવું (૨)

વિરેચન—પ્રાયશ્ચી દાખમાં દ્રવ્યાર્થિક નયના દસ ભેદ કહ્યા હોય આ છઠી દાખમાં પર્યાયાર્થિક નયના ૭ ભેદ કહે છે એ છ ભેદમાં પહેલો ભેદ “અનાદિનિત્ય શુદ્ધ પર્યાયાર્થિક” એ નામનો છે જેની આદિ એટલે શરૂઆત ન હોય તે અનાદિ કહેવાય તથા જેની ઉપત્તિ કે વિનાશ નહિ થતા ત્રણે દાખમાં નિશ્ચલરૂપે રહે તે નિત્ય કહેવાય છે જે પદ્માવ અનાદિએ હોય અને નિત્ય પદ્મ હોય તે અનાદિ નિત્ય કહેવાય છે જે પર્યાય અવિનાશી અને નિત્ય હોય તે પર્યાય અનાદિ નિત્ય શુદ્ધ પર્યાયાર્થિક નય તરીકે સમજવો જેમકે મેરૂપર્વત પુદ્ગલ દ્રવ્યનો પર્યાય છે અને તે પ્રવાહની અંધે ક્ષાએ અનાદિ અને નિત્ય છે જાણુ કે તે શાશ્વતો છે જો કે અમ પદ્માવ દાખે અન્યો અન્ય પુદ્ગલોનું સંક્રમણ થાય છે પણ

તેના જે આકાર છે તેનો એનો એજ રહે બીજા ઉદાહરણ તરીકે જન પ્રભાદિક પૃથ્વી કે શાશ્વતિ પ્રતિમાઓ ગળી શકાય એ બધા અનાદિ અને નિત્ય પર્યાય છે આ ઉપરથી પહેલો ભેદ અનાદિ સુધ્ધ પર્યાયાર્થિ નામનો થયો (૧)

નય અને ભગતુ સ્વરૂપ સ્વરૂપ જેમા રહેતુ છે એવી જીનેશ્વરની વાણી તો આવા નયના અનેક ભેદ કઠીને બહુજ વિસ્તારને પામી છે તેમા જે જે અપેક્ષા દર્શાવેલી હોય તે તે અપેક્ષાનુ પુરતુ લક્ષ પહોચાડીને દીર્ઘ વિચાર પૂર્વક જે સત્ય લાગે તે તુરત હૃદયમા ધારણ કરી લેવુ અને જે શક્ય યુક્ત લાગે તેનો તે વખતે નિષેધ નહિ કરતા પોતાના મનને તે તરફથી બીજી બાજુ તરફ ફેરી જવુ કહેવાનો તાત્પર્ય એવો છે કે જો શબ્દ ફેર જવાયનો તે તે ખોટુ માની સ્ત્રેષ કરવાની ભુલ ન કરવી પણ અથોનો વિચાર કરાં યથાર્થ સ્વરૂપ સમજવુ (૨૨)

(હવે બીજો ભેદ કહે છે)
સાદિ નિત્ય પર્યાય અર્થો
જમ મિદ્ધનો પન્નળ્યોરે

અહે શુદ્ધ અનિત્ય સત્તા ગોણ વયઉધ્યાઓરે—બાકુ ॥૩॥

ભાનાથ—(૨)ળીજો બે માદિ નિત્ય પર્યાય નય જાણ્યો ઉ ૧૬૦૭ તરીકે સિદ્ધનો પર્યાય સમજ્યો અને સત્તા ને ગોણ માની જેમા ઉત્પાદ અને વ્યય માનવામા આવે તે અનિત્ય શુદ્ધ પર્યાયાધિક નામનો ત્રીજો ભેદ કહ્યો છે (૩)

નિરેચન—પર્યાયાધિક નયનો ળીજો ભેદ માદિ નિત્ય પર્યાયાધિક સમજ્યો એટલે જે પર્યાયની આદિ હોય અને તે જે નિત્ય પણ હોય તે સાદિ નિત્ય પર્યાયાધિક કહેવાય, જેમકે જે જીવ મોક્ષને પ્રાપ્ત કરે છે તે જીવની મોક્ષમા જવાની આદિ વાય છે પણ મોક્ષમાથી તે જીવનુ આવવુ નહિ હોવાથી તે માદિ નિત્ય કહી શકાય નાંજે ભેદ (૩) ગમન નહિ અનિત્ય શુદ્ધ પર્યાયાધિક નામનો છે એટલે જેથી પર્યાય નિરતર અનિત્ય હોય અર્થાત્ તે સત્તામા ગોણ હોય અને ઉત્પત્તિ તથા વિનાશથી નિરતર અનિત્ય રહે જે જે વસ્તુ વર્તમાન કાળે વિદ્યમાન છે તેનો ઉત્પાદ વ્યયની પ્રાધાન્યતા માનવાથી અનિત્ય શુદ્ધ પર્યાયાધિક નામનો ત્રીજો ભેદ કહ્યો છે (૩)

(હવે ચોથા ભેદ કહે છે)

જેમ મમયમે પર્યાયનાગી
છતિ ગહત નિત્ય અશુદ્ધ
એક સમયે યવાપર્યાય
તૃતીયરૂપે રૂઢિરે—ખહુ ॥૪॥

જ્ઞાનાર્થ-પર્યાયર્થિક નયના ચોથા ભેદ ન તા ગ્રાહક નિમ્ન
અગ્રુદ્ધ નામનો છે જેમ એક પર્યાયનાગી છે એમ કહે
વાય છે પણ મત્તાનો નિનાગ કહેનાતો નથી. નજી એક
સમયમા ઉત્પાદ દ્રવ્ય અને દ્વિવ્ય યુક્ત તથા લક્ષણથી એ
એવો પર્યાય હોય છે (૮)

નિમેચન—પર્યાયાર્થિક નયના ચોથા ભેદનુ નામ મત્તા
ગ્રાહક નિત્ય અશુદ્ધ પર્યાય છે એક સમયમા પચાયતો હિ
ત્પાદ વ્યય તથા દ્વિવ્યરૂપ ત્રણે લક્ષણે રીને યુક્ત હોય છે
કાગ્યુદે ઘટમા જ્યારે પૂર્વપર્યાય શ્યામપણુ નષ્ટ થાય છે ત્યારે
ઉત્તર પર્યાય રતપણુ ઉત્પન્ન થાય છે હવે અહીંઆ
રક્ત પર્યાયનો ઉત્પાદ શ્યામ પર્યાયનો વ્યય અને ઘટ દ્રવ્યનુ
દ્વિવ્યપણુ એ ત્રણે લક્ષણુ એક સમયમા હોય છે, પર્યાય

તુ શુદ્ધ સ્વરૂપ મત્તા હોય છે તે મતાનુ જ્યારે ગ્રહણ થય છે ત્યારે નિત્ય અશુદ્ધ પર્યાયાર્થિક નામનો ચોથો ભેદ સિદ્ધ થાય છે ખરી રીતે પર્યાયમા જ્ઞાનનું દર્શન હોય નહિ છતાં અહીંઆ મનાને મૂળપરો દેખાડી તેથી તે નિત્ય અશુદ્ધ પર્યાયાર્થિક તથા કહેવાયો (૪)

(હવે પાચમો ભેદ જોઈએ)

પર્યાય અરથો નિત્ય શુદ્ધો

રહિત ક્રમો પાધિરે

જેમ સિદ્ધના પર્યાય સરિખા

ભવ જ તુના નિરૂપાપિ રે—બાહુ ૥૧૥

ભાનાર્થ—‘ક્રમો પાધિ રહિત નિત્ય શુદ્ધ પર્યાયાર્થિક’ નામનો પાચમો ભેદ સ્થળ છે. ઉદાહરણ તરીકે જેમ સસારી જીવના પર્યાય સિદ્ધના જોતાં જેના કહેનાય તેમ (૫)

વિવેચન—પર્યાયાર્થિક નવનો પાચમો ભેદ ક્રમોપાધિ રહિત નિત્ય શુદ્ધ પર્યાયાર્થિક નામનો છે, જે પર્યાયમા ક્રમની ઉપાધિ હોય છતાં તેની વિવેચના નહિ કરતા તેના શુદ્ધ અને

નિત્ય પદોર્ધ્વજ વિવક્ષા કરવાતે નિત્ય શુદ્ધ પર્યાયવિક્રમ વાયછે
 જેમકે સમારી શ્લોકર્મ ઉપાલિએ ક નિ શુદ્ધ હોય ઈતોપા, તે
 કમને વિનલા નહિ કરતા તેની નજામા રહેવા જાન દાન આદિ
 મૂળ શુભ જે મિદના છોજે જવાજ છે તે નિ વિવક્ષા કરી રા
 તે કમોપાધિરહિત શુદ્ધ પર્યાયવિક્રમ નય જેવમ, બાનાર્થ એ
 વો છે કે સમારી શ્લોકને આ કમ લાગેજ છે મો તેનો વિ
 ચાર કરીએ, તે જન લીલા ન દા રી ઉપન પચ્છેલો પુમારો
 ઉપધિ - પગ છે તેમ મનુષ્ય ન પદ લા રા ૥ ૧૧
 શુભ નહિ હોય રી ઉપાલિ ઉપા ન ની જાન એ મની
 શ્લોક સમારી શુદ્ધ છેતોપા, કથાને લ લાગી છે નિ કર્મ ૥ રહિત
 રવરૂપમા વિન્યાયીએ કીએ ત્યાં તે મિદ્ધકપ દેખાય છે તાત્પર્ય
 એવુ નમજુ છે કમ રૂપ ઉપાધિભાવને વિન્યાય ન ગણીએ
 અને સનદર્શન ચારિત્રને વિન્યાય ગણીએ તો નિત્ય શુદ્ધ
 પર્યાયવિક્રમ નામનો પાચમે બેદ નિદ્ધ ધાય છે (૫)

(હવે યો બેદ મ્હે છે)

પર્યાય અરથ અનિત્ય અશુદ્ધો
 સાપેક્ષ - કમોપાનિર

સ સારવાસિ જીવને

જેમ જન્મ મરણ વ્યાધિર—બહુ ॥૬॥

ભાનાર્થ—છઠા છે ‘અનિત્ય અશુદ્ધ પદાર્થ’ નામનો જે અને તેમા ક્રમોપાધિની અપેક્ષા છે જેમ મ સા જીવોને અનિત્ય અને અશુદ્ધિ એવો જન્મ મરણનો વ્યાધિ છે તેમ (૬)

વિરોધન—પાચમા ભેદથી વિપરીત અર્થવાળો છઠા ભેદ અનિત્ય અશુદ્ધ પદાર્થાર્થિક નામનો છે એટલે પાચમા ભેદમા જેમ ક્રમોપાધિની વિવક્ષા નહોતી તેમ છઠા ભેદમા ક્રમ ઉપાધિ નીજ વિવક્ષા જવાની છે પાચમા ભેદમા નિત્ય અને શુદ્ધ મુળ શુભની અપેક્ષા હતી ત્યારે છઠાભેદ અનિત્ય અને અશુદ્ધ પદાર્થની અપેક્ષા છે જેવીરીને સમારી જીવોના જન્મમરણ કર્મરૂપ ઉપાધિની અપેક્ષાથી છે તથા તેમા વર્તમાન પર્યાય અનિત્ય છે અને કર્મનાસયોગને લઈને અશુદ્ધ પણ છે તેથી તે અનિત્ય અને અશુદ્ધ પર્યાય કહીશકાય છે માટે કર્મોપારિની અપેક્ષા વાળો જે અનિત્ય અને અશુદ્ધ પર્યાય હોય તે પર્યાયાર્થિક નયના છઠા ભેદમા ગણી શકાય છે (૬)

(હવે નૈગમનય કહે છે)

બહુમાન શાહિક કહ્યો નૈગમ
ભેદ તમ છે તીન રે
વર્તમાનારોપ કરવા
ભૂત અર્થે લીનરે-બહુ ॥૭॥

ભાનાર્થ-નૈગમ નય બહુ પ્રમાણ (મામાન્ય નિરોપાદિ)
ગૃહ્ય છે અને તેના ચણ ભેદ છે પેલો ભેદ નૈગમ ભનાર્થ
નામનો છે તે વર્તમાનનુ આરોપાનુ નના તત્પર નહે છે (૭)

નિવેચન-દ્રવ્યાર્થિક અને પર્યાયાર્થિક એમ બે મુળ
નય અને તેના ભેદ કહ્યા, હવે જે માત્ર નય છે તેનું
ભેદ સહિત વર્ણન કરે છે તેમા પેલો નૈગમ નામનો નય
છે નૈગમ નય ઘણા પ્રમાણવાળો કહેવાય છે કારણ
કે તે સામાન્ય વિશેષાદિ ઘણા પ્રકારના જ્ઞાનને અહુણ કરવા
વાળો છે નૈગમ-નૈકગમે એટલે જેમા એકજ અર્થનું અહુણ
નથી તે તેમાથી કકારનો લોપ થવાથી નૈગમ નામ થયું
અર્થાત્ જે અનેક પ્રકારના પ્રમાણને માન્ય રાખે તે નૈગમ
આ નૈગમ નયના ત્રણ ભેદ છે તેમા પેલા ભેદનું નામ ભૂતાદિ

નેગમ છે તે જોડવે જે ભૂત પદાર્થમા વર્તમાનનું આરોપણ
કરવાન તત્પર રહે તે પહેલો ભૂત નેગમ (૭)

ભૂત નેગમ કહ્યો પહેલો

દિવાલી દિન આજરે

યથા સ્વામી વીરે છનવર

લહિઓ રાવપુર રાજે—ખાહુ ॥૮॥

ભાષા—જન નામ નાના જે પડેલો ભૂત કહેવા મ
તે નાજવાને ભૂત કાળે ॥ વર્તમાનનું નામ દિને આરોપણ
થાય કે નેમ આજે દિવાળીને દિવસે શ્રીવીર પ્રભુ નામ
પરને પામ્યા (૮)

વિવેચન—જે પહેલો ભૂતપિ ને નામનો લેદ સમ
જવાને દ્ર'ટાત કહે છે શ્રીવીર પ્રભુ જે કે ચોથા આસને અ તે
દિવાળીના દિવસે મોમે ગયા છે તોપણ વર્તમાનકાળે દિવાળી
નો દિવસ આજે ત્યાજે એમ કહી શકાય છે કે શ્રીવીર પ્રભુ
આજે દિવાળીને દિવસે મોમે ગયા, આમા ભૂતકાળના વિષયમા
વર્તમાનકાળનું આરોપણ થયું, આરોપ તો જે પદાર્થમા કાળા
વચ્છેદનો વિગાજ હોય તેમા થઈ શકે કાણુ કે જે એમ ન

આરોપણુ થાય અને છીપમાં ચાદિનું આરોપણુ થઈ
 જાય ' માટે 'વર્તમાનકાળમાં બૂન કાળનું સમગ્રણુ કહેવાય
 તે બૂનનૈગમ કહેવાય' જેની પ્રતીતિ અને સંભવ હોય
 તેને બૂતકાળમાં વર્તમાનનું આરોપણુ થઈ શકે એવું
 તાત્પર્ય છે (૮) '

(હવે નૈગમ નયનો બીજો ભેદ કહે છે)

ભુતવત કહે ભાવિ નૈગમ

ભાવિ જેમ હવે સિદ્ધરે

સિદ્ધવત છે વર્તમાને

કાંઈ સિદ્ધ અસિદ્ધરે—બહુ ॥૬॥

ભાવાર્થ—જેમ હવેથી લગનાનને મિદ્ધ કહી શક્યા
 તેમ ભાવી વાતને ભુતવત માને તે બીજો ભાવિ નૈગમ
 નામનો ભેદ છે અને ત્રીજો વર્તમાન નૈગમ નામનો
 ભેદ છે તેમાં સિદ્ધવત આરોપણુથી કેવળી સિદ્ધ છે એમ
 કહેવાય છે (૯) '

વિવેચન—નૈગમનયનો પહેલો ભેદ બૂત નૈગમ નામે ક
 હો અને બીજા બે ભેદ કહે છે ત્રીજો ભેદ ભાવિનૈગમ નામ

નો છે એટલે જે ભવિષ્યમા થવાનું હોય, તેમા થઇ ગયાનું
 આરોપણ કરવું તે જેમકે જીનેશ્વર કેવળી ભગવાન છે અને
 તેઓ સિદ્ધ થવાના છે એમ નક્કી છે તેથી તેઓને સિદ્ધ થ
 યા અગાઉ સિદ્ધ કહી શકાય છે તેથી જીને લોક જૂતવત્ત મા
 વિનેગમ સિદ્ધ થાય છે અને જીને લોક વર્તમાન નૈગમ છે
 તેનો અર્થ ભાવિમા વર્તમાનનું આરોપણ કરવું તે થાય
 છે જેમકે તેરમા ગુણુ સ્થાનકે વર્તતા એવા કેવળીને વર્તમા
 ન સિદ્ધ તરીકે કહી શકાય છે ભાવાર્થ એવો છે કે વર્તમાન
 કાળમા જીન અવસ્થા છે, યોગ કાળ પછી તેઓ સિદ્ધ અવ
 સ્થાને પ્રાપ્ત થવાના છે જો કે વર્તમાન જીન અવસ્થામા સિદ્ધ
 અવસ્થા પ્રાપ્ત થઇ નથી તો પણ આરોપથી કેવળી સિદ્ધ છે
 એમ કહીશકાય છે, આ અપેક્ષાથી જીનેશ્વર ભગવાન કેટલોક અશે
 સિદ્ધ અને કેટલોક અશે અસિદ્ધ એમ સિદ્ધા સિદ્ધ રૂપ છે તોપણ
 વર્તમાન નૈગમથી તેને સિદ્ધ સમાનજ સમજવા જોઇએ (૬)

(નૈગમ નયનુ વળી ઉદાહરણ આપે છે)

ભાવિયે જીમ બક્ત પચિયે
 વર્તમાના રોપ રે

કરે કિરિયા ભૂત લેઈ

ભૂત વચન વિલોપરે—બહુ ॥૧૦॥

ભાવાર્થ—વર્તમાનના આરોપણથી જેમ (કાઈકે ગરેબુ રૂપ તોપણ) એમ કહેવાય છે કે રસોઈ રધાય છે આમા ભૂત ક્રિયા ને શરૂ કરીને ભૂતકાલિન વચનના નાશ થાય છે (૧૦)

વિવેચન—વર્તમાન નેમન ઉદાહરણથી સમજાવે છે આરોપ કરવાથી ભૂત અને ભાવિ બંને વર્તમાન પણાને પ્રાપ્ત થઈ જાય છે જેમકે એમ કહેવાય છે કે રસોઈ રધાય છે આમ કહેવામા તો વર્તમાનકાળ પીઝ પ્રતીતિ થાય છે તોપણ તેજ વખતે રસોઈના કાઈક ભાગ રધાએલો છે અને કાઈક ભાગ હજી પાકેલો નથી તેમ છતાં પૂર્વોપર અવયવભૂત ક્રિયા સમુદ્ધ ને શરૂ કરીને એમ કહી શકાયકે રસોઈ રધાય છે પણ રસોઈ રધા ગઈ એમ તે વખતે કહી શકાય નહિ, નૈયાયિક તો આતમ ક્રિયાના નાશ સુધી વર્તમાનપણ માને છે અને કહે છે કે રસોઈના કાઈક અંશ પકવ છે અને કાઈક અંશ અપકવ છે નેથી તેવી સ્થિતિમા ‘રસોઈ રધાય છે’ એમજ કહી શકાય આમ માનવું ભૂત ભરેલું છે કારણ કે છેલ્લામા છેલી ક્રિયાતો

હજી થયેની હોતી નથી માટે તે સ્થળે તે 'ભાવિ' નૈગમથી
વર્તમાનનું આરોપણ કેટલું સમજવું જોઈએ માટે જૂત કિ
યા લાવીને જૂત વાક્યનો લોપ કરવો તે અયોગ્ય છે (૧૦)

(હવે સત્રહ નય કહે છે)

સત્રહ નય સત્રહૈ।

તે દ્વિવિધ એવ વિરોધ રે

દ્રવ્ય સપિ અવિરોધિયા જેમ

તથા જીવ અરોધ રે—ખડું ॥ ૧૧॥

ભાવાથ—જે સત્રહ તે સત્રહનય કહેવાય તેના સામા
ન્ય અને વિશેષ એના બે ભેદ છે, સમજા દ્રવ્ય અવિરોધ
સ્વભાવવાળા છે એમ કહેવું તે સામાન્ય સત્રહ અને રાધગા
જીવ અવિરોધિ સ્વભાવવાળા છે એમ કહેવું તે વિશેષ
સત્રહ (૧૧)

વિરેચન—જે વસ્તુ પદાર્થનો સત્રહ કહે તે સત્રહનય
કહેવાય તેના બે ભેદ છે (૧) સામાન્ય સત્રહ અને (૨) વિશેષ

સમ્રાટ, આ ઉદાહરણ એવું છે કે ધર્મોસ્તિકાયા આદિ છએ.
 દ્રવ્ય એક ધીમની સાથે અવિરોધિપણે વર્તે છે કારણ
 કે એક દ્રવ્યના સદ્ભાવમા છએ દ્રવ્યની પ્રાપ્તિ થાય છે
 માટે તે સામાન્ય સમ્રાટ ભેદ કહેવાય અને જ્યારે એમ
 કહેવાય કે મર્તે જીવો અવિરોધિ છે તથા સસારી અને સિ
 ક્કના જીવો અનત છે, ચેતન્ય લક્ષણ સુકત હોય તે જીવ ન
 કહેવાય, એ જીવના પાત્રમે ત્રેસઠ ભેદ થાય છે છતાં સઘળા
 જીવો અવિરોધિ છે ગાઠાત જીવને ધારણ કરવામા કોઈ પણ
 જીવને વિરોધ નથી આવતો. આ પ્રમાણે છ દ્રવ્યમાથી એક જીવ
 દ્રવ્ય વિશેષતુ, અકુણ્ડ કરનાથી ધીમ ભેદ સિદ્ધ થાય છે

મામાન્ય માત્રને અકુણ્ડ કરવા વાળું જે જ્ઞાન તે સમ્રાટ
 કહેવાય, એટલે જેમા સપુર્ણ વિશેષોતુ ગહિત પાડુ હોય તે
 મામાન્ય કહેવાય અથવા જે એકીબાવથી પિન્ડી ભૂત વિશેષ
 સમ્રાટને અકુણ્ડ કર તે મંગુહં સમજવું એટલે પોતપોતાની જાતીને
 જે કષ્ટ છે તે દ્વારા સપુર્ણ વિશેષોતુ જે એકજ રૂપથી અકુણ્ડ કરાય
 તે સમ્રાટ એવા સમ્રાટ નયના બે ભેદ છે-(૧) પરસમ્રાટ અને
 (૨) અપર સમ્રાટ તેમા જે સપુર્ણ વિશેષોથી ઉદાસીન રહીને
 માત્ર મત્તાનેજ શુદ્ધ દ્રવ્ય માને તે પરસમ્રાટ કહેવાય, જેમકે
 સસાર સત્પણાને લીધે એક છે અને સત્પણામા વિશેષ

નહિ હોવાથી અથવા સત્તારૂપ જ્ઞાન તો સમજા પદાર્થમા છેજ એમ મનવાથી જ્ઞાન સઘળા પદાર્થોમા છે તેથી સર્વજ્ઞ સત્તારૂપ એકત્વ છે અને સત્તારૂપ એકત્વથી સઘળા પદાર્થોના સંગ્રહ થાય છે તાત્પર્ય એવું છે કે પરસંગ્રહમા એક સત્તારૂપપણાને ગ્રહણ કરવાથી જગતના સંપૂર્ણ પદાર્થોનું ગ્રહણ થાય છે અને સંગ્રહ નયના અનુસારે આ મં પૂર્ણ વિશ્વ સત્ સ્વરૂપથી એક કહેવાય છે (૧૧)

(હવે વ્યવહાર નય અને તેના ભેદ કહે છે)

વ્યવહાર સંગ્રહ નિપય ભેદક

તેમજ દ્વિવિધ પ્રસિદ્ધ રે

દ્રવ્ય જીવાજીવ ભાષે

જીવ ભવિયા સિદ્ધ રે—અહુ ॥૧૨॥

ભાનાર્થ—સંગ્રહ નયના વિષયનો ભેદ દર્શાવનાર વ્યવહાર નય કહેવાય છે તેના પાત્ર સંગ્રહ નયની ધોડે બે ભેદ ૧ (૧) સામાન્ય એટલે જીવાજીવ દ્રવ્ય છે અને (૨) નિશ્ચય એટલે જીવમા સંસારી અને સિદ્ધ પણ છે (૧૨)

વિવેચન—સત્રહ નયના લેદક વિષયને દર્શાવનાર વ્યવહાર નય કહેવાય છે જેના દ્વારાજો સત્રહ નયના વિષયનો વ્યવહાર થાય તે વ્યવહાર નયનાપણુ બે પ્રકાર છે (૧) સામાન્ય સત્રહ નયનો લેદક વ્યવહાર નય અને (૨) વિશેષ સત્રહનો લેદક વ્યવહાર નય છે હવે બે લેદકને માટે ઉદાહરણ કહે છે સામાન્ય સત્રહ લેદક વ્યવહાર નયનું ઉદાહરણ એવું છે કે જીવ અને અજીવ એવા બે દ્રવ્ય છે કોઈ કહેશે કે જીવ અને અજીવ બંને પરસ્પર વિરુદ્ધ સ્થિતિમાં છે છતાં બંનેની દ્રવ્ય મત્તા કેમ થઈ શકે? તેના જવાબમાં સમજવાનું છે કે દ્રવ્યનો અર્થ એવો છે કે જે અનેક પર્યાયમાં પ્રાપ્ત થઈ જાય તે દ્રવ્ય અને તેમનાજી જીવ અને અજીવ બંને સાધારણ દ્રવ્યપદ્ધતી ત્રહુણ કરાયછે જેમકે જીવના દેવ મનુષ્ય તિર્થંચ નારકી વિગેરે પર્યાયો છે તેમ અજીવ સુવર્ણ મૃત્તિકાદિ દ્રવ્ય પણ ઘટ, કુડગ, શરાણ આદિ પર્યાયમાં પ્રાપ્ત થાય છે જીવ અને અજીવ બંનેના પર્યાયોમાં દ્રવ્ય અનુગત છે માટે દ્રવ્ય એવું પદ જીવ અજીવ બંનેને માટે સામાન્ય સત્રહ છે માટે પ્રથમ લેદ સામાન્ય સત્રહ લેદક વ્યવહારનય સમજવો જીનો લેદ વિશેષ સત્રહ લેદક વ્યવહાર નય કહેવા છે તેનું 'તાત્પર્ય એવું છે કે જીવ દ્રવ્યના સ સારી

અને મિદ્ધા એવા બે ભેદ પાડતા સામાન્યતા વિશેષ વ્યવહાર નય થાય છે આમા પશુ સસારી જીવને સામાન્ય માની તેના દેવ મનુષ્ય તિર્યચ વિગેરે વિશેષ ભેદ થઇ શકે દેવને સામાન્ય ગણી વૈમાનિક વિગેરે ચાર ને વિશેષ વ્યવહાર કહેવાય એવી રીતે ઉત્તરોત્તર, વિવક્ષાને અનુસારે સામાન્ય વિગેષની ભાવના કરતા જ્યાં ભેદએ આ વ્યવહાર નયનુ એવુ પ્રયોજન છે કે સામાન્ય સ જુદી વ્યવહાર આલી શકતો નથી કેમકે દ્રવ્યને પર્યાય વગર કેવળ દ્રવ્ય ગણવાથી લોક વ્યવહાર આલી શકતો નથી માટે “દ્રવ્ય લાવો” એમ કહેવાથી એવી આકાશા જરૂર થાય છે કે ક્યુ દ્રવ્ય? જીવ કે અજીવ? જીવમા પશુ સસારી કે સિદ્ધ? આસારમા મનુષ્ય કેવ વિગેરે એમ ઉત્તરોત્તર પર્યાયો નર્થ શકે આજ રીતે સર્વત્ર સામાન્ય વિશેષ ભાવની વ્યવસ્થા સમજી લેવી (૧૨)

(હવે કળ્પસુત્ર નય કહે છે)

વર્ત્તતા કળ્પસુત્ર ભાસે
અર્થ નિજ અનુકૂળરે

ક્ષણિક પર્યાય કહે મુખિમ

મનુષ્યાદિક સ્થૂલરે—બહુ ॥૧૩॥

ભાવાર્થ—વર્તમાને વર્તનો પોતાને અનુકૂળ અથવા ભામે તે ઋણમુત્ર નય કહેવાય છે તેના બે ભેદ (૧) સૂન ઋણ મુત્ર તે ક્ષણિક પર્યાયને માને અને (૨) સ્થૂલ ઋણમુત્ર તે મનુષ્યાદિજન આત્મી પર્યાય સ્થૂલપણે માને છે (૧૩)

વિવેચન—હવે જાણો ઋણમુત્ર નય કહે છે ઋણમુત્ર નય નિશ્ચયપણે ભૂત ભવિષ્યથી નિહિત કેવળ વર્તમાનકાળનોજ સ્વિકાર કરે છે તેમા પણ પોતાના આત્માને અનુકૂળ કાર્યના પ્રત્યયને માને છે પણ પર પ્રત્યયને માને નહિ તેના બે ભેદ કહ્યા છે (૧) મુકમ ઋણ મુત્ર એટલે ત મુકમ પર્યાયને માને છે કેમકે આ નયની અપેક્ષાએ સર્વ પર્યાય ક્ષણિક છે ઉત્પાદ, વ્યય અને દુન દરેક પદાર્થમા કાણે લાણે થાય છે અને તેથી વર્તમાન કાળે જે પર્યાયની સ્થિતિ વર્તતિ હોય તેને આ નય ગ્રહણ કરે છે અન્યની અપેક્ષાથી અવધ્યાન્તરનો ભેદ હોવાથી નિજ વર્તમાન પણે તો પર્યાયની ક્ષણિક પ્રાયિકતા માનની એજ ઉચિત છે માટે જે પર્યાય વર્તમાન કાળે વર્તનો હોય તેજ અનુકૂળ વર્તમાન પર્યાયને ગ્રહણ કરે તે

સૂક્ષ્મ રૂઝુ સૂત્ર અને (૨) સ્થૂલ રૂઝુ સૂત્રનો અર્થ જોવો છે કે તે સ્થુલપણે વર્તમાન મનુષ્યાદિ પર્યાયને માને છે, ૫ જી અતીત અને અનાગત નારક તિર્યચ આદિ પર્યાયને માને નહીં. વ્યવહાર નય છે તે તો ત્રણે કાળના પર્યાયને ગ્રહણ કરે છે તેથી કરીને સ્થુલ રૂઝુ સૂત્ર નયની સાથે વ્યવહાર નયનો સંકર દોષ થાય છે જોમ સમજવું નહિ કેમકે જુત ભવિષ્યની કડાકૂટથી રહિત એવા મરલ કેવળ વર્તમાન દાણ સ્થાપિ પર્યાય માત્ર સુચિત કરવા ઉપ જે નયનો મુખ્ય અભિપ્રાય છે તેનેજ જાણુ સૂત્ર કહે છે (૧૩)

(હવે શબ્દ નય અને સમભિરૂઢ નય કહે છે)

શબ્દ પ્રકૃતિ પ્રત્યયાદિ
સિદ્ધ માને શબ્દ રે
સમભિરૂઢ વિભિન્ન અર્થક
કહે ભિન્નજ શબ્દરે—ખાહુ ॥૧૪॥

ભાવાર્થ—પ્રકૃતિ, પ્રત્યય ધાતુ આદિથી જે શબ્દ સિદ્ધ હોય તેને પાચમો શબ્દનય માને છે અને છઠો સમભિરૂઢ

નયનુ એવુ માનતુ છે કે જે શિત્ર શબ્દ હોય તેનો અર્થ
પણ શિત્ર હોય (૧૪)

વિવેચન—પાચમો શબ્દનય તો પ્રકૃતિ, પ્રત્યય અને ધાતુ
વડે જે શબ્દ સિદ્ધ થતો હોય તેનેજ ઋહુષ્ કરે છે અને લિંગ,
વચન તથા ધાતુ આદિના લેહથી અર્થનો પણ લેહ માને છે
જેમ તટ નરજાતિ, તટી નારીજાતિ અને તટમ્ એ નાન્યતર જાતિ
એમ રૂપ થાય છે હવે અહિંયા' ત્રણે લીંગમા શબ્દ સ્વ
રૂપનો લેહ થવાથી અર્થનો લેહ થતો જાય છે અને આપ તથા
જલ એ બંને શબ્દોનો અર્થ જોડે એકજ છે તો પણ અપ
શબ્દ ગ્રી લીંગી અને નિત્ય બહુ વચન છે, જળ નપુ સક
લિંગી અને એક વચન છે તેથી બહુ વચન અને એક વચનના
લેહથી અર્થ લેહ છે શબ્દ નય ઋહુસૂત્ર નયને કહે છે કે જે
તમે કાળના લેહથી પદાર્થનો લેહ માનોછો તો લિંગ વચન
આદિના લેહથી ઉપસ્થિત જે પદાર્થ લેહ છે તેને કેમ નથી
માનતા ? અરૂપી પદાર્થ પણ વચનથી કહી શકાતા નથી
છતા તેની અમુક સજ્ઞા કરીને કયન થાય છે તે
નો શબ્દ નયમાજ સમાવેશ થાય છે છતા સમસિદ્ધ નયનો
અર્થ એવો છે કે તે શબ્દને લિન્ન માને છે અને અર્થને પણ
લિન્ન માને છે કારણકે શબ્દનો લેહ થવાથી અર્થનો પણ

લેઈયછે જાય છે. ૨. પ્રમાણે માનીને સમભિરૂદ નય શબ્દ
 નયને કહે છે કે જે તમે વિગાદિક લેદથી અર્થ લેઈ માને છે.
 તો શબ્દ લેદથી અર્થ લેદને કેમ નથી માનતા? જુઓ કે ઘટ
 શબ્દ સિન્ન અર્થવાચક છે અને કુલ શબ્દ સિન્ન અર્થવાચક
 છે જેમકે શબ્દ લેદથી ઘટ અને કુલના અર્થમાં લેઈ છે અને શબ્દ
 નયા અધની જે એકતા દેખાય છે તે શબ્દ આદિ નયની વાસનાને
 રીધે છે અથાત્ તે એકતાતો શબ્દ નયનોજ લેઈ છે સમભિરૂદ
 નયનુ લક્ષણ એવું છે કે તે પર્યાય શબ્દોમાં વ્યુત્પત્તિના લેઈને આ
 ઢરૂં કરે છે જેમકે શકની વ્યુત્પત્તિ ઐશ્વર્ય સમુક્ત અર્થને
 સૂચવે છે (જનનોતિ ઇતિ જન) (ઇન્દતિ ઐશ્વર્ય પ્રાપ્નોતીતિ
 ઇન્દ્ર) આ પ્રમાણે વ્યુત્પત્તિ પરથી જે અર્થ નિષ્પે તે સમ
 ભિરૂદ માન્ય રાખે છે શબ્દ નયતો પર્યાયના અલેઈમાં પણ
 સિગ્ધય. આદિના નિમિત્તથી અર્થ લે માને છે અને સમભિરૂદ
 નય તો પર્યાયના લે મા સિન્ન સિન્ન અર્થનો સ્વિકાર કરે છે
 જેમકે કુલ અને ઘટનુ આગળ દ્રષ્ટાત આશ્રય છે તેમ અને
 અલેઈ પર્યાય વાચક શબ્દોનો જે અર્થ નિર્દ અલેઈ છે
 તે તો અર્થથી જણાઈ આવે છે જેમકે શક, ઇન્દ્ર આદિ શ
 બ્દોનો તે તે કાર્યમાં લે રહે છે તો પણ તેઓનો શયીપતિ
 એવો એકજ અર્થ થાય છે (૧૪)

(હવે માત્રો એવભૂત નય કહે છે)

ક્રિયા પર્ણિત અર્થ માને

સર્વ એવ ભૂત રે

નવે નયના ભેદ એણી પેરે

અઠાવીસ પ્રભૂત રે—અહુ ૥૧૫૥

ભાવાથ—પરણિત ક્રિયાની વખતે જે અથ થાય તે માને તે માત્રો એવભૂત નય છે આવી રીતે નવે નયના અઠાવીસ ભેદ થાય છે (૧૫)

નિરેચન—હવે સાતમા એવભૂત નયનુ સ્વરૂપ કહે છે એવભૂત નય તો જે વખતે જે ક્રિયા જે પરિણામને પામેલી હોય તે પરિણામની સ્થિતિને માન્ય રાખે છે જેમ કે ૧જા જ્યારે મિહામને બેઠો હોય, છત્ર ચામરે કરીને સચુકત હોય ત્યારે તેને રાજા કહે પણ સામાન્ય મનુષ્યની નિરતિમા હોય ત્યારે તેને રાજા કહે નહિ મમભિરૂદ અને એવભૂત એ જેમા એનો ભેદ જાણાય છે કે સમભિરૂદ તો રાજા શબ્દના અર્થથી તેને ગમે તે વખતે રાજા તરીકે ગ્રહણ કરે છે અને એવભૂતનયની સંનિર્ધારણના માહિત્યરૂપ

ક્રિયામાં જ્યારે પરિણામ હોય ત્યારે રાજા, કહે છે પણ રાજાન
 કરતો હોય અને કામ, રાજાપણાનું સાક્ષિત્વ ન હોય ત્યારે
 રાજા કહે નહિ મતલબ કે જેના ક્રિયાનું પ્રધાનપણું
 હોય તેને એવબૂત નય માન્ય રાખે ॥ 'અને જાતિ, ગુણ,
 સ્વરૂપ, દ્રવ્ય તથા ક્રિયા એમ પાંચ પ્રકારે જે શબ્દની પ્રવૃત્તિ
 કહેલી છે તે તો કેવળ વ્યવહાર નયથીજ છે પણ નિશ્ચય
 નયથી નથી એવું જા નયનું માનવું છે તાત્પર્ય એવું છે કે
 શબ્દની તો ક્રિયા વાચકતાને અનુસાર પ્રવૃત્તિ હોવી
 જોઈએ કારણ કે ઇદ્ર ઐશ્વર્ય સુકત હોય છે છતાં જ્યારે તે
 ઐશ્વર્યનો અનુભવ કરતો હોય ત્યારેજ તેને ઇદ્ર કહી શકાય
 આમમાણેનને નયના અઠાવીસ લેઠ કહ્યા છે જેમકે દ્રવ્યાર્થિક
 ના દશ લેઠ, પદાર્થાર્થિકના છ લેઠ, નૈગમના ત્રણ, સમ્યક્ના બે,
 વ્યવહારના બે, રજુ મૂત્રના બે, શબ્દનો એક, સમભિરૂઢ નો
 એક અને એવ જુગનો એક એમ અઠાવીસ લેઠ અમેપથી
 કહ્યા છે (૧૫)

(હવે નવે નયની સમાપ્તિ કહે છે)

નવેનય એમ કહ્યા ઉપ નય

તીન કહીયે સારરે

સાચડો શ્રુત અરથ પરખી

સહો યશ વિસ્તારરે—બહુ ॥ ૧૬ ॥

ભાવાર્થ—એ પ્રમાણે શાસ્ત્રના સાર શ્રુત એવા નવ નય અને ત્રણ ઉપનય કહ્યા છે તે અનુસાર આગળ સત્ય અર્થ સમજી તેના વિસ્તારને પ્રાપ્ત કરો અથવા કીર્તિનો વિસ્તાર કરો (૧૬)

વિરચન—એ પ્રમાણે નવ નય અને તેના બેઠતુ સ્વરૂપ સંક્ષેપથી કહ્યું છે જૈન શાસ્ત્રોમા આ નવ નય અને ત્રણ ઉપનય (જે આગળ કહેવાયે) મુખ્ય વિષય તરીકે ગણાય છે, તેનું સ્વરૂપ સમજવાથી પદાર્થનું સ્વરૂપ યથાર્થપણે સમજી શકાય છે માટે તે બહુજ ઉપયોગી છે આવરચક નિર્મુક્તિમા કહ્યું છે કે “દ્રષ્ટિવાદ નામના અગમા સુત્ર અને અથ કહેવાને માટે આ નયતુજ પ્રરૂપણ છે” માટે તે ધણુ સાર બૂત છે. તેથી શ્રુત શાસ્ત્રનો સત્ય અર્થ સમજી બહુ શ્રુત પછાના યશનો વિસ્તાર પામે

દાળ સાતમી.

(૧) (૨) (૩) ચક્ર ઉપનુ સાર ૨-એ દર્શી.

હવે ઉપનય અને તેના ભે- કહું છે.

સદ્ભૂત વ્યવહાર, ભેદ પ્રથમ તિહા
ધર્મ ધર્મીના ભેદથી એ ॥૧॥

શુદ્ધ અશુદ્ધ દ્વિભેદ, શુદ્ધ અશુદ્ધના
તેહ અરથના ભેદથી એ ॥૨॥

બાનાર્થ—ત્રાપ ઉપનયમા પહેલો સદ્ભૂત વ્યવહાર કે
હો છે અને ન ધર્મ અને ધર્મીના ભેદને દેખાડે છે એના
વર્ણી બે ભે- છે (૧) શુદ્ધ અને (૨) અશુદ્ધ તે અર્થના ભે-
દથી કહુવાય કે

વિમેચન—આગળની તાગ્રમા નય નય અને તેના ભેદ
કથા હવે ત્રણ ઉપનયનુ નિવારણ કરે છે એ ત્રણ નયમા
પહેલો નય સદ્ભૂત વ્યવહાર નામનો છે ધર્મ અને ધર્મી વચ્ચે

જે નયની સમીપમાજ રહે તે હિપનય કહેવાય છે ને હવે પ
હેલા સદ્ભૂત વ્યવહારમા જે 'મ' અને ધર્મીની વચમા અ
માધારણ કારણ રૂપ છે તે ધમ કહેવાય છે, અને એ ધર્મ
જેનો હોય તે ધર્મી કહેવાય હવે ધર્મ અને ધર્મીના ભેદથી
હિતપન્ન થએલો મદ્ભૂત વ્યવહાર નામનો પહેલો ભેદ
છે તેના પણ બે પ્રકાર કહેલા છે શુદ્ધ અને અશુદ્ધ જે શુદ્ધ
ધર્મ અને શુદ્ધ ધર્મીના વ્યવહારથી હિતપન્ન થાય તે શુદ્ધ
સદ્ભૂત વ્યવહાર કહેવાય અને જે અશુદ્ધ ધર્મીના
વ્યવહારથી હિતપન્ન થાય તે અશુદ્ધ વ્યવહાર કહેવાય છે
સદ્ભૂત તો એક દ્રવ્યજ છે તેમા બિન્ન દ્રવ્યના
સંયોગની અપેક્ષા નથી અને જે વ્યવહાર છે તેમા
બિન્ન દ્રવ્યના સંયોગની અપેક્ષા રહેલી છે આ પ્રમાણે
સદ્ભૂત વ્યવહાર શબ્દની વ્યુત્પત્તિ અથવા અર્થ થાય છે (૮)

(હવે શુદ્ધ સદ્ભૂત વ્યવહારનું ઉદાહરણ કહે છે)

જેમ જગ કેવળ જ્ઞાન, આતમ દ્રવ્યનું

‘ મઈ ’ નાણાદિક તેહનું ‘ એ ’ ॥ ૩ ॥

ગુણ પર્યાય સ્વભાવ, કારક તન્યનો
અરથ ભેદ છે એહનો એ ॥ ૪ ॥

ભાષા—જેવીરીતે સ સારમા કેવળ જ્ઞાન એ આત્મ દ્રવ્યનો એક ગુણ છે તેવીજ રીતે મતિજ્ઞાનાદિ પણ આત્મા નાજ ગુણ છે (૩) ગુણ ગુણી પર્યાય પર્યાયિ, સ્વભાવ અને સ્વભાવી, કારક અને કારકવાન, એ સમજા દ્રવ્યના અનુગત ભેદ છે અને તે ઉપનયનો અથ જાણવો. (૪)

વિવેચન—શુદ્ધ સદ્ભૂત વ્યવહારનું ઉદાહરણ કહે છે જેમકે કેવળ જ્ઞાન છે તે શુદ્ધ ગુણ છે એથી પરમ શુદ્ધ બી કશું નથી અને એ શુદ્ધ ગુણ તે આત્માનો છે હવે તે વીજ રીતે મતિ જ્ઞાનાદિક બીજા જે અશુદ્ધ ગુણો છે તે પણ આત્માનાજ છે કેવળ જ્ઞાન છે તે શુદ્ધ આત્મા છે માટે શુદ્ધ સદ્ભૂત વ્યવહાર સમજવો અને કેવળ જ્ઞાનના આવશ્ય સહિત એવું જે મતિ જ્ઞાન છે તે શુદ્ધ આત્મિક દ્રવ્ય નથી વ્યવહારથી આત્માનો તે પણ ગુણ છે, માટે તે અશુદ્ધ સદ્ ભૂત વ્યવહાર સમજવો (૩) રૂપ છે તે ગુણ છે અને ઘટ છે તે ગુણી છે- સુદ્રા કુડલ વિગેરે પર્યાય છે અને સુવર્ણ પર્યાયિ છે જ્ઞાન સ્વભાવ છે અને જ્ઞાનને ધારણ કરનારો જીવ તે સ્વ

ભાવિ છે ચક્રદૃક વિગેરે કારક છે અને કારકવાન અથવા કારકી
કુશાર છે, અથવા બીજી ગીતે ગુણ ગુણી, ક્રિયા ક્રિયાવાન,
જ્ઞાતિ વ્યક્તિ, તથા નિત્ય અને તેનું વિશેષ એ બધા એક
દ્રવ્યના અનુગત ભેદ કહેવાય છે અને તે સર્વ ઉપનયનોજ
અર્થ સમજવો. અવયવ આદિ અનુક્રમે અવયવી આદીના આ
શ્રેયે રહે છે પણ જ્યાં સુધી નાશ નથી થતો ત્યાં સુધી અવ
યવ અવયવીને આદીને રહે છે પણ વિનાશને પ્રાપ્ત થાય છે
ત્યારે તે અનાશ્રિત પહેલું રહે છે (૪)

(હવે બીજો અસદ્ભુત વ્યવહાર નામનો ભેદ કહે છે)

અસદ્ભુત વ્યવહાર, પર પરિણતિ બલે

દ્રવ્યાદિક ઉપચારથીએ—॥ ૫ ॥

દ્રવ્યે દ્રવ્ય ઉપચાર, પુદ્ગલ જીવને

જીમ કહીયે જીન આગમે એ ॥ ૬ ॥

ભાવાર્થ—દ્રવ્યાદિકના ઉપચારથી પરદ્રવ્યના પરિ
ણમન સસર્ગથી ઉત્પન્ન થયેલો અસદ્ભુત વ્યવહાર
સમજવો (૫) પ્રથમ ભેદ—જીન આગમમા કહ્યા પ્રમાણે પુ
દ્ગલમા જીવને માનવો તે દ્રવ્યે દ્રવ્યનો ઉપચાર છે (૬)

વિવેચન—હવે જીજ્ઞા ઉપનય જે અસદ્ભૂત વ્યવહાર તે ક
હે છે અર્થાત્ જે ધર્મ અધર્માદિ દ્રવ્ય તેના ઉપચારથી જે પ
ર વસ્તુનું પરિણમન છે તે પરિણમનના સ સર્ગથી ઉત્પ ન થ
એવ અસદ્ભૂત વ્યવહાર કહેવાય છે જેમકે આત્મા શુદ્ધ રૂઢ
દિકમણી સમાન છે તે આત્મભાવથી પર વસ્તુ કર્મ છે અને
તે કર્મ પુદ્ગલની પરિણતિ પથ વર્ણાદિ રોદ્રાદિમકા છે એ
પથ વર્ણ ગૌડ સ્વરૂપ પરિણતિનો સબધ જીવ પ્રદેશનો
મ સર્ગ થનો તે છે એવી રીતે પર પરિણતિ જ થ
અસદ્ભૂત વ્યવહાર નામનો જીજ્ઞા લેદ કહેા છે અને
તે અસદ્ભૂત વ્યવહાર નવ પ્રકારે છે તેના નામ (૧) દ્રવ્ય
મા દ્રવ્યનો ઉપચાર (૨) શુણ્ણમા શુણ્ણનો ઉપચાર (૩) પર્થાયમા
પર્થાયનો ઉપચાર (૪) દ્રવ્યમા શુણ્ણનો ઉપચાર (૫) દ્રવ્યમા
પર્થાયનો ઉપચાર (૬) શુણ્ણમા દ્રવ્યનો ઉપચાર (૭) શુણ્ણમા
પર્થાયનો ઉપચાર (૮) પર્થાયમા દ્રવ્યનો ઉપચાર (૯) પર્થાય
મા શુણ્ણનો ઉપચાર આ મર્વ લેદ અસદ્ભૂત વ્યવહારના
હોવાથી તેમા અસદ્ભૂત વ્યવહારનો અર્થ સમજવો
જોઈએ અસદ્ભૂતમા ઉપચાર અ તરગત હોવાથી તેને જુદો
નંદ ગણ્યો નથી કેમકે મુખ્યના અભાવમા પ્રયોજન તથા નિમિત્ત
મા ઉપચારની પ્રવૃત્તિ હોય છે અને એ ઉપચારપણ એક વ્યાપ્તિરૂપ

મળે છે જેમ પરિણામ પરિણામિ ભાવ સળધ, શ્રદ્ધા શ્ર-
 દ્ધય ભાવ સળધ, તથા જ્ઞાન જ્ઞેયભાવ સળધ, જેથી લેકના
 ઉપચારથી વસ્તુનો વ્યવહાર કરવામા આવે તે વ્યવહાર કહેવા
 થ છે જેમ ગુણ ગુણીનો વ્યવહાર, સજ્ઞા જ્ઞસીનો, સ્વભાવ અને
 સ્વભાવવૈભાવનો, કારક અને કારકીનો તથા ક્રિયા અને ક્રિયોવાન
 નો પરસ્પર લેક હોય તોપણ તે અલેકજ દર્શાવે છે તે સદ્ભૂત
 વ્યવહાર છે અને શુદ્ધ ગુણ ગુણી, તથા શુદ્ધ દ્રવ્ય અને પ
 ર્યાયના લેકનુ કથન છે તે શુદ્ધ સદ્ભૂત વ્યવહાર છે તેમા પ
 લુ જે ઉપાધિ સહિત ગુણ ગુણીના લેક વિષય છે તે ઉપ
 ચરિત સદ્ભૂત વ્યવહાર છે જેમકે જીવનો મતિજ્ઞાન
 આદિગુણ છે અને ઉપાધિ સહિત ગુણ ગુણીના લેક
 નુ કથન કરે તે અનુપચરિત સદ્ભૂત વ્યવહાર છે
 જેમકે જીવના કેવળ જ્ઞાનાદિ ગુણ છે એટલે પૂર્વમા જીવ
 કર્મ આદિ ઉપાધિ સહિત છે અને અતમા જીવ કર્મોદિ ઉપા
 ધિ સહિત વિવક્ષિત છે તેથી કેવળ જ્ઞાન આદિ તેના ગુણોનો
 લેક અનુપચરિત સદ્ભૂત ઉપનયથી દર્શાવેલ છે તથા અશુદ્ધ
 ગુણ અને ગુણી અને અશુદ્ધ દ્રવ્ય પર્યાયના લેકનુ જે કથન
 છે તે અશુદ્ધ મદ્ભૂત વ્યવહાર છે એ પ્રમાણે બીજા પણ
 પ્રયોગ અનુસારે સમજી લેવુ (૫) હવે અસદ્ભૂત વ્યવહાર

ના નવશેદ વિવરીને પહેલે, તેમાં પહેલેથી જોઈ દ્રવ્યમાં દ્રવ્યનો ઉપચાર એ
 નામનો છે. ગુણ પર્ણાયમ મુક્ત જો દ્રવ્ય તેમાં બીજા દ્રવ્યનો ઉપ
 ચાર કરવો તે દ્રવ્યમાં દ્રવ્યનો ઉપચાર કહેવાય જેમ કે શ્રી હન આગમ
 માં પુદ્ગલ અને જીવની એકતા છે. અર્થાત્ જીવ પુદ્ગલ રૂપ
 છે હવે જીવ અને પુદ્ગલ બંને દ્રવ્ય છે તેથી દ્રવ્યમાં દ્રવ્ય
 નો ઉપચાર થવાથી જીવ પુદ્ગલ વચ્ચે કહેવાય છે એમ અસ
 દ્વ્યુત વ્યવહારથી મન થઈ જો કે પરમાર્થથી તો તેમ નથી
 વધારે સ્પષ્ટ રીતે સમજવાનું ક્ષીરની રત્ન દહાત કહ્યું છે જેમ
 કે પાણી રહીને દૂધ કહેવાય છે અને પાણી સહિત દુધ હોય
 તો પણ તેને દુધજ કહેવાય છે એવી જ રીતે અહીં આ
 પણ જીવ દ્રવ્યમાં પુદ્ગલ દ્રવ્યનો ઉપચાર કહેવો છે
 તાત્પર્ય એવું છે કે પાણી દુધમાં મળવાથી દુધ રૂપ થઈ
 જાય છે અને દુધના નામથી જ તેનું મહત્વ થાય છે તેવી જ રીતે જીવ
 પુદ્ગલ સાથે મળી જવાથી પુદ્ગલ રૂપ સમજાય છે માટે દ્રવ્ય
 માં દ્રવ્યનો ઉપચાર થવાથી તે અમદ્ ભુત વ્યવહારનો પહેલો
 શેદ કહેવાય છે (૧)

(હવે બીજા અને ત્રીજા શેદ કહે છે)

કાલી લેરયા ભાવ, શ્યામ ગુણે ભલી
 ગુણ ઉપચાર ગુણે કહેા એ માજા

પર્યાયે પર્યાય, ઉપચારે વલી
હયગય ખ ધ યથા કહ્યા 'એ ॥૮॥

ભાવાર્થ—ભાવ લેશ્યા આત્માનો અરૂપી ગુણ છે તે
પણ તેને કૃષ્ણ નીવાદિક કાળી લેશ્યા કહેવાય છે અને તે
કાળાપણુ પુદ્ગલ દ્રવ્યનો ગુણ છે તેથી આત્મ ગુણમા
પુદ્ગલ ગુણનો ઉપચાર થયો (૭) પર્યાયમા પર્યાયનો ઉપ
ચાર તે ત્રીજો ભેદ, જેમકે આત્મ દ્રવ્ય પર્યાયના જેવડાજ
ઘોડા અને હાથી ના પર્યાય સ્કંધ થાય છે (૮)

વિવેચન—અસદ્ ભૂત વ્યવહારનો ખીજો ભેદ ગુણમા
ગુણનો ઉપચાર કરવો તે છે ગુણ છે તે રૂપ વિગેરે છે તેમા
ખીજા ગુણનો આરોપ કરવો તે ગુણમા ગુણનો ઉપચાર
કહેવાય જેમકે ભાવ લેશ્યામા દ્રવ્ય લેશ્યાનો ઉપચાર થાય
છે એટલે ભાવ લેશ્યા છે તે આત્માનો અરૂપી ગુણ છે અને
તે આત્માના રૂપ રહિત ગુણને કૃષ્ણનીલ ઇત્યાદિ રૂપથી કહે
વાય છે અને કૃષ્ણ નીલપણુ તો પુદ્ગલથી ઉત્પન્ન થએલા
ગુણના ઉપચારથી છે માટે ભાવ લેશ્યાને દ્રવ્ય લેશ્યાથી
કહેવી તે આત્માના ગુણમા પુદ્ગલના ગુણનો ઉપચાર સમજ
વો જેમકે ભાવ લેશ્યા તો આત્માના અરૂપી ગુણ

છે અને કૃષ્ણ નીવ આદિ પુદ્ગલના ગુણ છે (૭)
 ત્રીજો લેહ પર્યાયમા ઉપચાર કરવો તે છે આત્મ દ્રવ્યના મ
 નુષ્ય આદિ પર્યાયમા પર્યાયનો ઉપચાર કહેવાય છે જેમકે
 આત્મ દ્રવ્ય પર્યાયના હાથી ઘોડા આદિ પર્યાય રક ધ, ઉપચા
 રથી આત્માના સમાન ભત્રીય (તુલ્ય) જે દ્રવ્ય પર્યાય છે તે
 ના રક ધ એટલે પ્રદેશજ કહેવાય છે અને તે આત્માના પય
 થની ઉપર પુદ્ગલના પર્યાયનો ઉપચાર કરવાથી વ્યવહારની
 અવેક્ષાએ તે રક ધ વ્યવહારિત થાય છે એ ત્રીજો લેહ પર્યા
 યમા પર્યાયનો ઉપચાર થયો (૮)

(હવે દ્રવ્યમા ગુણનો ઉપચાર, દ્રવ્યમા પર્યાયનો ઉપચાર,
 ૨, ગુણમા દ્રવ્યનો ઉપચાર અને પર્યાયમા દ્રવ્યનો ઉપચાર એ
 લેહ કહે છે)

દ્રવ્યે ગુણ ઉપચાર, વલી પર્યાયનો
 ગૌર દેહ હુ જોલતા એ ॥ ૯ ॥
 ગુણે દ્રવ્ય ઉપચાર, પર્યાય દ્રવ્યનુ
 ગૌર દેહ જીમ આત્માએ ॥ ૧૦ ॥

ભાવાર્થ—હું ગૌરવર્ણી વાળો હું એમ આત્મ દ્રવ્યમાં
 ગુણનો ઉપચાર તે ચોથો દ્રવ્યમાં ગુણના ઉપચાર રૂપ ભેદ થ
 યો અને હું દેહ રૂપ છું એમ સમજવું તે આ મ દ્રવ્યમાં
 પર્યાયનો ઉપચાર છે, એ પાચમો ભેદ થયો (૯) ગુણમાં
 દ્રવ્યનો ઉપચાર જેમકે આત્મા ગૌરવર્ણી છે એ છઠો ભેદ ત
 થા સાતમો ભેદ જે પર્યાયમાં દ્રવ્યનો ઉપચાર તે એમ કે દેહ
 તે આત્મા છે (૧૦)

વિવેચન—દ્રવ્યમાં ગુણનો ઉપચાર એ નામનો ચોથો
 ભેદ કહે છે જેમકે હું ગૌરવર્ણી છું એમ કહેવામાં હું તે આત્મ દ્રવ્ય
 છે અને ગૌર એટલે ઉજ્જવળ પણ તે પુદ્ગલનો ગુણ છે તેનો
 ઉપચાર હું જે આત્મા તેમાં થયો તેથી ગૌર છું એમ કહેવા
 વામાં દ્રવ્યમાં ગુણનો ઉપચાર થએલો સમજાય છે તથા
 પાચમો ભેદ દ્રવ્યમાં પર્યાયનો ઉપચાર છે તેનું ઉદાહરણ એવું
 છે કે હું શરીરવાળો એટલે દેહી છું. હવે હું તે આત્મદ્રવ્ય
 તેમાં કેહ તે પુદ્ગલનો પર્યાય તેનો ઉપચાર થયો ત્યારે હું
 દેહી છું એમ કહેવાયુ આ પ્રમાણે દ્રવ્યમાં પર્યાયનો ઉપચાર
 એ નામનો પાચમો ભેદ થયો (૯) છઠો ભેદ ગુણ
 માં દ્રવ્યનો ઉપચાર એટલે ગૌરવર્ણનો જે ગુણ તેમાં આત્મ
 દ્રવ્યનો ઉપચાર છે જેમકે “આ ગૌર દેખાય છે તે આત્મા” એ

વાક્યમા ગૌરપણાને ઉદ્દેશીને આત્મા રૂપ દ્રવ્યનું વિધાન કરેલું છે તે ગૌરપણા રૂપ પુદ્ગલ દ્રવ્યના ગુણ ઉપર આત્મ દ્રવ્યનું ઉપચાર પઠન છે હવે સાતમો ભેદ પર્યાયમા દ્રવ્યનો ઉપચાર કયો તે છે જેમ 'આ દેહ તે આત્મા છે' આ વાક્યમા વિષય જુલ જે દેહનો આકાર તે પુદ્ગલનો પર્યાય છે તેમા આત્મ દ્રવ્યનો ઉપચાર કરેલો છે એટલે દેહ તેજ આત્મા છે અહીંઆ દેહરૂપ પુદ્ગલ પર્યાયના વિષયમા પુદ્ગલથી ભિન્ન જે આત્મ દ્રવ્ય છે તેનો ઉપચાર કરેલો છે એ પર્યાય મા દ્રવ્યના ઉપચાર રૂપ સાતમો ભેદ છે (૧૦)

(હવે આઠમો અને નવમો ભેદ કહે છે)

ગુણ પન્નજવ ઉપચાર, ગુણનો પન્નજવે
જમ મતિ તનુ તનુ મતિ ગુણોએ ॥૧૧॥
અસદ્ભુત વ્યવહાર, એમ ઉપચારથી
એહ ત્રિવિધ હવે સાબલો એ ॥૧૨॥

ભાવાર્થ—આઠમો ભેદ ગુણમા પર્યાયનો ઉપચાર એ નામનો છે જેમ મતિ જ્ઞાન તે શરીર છે અને નવમો ભેદ

પર્યાયમા ગુણનો ઉપચાર એ નામનો છે એટલે શરીર તે મ
તિ જ્ઞાન છે. (૧૧) એમ ઉપચારથી અસદ્ભુત વ્યવહાર
નવ પ્રકારે કહ્યો છે હવે તેના ત્રણ ભેદ છે તે સાક્ષ્યો (૧)

વિવેચન—આઠમો ભેદ જે ગુણમા પર્યાયનો ઉપચાર ક
હ્યો છે તેનું ઉદાહરણ એવું છે કે મતિ જ્ઞાન છે તે શરીરજ
છે એટલે મતિ જ્ઞાન તે શરીર જન્ય છે તેથી કરીને મતિ જ્ઞાન રૂપ
વિષયમા શરીર રૂપ પુદ્ગલ પર્યાયનો ઉપચાર કહેલો છે હવે
નવમો ભેદ પર્યાયમા ગુણનો ઉપચાર કર્યો તે છે જેમ પૂર્વ
પ્રયોગ મતિજ્ઞાન છે તેજ શરીર છે તેથી વિપરીત જે શરીર તે
મતિજ્ઞાન રૂપ ગુણ છે એમ સમજવું તે નવમો ભેદ થાય છે
અહીંયા શરીર રૂપ પર્યાયના વિષયમા મતિજ્ઞાન રૂપ ગુણનો
ઉપચાર છે આમા સહભાવી તે ગુણ છે અને ક્રમભાવિ તે
પર્યાય છે સહભાવી એટલે સાથે ગ્રહેવાપણું તે દ્રવ્યથી છે અને
ક્રમથી હોવાપણું તે પણ દ્રવ્યથીજ છે તેથી કરીને ગુણ તે
દ્રવ્યનાજ છે અને પર્યાય પણ દ્રવ્યનાજ છે ગુણ અને પર્યા
યનો તથા પર્યાય અને ગુણનો પરસ્પર ઉપચાર યથાવહાર કઠવામા
આવ્યો છે મતિજ્ઞાન છે તે આત્માનો એક ઉત્પન્ન થએલો ગુણ છે
અને શરીર પુદ્ગલ દ્રવ્યનું સમવાયી કારણ છે જેમ મૃત્તિકાના
પિન્ડમા ઘટનું સમવાયી કારણ પણ છે અને એવી સ્થિતિ

યથા યદી ઉપચાર થઈ શકે છે કેમકે પરની સાથે પરનો ઉપચાર થાય છે અને ત્વની સાથે ત્વનો ઉપચાર થતો નથી (૧૧) આ પ્રમાણે અસદ્ભુત વ્યવહારના ઉપચારથી નવ પ્રકારે કહ્યા છે અને અસદ્ભુત વ્યવહારના બીજા ત્રણ ભેદ હવે આગળ કહે છે તે ધ્યાનપૂર્વક સાંભળો. (૧૨)

(અસદ્ભુત વ્યવહારના ભેદ કહે છે)

અસદ્ભુત નિજન્તનિ, જગમ પરમાણુઓ
બહુ પ્રદેશી ભાષિયે એ ॥ ૧૩ ॥
તેહવી જાતિ જાણો, હમ મુરત મતિ
મુરત કૌય ઊપનીએ ॥ ૧૪ ॥

ભાવાર્થ—પહેલો ભેદ સ્વજાતિ અસદ્ભુત વ્યવહાર નામનો છે જેમકે પરમાણુઓ બહુ પ્રદેશી કહેવાય છે (૧૩) બીજો ભેદ વિશ્રાતીય અસદ્ભુત વ્યવહાર નામનો છે તે જેમ મૂર્તિમત દ્રવ્યથી જગ ન થએલું મતિજ્ઞાન તે મૂર્તિમતજ કહેવાય (૧૪)

વિરેચન—હવે અસદ્ભુત વ્યવહારના ત્રણ ભેદ કહે છે તેમાં પહેલો ભેદ સ્વજાતીય અસદ્ભુત વ્યવહાર નામનો છે

એકજ સ્વભાવના પરમાણુ મળવાથી તે પરમાણુઓ બહુ પ્રદેશી કહી શકાય જોકે પરમાણુ અવયવ રહિત પદાર્થ છે અને તેથી તેમા પ્રદેશ હોવાનો સ્થાવ નથી તોપણ બહુ પ્રદેશોના સ સર્ગથી પરમાણુઓ પણ બહુ પ્રદેશી કહી શકાય છે જેમકે બે આણુનો સ્કંધ, ત્રણ આણુનો સ્કંધ વિગેરે (૧૩) જીજ્ઞે લોક વિજ્ઞાતીય અસદ્ભુત વ્યવહાર નામનો છે એટલે અન્ય જાતિ જે અસદ્ભુત વ્યવહાર કરતો હોય તે વિજ્ઞાતીય અસદ્ભુત વ્યવહાર નામનો લોક છે જેમકે મતિ જ્ઞાન છે તે જો કે આત્મા ના શુદ્ધ છે અને તેથી તે અદ્વિતીય છે અને પુદ્ગલથી ઉત્પન્ન થયેલો શુદ્ધ નથી તે છતાં મુર્ત એવા વિષય, લોક અને મન-સ્કાર આદિથી ઉત્પન્ન થયેલો છે માટે તે મુર્તી મત છે એટલે તેમા પુદ્ગલ શુદ્ધનો ઉપચાર કરવામા આવેલો છે અને આ ઉપચાર ચેતન ધર્મનો વિજ્ઞાતીય મુર્તીમત પુદ્ગલ શુદ્ધ છે માટે વિજ્ઞાતીય અસદ્ભુત વ્યવહાર કહેવાય છે (૧૪)

(હવે ત્રીજો લોક કહો)

અસદ્ભુત દોષિભાત, જીવ અજીવને
વિષય જ્ઞાન જેમ ભાવિયે ॥ ૧૫॥

ઉપચરિતા સદ્ભુત, કરી ઉપચારો જેહ એક ઉપચારથીએ ૥ ૧૬૥

ભાષાર્થ—સ્વજ્ઞાતિ અને વિજ્ઞાતીય બંને પ્રકારથી ત્રીજો અમદ્ ભુત વ્યવહારનો લેહ થાય છે જેમકે વિષય જ્ઞાન તે જીવ અને અજીવ બંનેને છે (૧૫) જે એક ઉપચારથી બીજા ઉપચારનું વિધાન થાય છે તે ઉપચરિત અસદ્ભુત વ્યવહાર કહેવાય છે (૧૬)

વિવેચન—સ્વજ્ઞાતિ અને પરજ્ઞાતિ એ બંને સંબંધયુક્ત થવાથી ત્રીજો જ સદ્ભુત વ્યવહારનો લેહ થાય છે જેમ કે ‘મતિજ્ઞાન જીવ અજીવ વિષયક છે’ આ વાક્યમાં જીવ તે મતિજ્ઞાનની સ્વજ્ઞાતિ છે જેમકે આત્મા જ્ઞાનસ્વરૂપીજ છે અને અજીવ તે મતિજ્ઞાનનો વિજ્ઞાતિ છે જેમકે ‘આ ઘટ છે’ એવું જ્ઞાન તે મતિજ્ઞાન આદિનો વિષય ભુત છે તેપણુ તે વિજ્ઞાતિ છે કારણ કે આ જ્ઞાનમાં જડ અને ચેતનનો સંબંધ છે આ જીવ અને અજીવનો વિષય વિષયીભાવ નામનો ઉપચરિત સંબંધ તે અને તેનો સંજ્ઞાનિ વિજ્ઞાતિ સંબંધી અસદ્ભુત વ્યવહાર છે. ૧ અને ૮ તેથી અસદ્ભુતનું જ્ઞાન થાય છે, એમ સમજવું, જે એમ કહે છે ‘સ્વજ્ઞાતિ

અશમા અસદ્ભુત કેમ ન હોય? તો સમજવું કે વિગતીય
 અશ (જડતા અશ)મા વિષયપણાના સળધથી ઉપચરિત
 નોજા અનુભવ થાય છે માટે વ્યવહારથી જે કહેણ હોય તેજ
 વિચારવાનું છે (૧૫) અને જેમા એક પ્રકારના ઉપચાર કર
 વા પછી બીજા ઉપચારનું વિધાન થાય તે ઉપચરિત અસદ્
 ભુત વ્યવહાર યદ્ય ભય છે (૧૬)

(હવે તેનું ઉદાહરણ કહે છે)

તેહ સ્વભતિ જણેરિ, હું પુત્રાદિક
 પુત્રાદિક છે માહરાએ ॥ ૧૭ ॥
 વિગતિથી તે જણેરિ, વસ્ત્રાદિક મુઝ
 ગઢ દેશાદિક ઉભયથીએ ॥ ૧૮ ॥

ભાવાર્થ—હું પુત્રાદિક છું અને પુત્રાદિક તે મારા છે
 એમ કહેણ તે સ્વભતિ ઉપચરિત અસદ્ભુત વ્યવહાર સમ
 જવો (૧૭) વસ્ત્રાદિક મારા છે એમ કહેણ તે વિગતીય ઉ
 પચરિત અસદ્ભુત વ્યવહાર છે અને આ ગઢ દેશ મારા
 છે એમ કહેણ તે સ્વભતિ વિગતિ ઉપચરિત અસદ્ભુત વ્ય
 વહાર, છે. (૧૮)

નિવેચન—સ્વચ્ચતિ ઉપચરિત અમદ્ભુત વ્યવહારનો અર્થ એમ સમજવાનો છે કે જેમા પોતાની શક્તિથી ઉપચરિત અમદ્ભુત વ્યવહાર હોય તે ઉદાહરણ તરીકે એ મ કહેવું કે પુત્ર આદિ જે કહો તે હું જાણું, મારામા બધું આવી જાય છે અહીંઆ હું કહું છું તેનો અર્થ હું આત્મા થયો અને પુત્રાદિ તે પર પર્વાય છે તેથી હું પુત્રાદિ છું એ સળધ કલ્પના રૂપ છે વગી આ પુત્ર મિત્ર સ્ત્રીઆદિ સઘળા મારા છે અર્થાત્ એ સંવળા મારી સાથે સળધ ગળનારા છે હવે અહિં આ પુત્રઆદિના વિષય હું અને મારા પણાનો જે કથન છે તે ઉપચરિતથી ઉપચાર કરેલો છે તે એમ કે સ્વવીર્યના પરીણામને લીધે પુત્રઆદિ પોતાના આત્માનોજ લેહ છે અને તેથી પુત્રાદિ જુદા છે તોપણ પર પરાથી અલેદ સળધનો ઉપચાર કરી શકાય છે અને પુત્રાદિ પોતાના શરીરના પર્યાયરૂપ હોવાથી પોતાનીજ ભતિ છે પણ હું અને માડ્ એ વ્યવહાર તો કલ્પનાથીજ થાય છે જો તેમ ન હોયતો પોતાનાજ શરીરથી ઉત્પન્ન થએલી જૂ વિગેરે પણ શરીર સાથે સળધ ધરાવે છે તો તેમા પુત્રાદિ વ્યવહારનું કથન કેમ નથી કરાતું ? માટે હું અને માડ્ એ માન કલ્પના છે (૧૭) અને હું વસાદિ છું એમ કહેવું તે સળધાં પણાનું વચક છે અને વસાદિ' એ

સળધ વાયક છે તથા વસ્ત્રાઆદિ હું છું એમ ઉપચારથી
 માનેલું છે, સળધ અને સળધીની કલ્પના હોવાથી વ્યતિકર
 અસદ્ભૂત વ્યવહારનો તે વિષય થાય છે એટલે વસ્ત્રાદિ
 જડમા આત્મ બુદ્ધિ એમ વસ્ત્રાઆદિનું ઉલટું જ્ઞાન થાય
 છે અને આ વસ્ત્રાદિ સઘળા મારા છે એમા વસ્ત્રાઆદિ પુરુષ
 પર્યાય છે અને તેમા મારાપણું તે તો લોભ્ય લોભક
 અથવા લોભ લોભીના ઉપચારની કલ્પના છે અર્થાત
 વસ્ત્રાઆદિ લોભ્ય છે અને આત્મા તેને લોભવવા વાળો છે
 આ કલ્પનાજ છે કારણ કે જો કલ્પના ન હોય તો વલકલ જે
 વૃક્ષની છાલ અથવા ખીજા પાહડા જે શરીરને આગ્રહાદન કરી
 શકે છે તેમા આ હું છું અથવા મારા વસ્ત્ર છે એમ કહેવાતું નથી
 આ ઉપરથી જે વસ્ત્રોમા લોભ્ય લોભક ભાવ રહેલો છે તેજ
 વિભતીય આત્મા આદિમા નિજ સળધથી ઉપચરિત છે એવું
 તાત્પર્ય સમજવું અને ત્રીજો સ્વભતિ વિભતિ ઉપચરિત અ
 સદ્ભૂત વ્યવહાર કહ્યો તેમા ગદ દેશનું દ્રષ્ટાંત આપી સમ
 જાવે છે જેમકે ગદ દેશ તે હું જ અને ગદ
 દેશ તે મારાં છે એમ કહેવામા સ્વભતિ વિભતિ
 ઉપચરિત અસદ્ભૂત વ્યવહાર છે કારણ ગદ અને
 દેશ વિગેરે જીવ , અને અજીવ બનેના સમુદાય રૂપ છે

ગઢ અને દેશ અણવ પણ છે અને તેમા જીવો પણ રહેલા છે, માટે તેમા જીવ અને અણવને સ્વજાતિ અને પરજાતિ ઉપચરિત છે (૧૮) :

(ઉપનયની સમાપ્તિ કહે છે)

ઉપનય ભાષ્યા એમ, અધ્યાત્મ નય
કરી પરિક્ષા જગ લહો એ ॥૧૯॥

ભાનાર્થ—એ પ્રમાણે આ કાળમા ત્રણ ઉપનય અને તે ના ભેદ કહ્યા હવે આગળની કાળમા અધ્યાત્મ નય કહ્યા છે તે સમજ તેની પરીક્ષા કરી જશને પ્રાપ્ત કરે, (૧૯)

કાળ આડમી,

જાયા તુજ વિણ ઘડીરે છ માસ—એ રશી
(હવે નિશ્ચય અને વ્યવહાર નય કહે છે)

દોય મુલ નય ભાષીયા રે
નિશ્ચયને વ્યવહાર

નિશ્ચયને દ્વિવિધ કહ્યું રે

શુદ્ધ અશુદ્ધ પ્રકાર રે

પ્રાણી પરખો આગમભાવ — ॥ ૧ ॥

ભાનાર્થ— મૂળ નયનો બેજ કદા છે જેના નામ નિશ્ચય અને વ્યવહાર છે તેમા નિશ્ચય નય બે પ્રકાર કહ્યો છે (૧) શુદ્ધ નિશ્ચય અને (૨) અશુદ્ધ નિશ્ચય, આ નયના ભેદ સમજાને હું પ્રાણી ? તમે આગમના હેતુને જાણો (૧)

વિવેચન—આગળની ઢાળોમા નવ નય અને ત્રણ ઉપનયનુ સ્વરૂપ બતાવ્યું હુવે આ ઢાળમા અધ્યાત્મ ભાષા અનુસારે મૂળ બેજ નય છે તે કહે છે તેમા (૧) નિશ્ચય અને (૨) વ્યવહાર તત્વનો જેથી નિશ્ચય થાય તે નિશ્ચય નય અને વસ્તુ પદાર્થનો વ્યવહાર કરવામા આવે તે વ્યવહાર નય. નિશ્ચયનય ના વળી બે ભેદ છે જેમા (૧) શુદ્ધ નિશ્ચય નય અને (૨) અશુદ્ધ નિશ્ચય નય જેનુ સ્વરૂપ આગળ કહેવાશે (૧)

(શુદ્ધ અને અશુદ્ધ નિશ્ચયનુ સ્વરૂપ કહ્યું છે)

જીવ કેવલાદિક યથારે

શુદ્ધ વિષય નિરૂપાવિ

મધ નાણાદિક આત્મારે

અશુદ્ધ તેહ સોપાધિરે-પ્રાણી ॥૨॥

ભાવાર્થ—ઉપાધિ રહિત પહેલું જીવ કેવળ જ્ઞાનાદિ રૂપ છે તે શુદ્ધ નિશ્ચય, અને ઉપાધિ સહિત પહેલું જીવ મિ જ્ઞાન આદિ રૂપ છે એ અશુદ્ધ નિશ્ચય નય સમજવો (૨)

વિવેચન—કર્મની ઉપાધિથી કેવળ રહિત અર્થાત્ કેવળ જ્ઞાન મય જીવ અનુપાધિ છે એટલે જીવ શુદ્ધ છે એમ કહેવું તે શુદ્ધ નિશ્ચય નયથી કહેવાય છે તથા ખીન્ને અશુદ્ધ નિશ્ચય ભેદ છે તેમા મતિ જ્ઞાનાદિક આત્મા કહેવાય છે એટલે કર્મરૂપ ઉપાધિએ સંયુક્ત હોય અને મતિજ્ઞાના વરણીય કર્મના ક્ષયથી જે જ્ઞાન થાય તે જ્ઞાની આત્મા મતી જ્ઞાની કહેવાય તથાત મતિજ્ઞાન તે જીવ છે એમ અશુદ્ધ ઉપલક્ષિત થાય છે, કેમકે મતિજ્ઞાન છે તે સોપાધિ એટલે કર્મ જન્ય છે તાત્પર્ય એવું છે કે કેવળ જ્ઞાન છે તે શુદ્ધ શુભ છે તેથી કરીને તેવા શુદ્ધ શુભે કરીને યુક્ત એવો આત્મા પણ શુદ્ધ છે અને તેથી તેને શુદ્ધ નિશ્ચય કહેવાય છે મતિ જ્ઞાન આદિ શુભ છે તે અશુદ્ધ છે માટે અશુદ્ધ શુભે કરીને યુક્ત એવો આત્મા અશુદ્ધ ગણાય છે તેથી તે અશુદ્ધ નિશ્ચય

ય કહેવાય છે નિશ્ચય શબ્દ આત્માને લાગુ થાય છે અને શુદ્ધ તે કર્મના આવરણનો દાય તથા અશુદ્ધ તે કર્મના આવરણનું હોવાપણુ છે શુદ્ધ અને અશુદ્ધ બનેની સાથે નિશ્ચય શબ્દ જોડવાથી એમ સૂચવાય છે કે કેવળ જ્ઞાન આત્માનો ગુણ છે અને મતિજ્ઞાન પણ આત્માનોજ ગુણ છે આ હેતુથી શુદ્ધ અને અશુદ્ધ બને નિશ્ચયના ભેદ કહેલા છે (૨)

(હવે વ્યવહાર નયના ભેદ કહે છે.)

દેાય ભેદ વ્યવહારનાજ

સદ્ભુતા સદ્ભુત

એક વિષય સદ્ ભૂત છેજ

પર વિષયા સદ્ ભુતરે—ખાણી ॥ ૩॥

ભાવાર્થ—વ્યવહાર નયના પણ બે ભેદ છે (૧) સદ્ભુત વ્યવહાર અને (૨) અસદ્ ભુત વ્યવહાર તેમા એક દ્રવ્યને આશ્રીને રહે તે સદ્ભુત વ્યવહાર અને પર દ્રવ્યને આશ્રી રહે તે અસદ્ભુત વ્યવહાર સમજવો. (૩)

વિનયન—વ્યવહાર નયના પણ નિશ્ચયની પેઠે બેજ ભેદ છે (૧) સદ્ભૂત વ્યવહાર અને (૨) અસદ્ભૂત વ્યવહાર અ

સદ્ભૂત વ્યવહાર એક દ્રવ્ય વિષયિક છે એટલે એક દ્રવ્યને આશ્રીનેજ રહે છે અને બીજો જે અસદ્ભૂત વ્યવહાર નામનો ભેદ છે તે પર વિષયિક એટલે પર દ્રવ્યને આશ્રીનેજ રહે છે. (૩)

(સદ્ભૂત વ્યવહારના ભેદ કહે છે)

ઉપચરિતાનુપચરિતવીજી

પહેલો દોષ પ્રકાર

સોપાવિક ગુણ ગુણી ભેદે

જે અનિમિત્ત ઉપચારે—બ્રાણી ॥૪॥

ભાવાર્થ—સદ્ભૂત વ્યવહાર નામનો પહેલો ભેદ તે બે પ્રકારે છે (૧) ઉપચરિત સદ્ભૂત વ્યવહાર અને (૨) અનુપચરિત સદ્ભૂત વ્યવહાર જે સોપાવિક ગુણ ગુણીનો ભેદ છે આડે તે પ્રથમ ઉપચરિત સદ્ભૂત વ્યવહારનો ભેદ છે (૪)

વિવેચન—એક દ્રવ્ય આશ્રિત જે સદ્ભૂત વ્યવહાર છે તેના બે પ્રકાર છે તેના નામ (૧) ઉપચરિત સદ્ભૂત અને (૨) અનુપચરિત સદ્ભૂત એ પ્રકારે છે હવે આમા ઉપાધિ સહિત ગુણ અને ગુણીના ભેદથી પ્રથમ ભેદ થાય છે જેમકે જીવસ્ય મતિ જ્ઞાન

એટલે જીવન મતિજ્ઞાન હવે મતિજ્ઞાન તે આત્માનું આવરણ
યુક્ત અને મળસહિત જ્ઞાન છે એટલે તે ઉપાધિ સહિત છે
એમ ઉપચારથી કલ્પના થાય છે આ ઉપરથી પહેલો ભેદ ઉપ
ચરિત સદ્ભુત વ્યવહાર થયો (૪)

(હવે સદ્ભુત વ્યવહારનો બીજો ભેદ જણાવું)

નિરૂપાધિક ગુણ ગુણી ભેદેરે

અનુપચરિત સદ્ભુત

કેવલ જ્ઞાનાદિક ગુણુરે

આત્મના અદ્ભુતરે—માણી ॥ ૫ ॥

ભાવાર્થ—બીજો અનુપચરિત સદ્ભુત ભેદ નિરૂપાધિક
ગુણ ગુણીના ભેદથી જાણવો જેમકે કેવલ જ્ઞાનાદિ આત્માના
સદ્ભુત ગુણો છે. (૫)

વિવેચન—અનુપચરિત સદ્ભુત વ્યવહાર નામનો જે
બીજો ભેદ છે તે અનુપાધિક ગુણ ગુણીના ભેદથી સિદ્ધ થાય
છે જેમકે કેવલ જ્ઞાનાદિ ગુણ સહિત જે આત્મા છે તે નિરૂ
પાધિક (કર્મથી સહિત થએલો) આત્મા છે કારણકે જે આત્મા

કર્મ છે તે આવરણથી ઉપાધિ યુક્ત થએલો મનિ જ્ઞાનાદિ
 ગુણ છે તેથી આત્મા ઉપાધિ સંયુક્ત મતિ જ્ઞાની ગણાય છે
 અર્હ્યા આ કારણના અભાવથી કાર્યનો પણ અભાવ થાય છે
 એ ન્યાયથી ઉપાધી અહિત મતિજ્ઞાનાદિ ગુણના અભાવથી
 ઉપાધિ સહિત ગુણી આત્મા પણ રહેતો નથી માટે ઉપાધિથી
 વશીકૃત ગુણ ગુણીના ભેદની ભાવનાથી બીજો અનુપચરિત
 સદ્ભૂત વ્યવહાર સિદ્ધ થાય છે કેઈ એમ કહે કે કેવલઆદિ
 એમ જે આદિ પદ આપેલું છે તે કેમ હોઈ શકે ? કારણ
 કે કેવળજ્ઞાનતો એકજ છે તેના જવાબમા એમ સમજવાનું
 છે કે જો કે કેવળજ્ઞાનનો એકજ છે તોપણ કેવળજ્ઞાનથી ઉત્પન્ન
 થએલું જે અનંત સુખ અનંત વીર્ય આદિ ગુણ છે તે ગુણો
 ની વિવક્ષાથી કેવલાદિ એમ કહ્યું છે (૫)

(હવે અસદ્ભૂત વ્યવહારના ભેદ કહે છે)

અસદ્ભૂત વ્યવહારનાજ

એમજ ભેદ છે દોય

પ્રથમ અસ શ્લેષિત ચોગેજ

દેવ દત્ત ધન જોયરે રે—ખાણી ॥ ૬ ॥

ભાવાર્થ—એવીજ રીતે અસદ્ભુત વ્યવહારના પણ
એજ ભેદ છે (૧) ઉપચરિત અસદ્ભુત અને (૨) અનુપચરિત
અસદ્ભુત તેમા પહેલો ભેદ અસશ્લેષિત યોગથી એટલે
કલ્પિત સંબંધથી હોય છે જેમકે દેવદત્ત નુ ધન. (૬)

વિવેચન—જેવી રીતે સદ્ભુત વ્યવહારના જે ભેદ છે તે
વીજ રીતે અસદ્ભુત વ્યવહારના પણ જે ભેદ છે (૧) ઉપચ-
રિત અસદ્ભુત વ્યવહાર અને (૨) અનુપચરિત અસદ્ભુત
વ્યવહાર, હવે અસશ્લેષિત યોગથી એટલે કલ્પિત સંબંધ
માનવાથી ઉપચરિત અસદ્ભુત વ્યવહાર થાય છે જેમ દેવદત્ત
નુ ધન' અહીંઆ દેવદત્તનો ધનની સાથે સ્વ સ્વભાવિ રૂપ
સંબંધ માનવામા આવ્યો છે તે કલ્પિત છે માટે ઉપચરિત
માનવામા આવ્યો છે જેમકે દેવદત્ત અને ધન એ બંને એક
દ્રવ્ય નથી અને શિન્ન દ્રવ્ય હોવાથી દેવદત્ત અને ધનમા સદ્ભુત
સંબંધ નથી માટે તે ઉપચરિત અસદ્ભુત વ્યવહાર સમજવો (૬)

(અસદ્ભુત વ્યવહારનો બીજો ભેદ કહ્યું છે)

સશ્લેષિત યોગે બીજો
જેમ આતમનો દેહ

નય ઉપનય નયચક્રમારે

કહ્યા મુલ નય એહરે—પ્રાણી ॥ ૭૦

ભાવાર્થ—ખીન્ને ભેદ સંસ્કૃષ્ટિત મોગે એટલે કર્મના સંબંધથી કહ્યો છે જેમ આત્માનું શરીર આ રીતે નય ચક્રમા નય ઉપનય અને બે મુળ નય કહ્યા છે (૭)

વિવેચન—અનુપચરિત અસદ્ભુત વ્યવહારનો ખીન્ને ભેદ સંસ્કૃષ્ટિત એટલે કર્મ જન્ય હોય છે જેમકે “જીવ દેહ સ્થિત છે” અહીંના આત્મા અને દેહનો સંબંધ દેવદત્ત અને ધનના સંબંધ જેવો કલ્પિત સંબંધ નથી કેમકે યાવત જીવ સ્થાયિ હોવાથી અનુપચરિત છે દેહની હયાતિ સુધી જીવ તેની સાથે રહેવો છે પણ ધન દેવદત્તની સાથે સ્થાયિ રહેવાનું નથી અસદ્ભુત વ્યવહારનો ભેદ કહેવાનું કારણ એ છે કે જીવ અને દેહ બંને જુદા વિષય છે છતાં સંબંધ ધરાવે છે આ પ્રમાણે પુર્વકથિત લક્ષણ સહિત નય ઉપનય અને બે મુળ નય કહ્યા છે શ્રી દેવસેન નામના દિગ્ગજ આચાર્યે કૃત નયચક્ર શાસ્ત્રમા પણ આજ પ્રમાણે ૧૫ ઉપનય અને મુળ નય કહ્યા છે તેમા જરા પણ વિસવાદ પણાનું કયન નથી (૭)

(હવે શ્વેતાખરે અને દિગખરમા અવિરોધ જતાવે છે)

વિષય ભેદ યદ્યપિ નહીં

ઇહાં અમારે ધુલ

ઉલટી પરિભાષા ઇસીરે

તો પણ દાળે મુલ રે—પ્રાણી ॥૮॥

ભાવાર્થ—જોકે અમારે શ્વેતાખરેને દિગખરો માથે વિષયનો મોટો ભેદ નથી તોપણ પાઠની ચૈત્તી વિપરીત કરવા થી ખેદ થાય છે (૮)

વિનયન—જો કે દિગખર અને શ્વેતાખરો વચ્ચે દ્રવ્યો દિક પદાર્થના જ્ઞાનમા ઉપયોગી નયના વિચારમા વિષયનો અર્થોત્ અર્થનો ભેદ નથી માત્ર શબ્દની રચનામા કાંઈ પાઠ ભેદ જણાય છે પણ તે પાઠ ભેદ તરફ લક્ષ રાખવાનું નથી કારણકે નૈયાયિકોને તો અર્થથીજ પ્રયોજન છે નૈયાયિકો ને માટે શબ્દ તો પ્રયોજન વગરના છે છતાં દેવસેન આચાર્ય આ ઉદ્દેશ ચૈત્તી અર્થોત્ અર્થની સમાનતા અને શબ્દની અસમાનતા રૂપ વિપરીત ભાષા ઠગીને વૃથા સતત થાય છે અને એ જોઈને અમારે અત્ કરણ દુષ્કિત થાય છે કારણ કે જીન ભગવાન

ના યથોક્ત સિદ્ધાન્તથી સિદ્ધ જે શુદ્ધ પરિભાષા છે તેનો ત્યાગ કરીને દેવસેનજી આચાર્ય નયચક્ર નામક અથ રચીને વિપરીત પરિભાષાનું નિરૂપણ કરે છે (૮)

(હવે બૌદ્ધિક મતની વિપરીત પરિભાષા કહું છે)

તત્ત્વાર્થે નય સાત છે રે

આ દેશાતઃ પચ

અતર ભાવિત ઉદ્ધરી રે

નવનો કિરયો પ્રપચ રે—પ્રાણી ॥ ૯ ॥

ભાવાર્થ—તત્ત્વાર્થ સૂત્રમા સાત નય કહ્યા છે અને આ દેશાતઃથી પાચ નય કહ્યા છે. આ શાસ્ત્રની રીત મુજીને દ્રવ્યાર્થિક અને પર્યાયાર્થિક એ બે નય જુદા ગણી નવ નય કહ્યા એ કેવો પ્રપચ તે વિચારશો (૯)

નિવેચન—તત્ત્વાર્થ સૂત્રમા મુજી સાત નય કહ્યા છે અને મત મતાનરથી પાચ નયનું પણ પ્રતિપાદન કરેલું છે શબ્દ સમબિરૂદ્ધ તથા એવજુત એ જે ત્રણ નય કહ્યા છે તેનો એક શબ્દ નયમા સમાવેશ થાય

છે તેથી નૈગમ, સંગ્રહ, વ્યવહાર, ઋતુસુગ અને બાકી ત્રણનો એક શબ્દ નય એમ પાચ નય થાય છે તે એક એક નયના 'સો' સો લેદ છે તેથી તેમા સાત નય છે તેના સાતમો લેદ અને પાચ નયના પાચસો લેદની કલ્પના થાય છે, આજ વિષય આવશ્યકમા પણ કહ્યો છે માટે આવી રીતની જે શાસ્ત્રની પરિભાષા તેનો ત્યાગ કરીને જે દ્રવ્યાર્થિક અને પર્યાયાર્થિક નય આ નયમાં અતરગત છે તેને બુદ્ધા કરી દેવસન આચાર્યો નવ નય કહે છે તે સ્વકપોલ કલ્પિત પ્રપચ છે (૬)

(પણીપણ એજ થર્મો કહે છે.)

પંજજયથ દ્રવ્યારથોઽ

જો તુમે અલગા સીઠ

અધિયણુ ધિય બેદથીર

કેમ અગ્યાર ન છંકરે—પ્રાણી ॥૧૦૮

ભાવાર્થ—તે તને પર્યાયાર્થિક અને દ્રવ્યાર્થિક એ બે નયને માત્ર નયથી બુદ્ધા બોલા તો અર્પિત અને અનર્પિત ન કંપા. (૧૦)

ના યથોક્ત સિદ્ધાંતથી સિદ્ધ જે શુદ્ધ પરિભાષા છે તેનો ત્યાગ કરીને દેવસેનજી આચાર્ય નયચક્ર નામક ગ્રંથ રચીને વિપરીત પરિભાષાનું નિરૂપણ કરે છે (૮)

(હવે બોદિક મતની વિપરીત પરિભાષા કહું છે)

તત્ત્વાર્થે નય સાત છે રે

આ દેશાતર પચ

અ તર ભાષિત ઉદ્ધરી રે

નવનો કિંચો પ્રપચ રે—પ્રાણી ॥ ૯ ॥

ભાવાર્થ—તત્ત્વાર્થ સૂત્રમા સાત નય કહ્યા છે અને આ દેશાતરથી પાચ નય કહ્યા છે આ શાસ્ત્રની રીત મુકીને દ્રવ્યાર્થિક અને પર્યાયાર્થિક એ બે નય જુદા ગણી નવ નય કહુવા એ કેવો પ્રપચ તે વિચારશો. (૯)

વિવેચન—તત્ત્વાર્થ સૂત્રમા ગુણ સાત નય

મત મતાતરથી પાચ નયનું પણ પ્રતિષ્ઠાન છે શબ્દ સમભિરૂદ તથા એવજુત એ બે નય કહ્યા છે તેનો એક શબ્દ નયમા શમાવેશ

છે તેથી નૈગમ, સંપ્રદાય, વ્યવહાર, ઝઘણુમુગ એનું ન
ત્રણુનો એક શબ્દ નય એમ પાચ નય થાય છે તે એક એક
નયના સો સો ભેદ છે તેથી તેમા સાત નય છે તેના
સાતમો ભેદ અને પાચ નયના પાચસો ભેદની કટપના થાય છે,
આજ વિષય આવશ્યકમા પછુ કહ્યો છે મારે આવી રીતની જે
શાસ્ત્રની પરિભાષા તેનો ત્યાગ કરીને જે દ્રવ્યાર્થિક અને પ
ર્યાયાર્થિક નય આ નયમા અતરંગત છે તેને જુદા કરી
દેવસન આચાર્ય નવ નવ કહે છે તે સ્વકપોલ કલ્પિત
પ્રપચ છે (૬)

(વળીપણુ એજ ચર્ચા કહે છે)

પગ્ગયથ્ય દ્રવ્યારયોગે

જે તુમે અલગા રીક

અધિયણુ ધિગા ભેદથીરે

કેમ અગ્યાર ન ઇકરે-પ્રાણી ॥૧૦૧॥

ભાવાર્થ--જો તમે પર્વાયાર્થિક અને દ્રવ્યાર્થિક એ બે
નયને સાત નયથી જુદા જોયા તો અર્પિત અને અનાર્પિત

નિર્ગુણ—જો દ્રવ્યાર્થિક તથા પદાર્થાર્થિક નય જુદા રૂપે
 દેખાવાથી તેને જુદા જણી નવ નય તમે કહ્યા તોપણી અર્પિત અને
 અનર્પિત લેદો સાથે જોડીને અધ્યાર નય કેમ ન કહ્યા, કારણ
 કે નૈગમ સમ્યક્ અને વ્યવહાર એ ત્રણ લેદથી દ્રવ્યાર્થિક નય
 ત્રણ પ્રકારે છે અને નજી સૂત્ર, શબ્દ, સમભિરૂદ તથા એવ
 જુદા એ લેદથી પદાર્થાર્થિકનય ચાર પ્રકારનો છે, એજ રીતે
 અર્પિત અને અનર્પિત રૂપ જે જે લે. છે તે સામાન્ય અને
 વિશેષતા પર્થાય છે અને દ્રવ્ય તથા પર્થાયમા રહે છે જેમકે
 સામાન્ય જે પ્રકારના છે (૧) ઉદ્ભૂતા સામાન્ય અને (૨)
 તિર્થક સામાન્ય આમાંથી ઉદ્ભૂતા સામાન્ય તો દ્રવ્યરૂપ છે
 કારણ કે તે સધળા પર્થાયમા સાર્થારજી રૂપથી રહે
 છે અને તિર્થક સામાન્ય અતીવ્યકિત જેમ ઘટ
 પટ આદિ તેના, મદ્ય પરિણામ લક્ષણ વ્યજન
 પર્થાયમાજ રહે છે કારણકે અશુભ રૂપથી કાળાનરે રહેવાવાળું
 અને શબ્દોના મ કેન જોયર વ્યજન પર્થાય છે એ પ્રમાણે
 પ્રાવચીકાની પ્રમિધિ છે અને વૈશ્વદૃશ્ય રૂપ વિવર્ન લક્ષણ
 સહિત વિશેષ છે તે પણ પર્થાયમાજ અતગ્ગન થાય છે તેથી
 મરીને સામાન્ય વિશેષથી અધિક નયનો અવકાશ રહેતો
 નથી (૧૦)

સગ્રહ વ્યવહારાદિકરે

જે તુમે ભેલો તેહ

આદિ અતનય થોકમાણ

કેમ નવી ભેલો એહરે—પ્રાણી ॥૧૧॥

ભાવાર્થ—જે સગ્રહ અને વ્યવહાર નયમા અર્પિત અને અનર્પિતનો સમાવેશ કર્યો તે આદિ અને અત નય મા દ્રવ્યાર્થિક અને પર્યોયાર્થિકનો કેમ સમાવેશ કરાતો નથી (૧૧)

વિવેચન—જે આ અર્પિત અને અનર્પિત નયનું સગ્રહ તથા વ્યવહારનયમાસ મેલનકરનામા આવેતો દ્રવ્યાર્થિક અને પર્યોયાર્થિક નયનું પણ અનુક્રમે પ્રથમના ત્રણ અને પાછવના ચાર નયમા કેમ સમલેન નથી કરાના ? જે એમ કહો કે અર્પિત વિશેષ રૂપ છે અને અનર્પિત સામાન્ય છે તેથી અર્પિતનો વ્યવહાર આદિ વિશેષ નયમા સમાવેશ થાય છે અને અનર્પિતનો મગ્રહ નયમા સમાવેશ થાય છે આજ પ્રમાણે દ્રવ્યાર્થિક અને પર્યોયાર્થિક નયનો કેમ સમાવેશ ન થાય ? શ્રી જીનવાણી રૂપ મિ દ્વાતમા સાત નનનુ ૪ કથા છે તેનો ત્યાગ કરીને નવ નય કહેવા તે યુક્ત નથી અને દ્રવ્યાર્થિક તથા પર્યોયાર્થિક નયનો

અનુક્રમે પ્રથમ ત્રણ અને અતના ચાર નયના સમાવેશ થઈ શકે છે તેને જુદા કરવા તે પછુ પિંટ પેપણ જેવુ જ છે (૧૧)

(દ્રવ્યાર્થિક અને પર્યાયાર્થિકના ઠવી રીત
અતરલાવ થાય છે તે કહે છે)

પછગવ નય તિઅ અતમારે

પ્રથમ દ્રવ્ય નય ચાર

છન ભદ્રાદિક ભાવિયારે

મહા ભાષ્ય સુવિચારે—પ્રાણી ॥ ૧૨ ॥

લાનાર્થ—અતના ત્રણ નય પર્યાયાર્થિક નામના છે અને પ્રથમના ચાર નય દ્રવ્યાર્થિક છે, શ્રી જનભદ્ર ક્ષમા મનાત ગણીએ મહા ભાષ્યમા કહેવુ છે (૮)

વિરેચન—અતના ત્રણ નય એટલે શબ્દ, સમભિદ્ધ અને એવભુત એ ત્રણ નય પર્યાયાર્થિક કહેવાય છે તથા આ દિના ચાર નય જે નૈામ, સંગ્રહ, વ્યવહાર અને જેવુ મુન તે દ્રવ્યાર્થિક કહેવાય છે વિશેષાવશ્યક મુન ના મહા ભાષ્યમા શ્રી જનભદ્ર ક્ષમાશ્રમણ ગણીએ

એજ પ્રમાણે કહેણ છે અર્થાત્ ચાર નય દ્રવ્યાર્થિક છે અને
ત્રણ નય પર્યાયાર્થિક છે ॥૧૨॥

સિદ્ધસેન મુખ એમ કહે

પ્રથમ દ્રવ્ય નય ત્રીન

તસ ત્રેણુ સુત્ર ન સ ભવે

દ્રવ્યાવ્યક્ત લીનરે-પ્રાણી ॥૧૩॥

ભાષાર્થ—સિદ્ધસેન પણ આદિના ત્રણ નયને દ્રવ્યાર્થિક
નય કહે છે અને બાકીના ચારનય પર્યાયાર્થિકનય કહેવાય છે દ્રવ્ય
ના વર્તમાન પર્યાય કહેવાથી ૨ જુસુત્રમા દ્રવ્યાર્થિક નયનો સ ભવ
રહેતો નથી (૩)

વિવેચન—વળી મદલવાદિ અને તાર્કિક શિરોમણી જે
સિદ્ધસેન દિવાકર છે તે પ્રથમના નૈગમ, સ શ્રુ અને વ્યવહાર
એ ત્રણ નયને દ્રવ્યાર્થિક નય કહે છે અને અન્તના ચાર ન
યને પર્યાયાર્થિક કહે છે ખીજા આચાર્યો પણ તેમજ કહે છે
દ્રવ્યાર્થિક નયના મતમા સઘળા પર્યાય નિશ્ચયરૂપે કલ્પિત છે
કેમકે સઘળા પર્યાયમા અનુગામિદ્રવ્ય સમાવિષ્ટ થાય છે જેમકે

કુડવમા સુવર્ણદ્રવ્ય પર્યાયાર્થીક નયના મતે દ્રવ્ય પર્યાયથી વિન્ન નથી કેમકે પર્યાયથી જે અર્થ ક્રિયા દ્રઢ છે તે અર્થ ક્રિયાના નિત્ય ઉપયોગ કયા થાય છે ? અર્થાત સુવર્ણના કુડવ આદિ અને મૃત્તિકાના ઘટ આદિથી જે આશૂષણ અને ઘટ ધારણ આદિરૂપ અર્થ ક્રિયા દ્રઢ છે તે નિત્ય નથી કેમકે પર્યાયોના નાશ થવાથી સુવર્ણ તથા મૃત્તિકારૂપ દ્રવ્ય રીષ્ટ રહે છે દ્રવ્યાર્થિક નયનુ આ લક્ષણ છે તેથી કરીને અતીત અને અનાગત પર્યાયોના પ્રતિગેથી શુદ્ધ અર્થ પર્યાયને માનવાવાળો જાનુમૂન નય દ્રવ્યાર્થિક કેવી રીતે ઘર્ષ શકે એવો આ આચાર્યોના અભિપ્રાય છે તેથી કરી તે આચાર્યના મતમા સજ્ઞ સૂત્ર નય દ્રવ્યાવશ્યકતા વિષયમા લીન નથી થઈ શકતા માટે ક્ષણિક દ્રવ્યને કહેવાવાળો તો મૂઢમ સજ્ઞ સૂત્ર છે અને વર્તમાન પર્યાય ને પ્રાપ્ત થએલ દ્રવ્યને કહેવાવાળો સ્થૂલ જાનુસૂત્ર છે એવા સજ્ઞ સૂત્રને દ્રવ્યાર્થિક નય કહેવો જોઈએ એવો સિદ્ધાંત વાદિનો મત છે (૧૩)

(શકાનુ સમાધાન કહે છે)

ધમ અતર ભાવિત તણોરે
કેમ અલગો ઉપદેશ

પાચ થકી જેમ સાતમારે

વિષય ભેદ નહિ લેશરે—પ્રાણી ॥ ૧૪॥

ભાવાર્થ—એની રિને દ્રવ્યાર્થિક અને પર્યાયાર્થિક નય
માત્ર નયમા અતર ભુત થાય છે છતાં તેનો જુદો ઉપદેશ
કેમ કરોછો ? તેમજ મતાનરમા પાચ નય છે તેમા બે નય
મેળવી સાત નય જેમ કહેવાય છે તેમ દ્રવ્યાર્થિક અને પય
ર્થિકનો જુદો ઉપદેશ કેમ ન થાય ? એમ જો કોઈ કહે તો
તે યુક્ત નથી કારણ કે શબ્દ, સમણી રૂક તથા એન ભુતને
જેમ વિષય ભેદ છે તેમ દ્રવ્યાર્થિક તથા પર્યાયાર્થિકને
લેશ માત્ર વિષય ભેદ નથી (૧૬)

નિરૂપણ—૨ ગાઉ કહ્યા પ્રમાણે સાત નય અથવા મતા
તરથી પાચ નયમા જેનો સમાવેશ થાય છે એવા જે દ્રવ્યાર્થિક
અને પર્યાયાર્થિક નય તેનું જુદીરીતે નિરૂપણ કેવીરીતે થઈ શકે
અર્થાત્ દ્રવ્યાર્થિક અને પર્યાયાર્થિક સાત અથવા પાચ નયના
ભિન્ન છે એમ કહેવું અયુક્ત છે કારણ કે નૈમમ સંપ્રદુઆ
દિમા તેનો અતર ભાવ છે જો એમ કહેવામા આવે કે અ
ન્ય મતમા પાચ નય કહ્યા છે તેમા સમભિરૂદ અને એવ ભુત
ને મેળવવાથી સાત નય ગણાય છે તેમજ તેજ પાચ નયમા દ્રવ્યાર્થિક

ક અને પર્યાયાર્થિક નય મેળવવમા શી હરકત છે? પણ એ કહેવું નથી કેમકે શબ્દ અને સમભિરૂઢ નયમા જેવો વિષય બે છે તેવી રીતે દ્રવ્યાર્થિક અને પર્યાયાર્થિક નયમા વિષયભેદ દેખાતો નથી એટલે તે ગ્રાત નયથી અભિજ્ઞ છે શબ્દ આદિ નય લિન્ગ વિષયક છે દ્રવ્યાર્થિક નયના હશ ભેદ કહ્યા છે તે સર્વે શુદ્ધ અશુદ્ધ મગ્ધ નયમા અતરંગત થાય છે અને પર્યાયાર્થિક નયના જ ભેદ છે તે ઉપચિત્ત અનુપચરિત વ્યવહારમા અને શુદ્ધ અશુદ્ધ રુચુસુન નયમા અતરભુત થાય છે તાત્પર્ય એવું છે કે ગતાર્થ વિષયને જો લિન્ગ માનીને નયના ભેદની કલ્પના કરીએ તો મુજ સાતની મા યતાની પ્રક્રિયા ત્રુટી જાય છે (૧૪)

(બળી પદ મહાત્મ સમાધાન કરે છે)

સ મ્મહ ને વ્યવહારથી રે
 મૈગમ કિ હા એક લિન્ગ
 નેણુ તે અલગો તેહથી રે
 એ તો દાય અભિન્ન રે—માણી ૧૧૫૫

ભાવાર્થ—મગ્ધ અને વ્યવહાર નયથી તે નૈગમ નય
કોઈ વખત ભિન્ન દેખાય છે તેથી મગ્ધ અને વ્યવહારથી
અસલગન વિષયને ધારણ કરના વાળો નૈગમ આ બનેથી
પૃથક છે અને દ્રવ્યાર્થીક તથા પર્યાયાર્થીક એ બને સાન નય
થી કોઈ પણ સ્વસે ભિન્ન વિષયક નથી ૧૭

વિવેચન—જે કે મગ્ધ અને વ્યવહાર નયમાં નૈગમ નયના
સામાન્ય અને વિશેષ નય એ બને પર્યાય અતર ભૂત થઈ જાય
છે તોપણ કોઈ કોઈ પ્રદેશની દૃષ્ટાત સ્થાનમાં મગ્ધ તથા
વ્યવહાર-નયથી નૈગમ નય ભિન્ન વિષય વાળો પણ થઈ જાય
છે તેથી કરીને કોઈ કોઈ ઠેકાણે ભિન્ન વિષયવાળો થતો છે
વાથી નૈગમ નયને જુદો પ્રતિપાદન કરેલો છે પરંતુ દ્રવ્યાર્થીક
અને પર્યાયાર્થીક નયનો નૈગમ મગ્ધ આદિનય
વડે ભિન્ન વિષયના ધારક થઈ શકવાનો જરાપણ મભવ નથી
કારણ તે માતે નયથી અભિન્ન છે માટે તે સાત નયથી આ
એ નય જુદા કરીને નવ લેહ કેની રીતે કહી શકાય?

(વળી પણ એજ અર્થ કહે છે)

ધમ કરતાં એ પામીએરે

સર્વ વિભક્ત વિભાગ

જીવાદિક પડે કેન હિરે

ઇહા પ્રયોજન લાગરે—પ્રાણી ૥૧૬

જ્ઞાનાર્થ—એમ કરતા એટલે સાત નવના નવ નવ કહેતા
તો જેના ભાગ કરેલા છે તેના ફરી ભાગ કરના જેવું
ધાય છે જીવાદિકની પેઠે અહીંઆ કંઈ પણ પ્રયોજન જ
જ્ઞાતું નથી (૨૬)

વિવેચન—માત્ર નવને બદલે જો નવ નવ કહેવામાં આ
વે તો જેનો એક વાર વિભાગ કરેલો છે તે પદાર્થનો ફરીથી
વિભાગ કરવો પડે છે અને ત્યારે જીવાદિકની પેઠે અર્થાત જી
વ અને અજીવ એવા દ્રવ્યના ભાગ કરી ફરી જીવના સ સ,
રી અને મિદ્ધ એવા બે લેદ કહેલા છે અને એમતો પાશ્વમે
ત્રેસઠ લેદ જીવના કહેલા છે એવીજ રીતે દ્રવ્યાર્થિક અને
પર્યાયાર્થિક એ મૂળ બે લેદ છે તેમાં નૈગમ આદિથી દ્રવ્યાર્થી
કને ત્રણ પ્રકારનો કહીએ અને યજ્ઞ સુત્ર અદિ લેદથી પર્યાયા-
ર્થિક ચાર પ્રકારના છે એમ કહેવું તે યોગ્ય છે પણ સાત ૧૫
માં બે નવ વધારીને નવ નવ છે એમ કહેવું તેનો સવ થી
મિથ્યાજ નાણવું જીવ જેમ ૥ સારી અને મિદ્ધ કહ્યા છે તે
ઇત્યા જીવ એ ત્રીજો લેદ કહેવાતો નથી તેમજ દ્રવ્યાર્થીક કહે

તા નૈગમાદિ ત્રણ નય આવી જાય છે અને પર્યાયાર્થિક કહે
 તા સ્વસ્તુત્ર આદિ ચાગ નયનો સમાવેશ થાય છે પરંતુ જીવ,
 સ સારી અને સિદ્ધ એમ ત્રણ ભાગ નહિ થતા સ સારી જીવ
 અને સિદ્ધતા જીવ એમ બંને લેદમા જીવ સાથેજ છે જુદો
 લેદ નથી તેમ આ બંને નય સાતે નયની સાથે છે પણ જુદા
 નથી વળી એમ કહે કે જીવ અજીવમા આશ્રવાદિ તત્ત્વનું
 ગ્રહણ થઈ જાય છે છતાં તે જુદા કહેવા છે તેમ દ્રવ્યાર્થિક
 પર્યાયાર્થિક નૈગમાદિ નયનું ગ્રહણ થાય છે છતાં તેને જુદા
 કહી શકાય, આમ માનવું જુદા ભરેલું છે કારણ
 કે અહીંયા જીવ અજીવના જેવું પ્રયોજન નથી
 કારણકે આશ્રવાદિ જુદા તત્ત્વ કહ્યા છે તે વ્યવહાર માત્રથીજ
 છે તાત્પર્ય એવું છે કે જે લેદમા પ્રણા હેતુ ન હોય તે
 લેદ વ્યર્થજ છે જીવ અજીવમા તત્ત્વોનો સમાવેશ થવા છતાં
 જુદા તત્ત્વો કહેવાનું પ્રયોજન એવું છે કે જીવ અને અજીવ
 એ બે મુખ્ય દ્રવ્ય છે, બંધાર્થાગ કરવા યોગ્ય અને મોક્ષ ગ્રહણ કરવા
 યોગ્ય છે અને આશ્રવ બંધનું કારણ છે તેથી આશ્રવને પણ હેતુરૂપ
 કહેવું જોઈએ અને મોક્ષતો મુખ્ય પદાર્થ છે કારણ કે તેને માટે
 તો સઘળા પદાર્થોનું નિરૂપણ છે અને તેજ ઉપાદેય છે માટે
 મોક્ષના કારણ જે સવર અને નિર્જરા તેનું પણ નિરૂપણ

કરેલું છે એવી રીતે જીવ, અજીવ, આશ્રવ, બધ, સવર, નિર્જરા, રાને મોક્ષ એ સાત તત્વો કહેવાનું પ્રયોજન છે. અને એજ પ્રયાજન અનુસાર સુભ બધનું કારણ પુન્ય અને અસુભ બધનું કારણ પાપ એમ બ્રુદા કહેવાથી નવ તત્વ થઈ શકે છે દ્રવ્યાર્થિક અને પર્યાયાર્થિક નયથી નૈગમ આદિનો ભિન્ન ઉપદેશ કરવાનું કાઈ પ્રયોજન નથી

(નય સાતજ કહ્યા છે)

ભિન્ન પ્રયોજન વિષુ કહ્યારે
સાત મુળ નય સુત્ર
તેણે અધિકુ કેમ ભાપિયેરે
રાખીયે નિજ ધર સુત્રરે—પ્રાણી ૥૧૭૥

ભાવાર્થ—ભિન્ન પ્રયોજન વગર શાસ્ત્રમાં મૂળ સાત નય કહ્યા છે માટે તેનું ઉલ્લેખન કરીને નવ નય કેમ કહી શકાય? માટે પોતાનાજ ધરનું સૂત્ર રાખ્યું.

વિવેચન—કાઈ પણ ભિન્ન કારણ દર્શાવ્યા વિના શાસ્ત્રમાં સાત નય કહ્યા છે તે સૂત્ર સત્ત મૂલ ન્યાયણતા મૂળ નય સાત

છે એમ સ્પષ્ટપણે સૂત્રમાં કહ્યું છે તો પછી સૂત્રના વાગ્યનું ઉલ્લેખન કરીને સાતથી અવિક નય છે એમ કેવી રીતે કહી શકાય? માટે આપણા શાસ્ત્ર વચનની રક્ષા કરવાને માટે સાત નય છે એમજ કહેવું જોઈએ પણ સૂત્રનું ઉલ્લેખન કરવું નહિ (૧૭)

(એમાં માક્ષી બતાવે છે)

દશ ભેદાદિક પણ ઇહારે

ઉપલક્ષણ કમી જાય

નહિ તો કહો અતઃ ભવેરે

પ્રદેશાર્થ કુણ કાણુ રે—પ્રાણી ॥૧૮॥

ભાવાર્થ—દ્રવ્યાર્થીકના દશ ભેદ કહ્યા છે તે પણ ઉપલક્ષણથીજ સમજવાનું છે કારણ કે નહિતો પ્રદેશાર્થ નય ના ગેમા અતર ભાવ થઈ શકે?

વિવેચન—દેવમેનજીના રચેલા નય ચક્ર અથવા દ્રવ્યા વિક્રના દશ ભેદ કહ્યા છે તે ઉપલક્ષણથીજ સમજવા જોઈએ અર્થાત્ આ ભેદ દિગ્દર્શન માત્ર છે એથી જીજ્ઞાસા ભેદ પણ થઈ શકે છે અને જો તે દશ ભેદને ઉપલક્ષણ માન્ય ન માન્ય નો

તો પ્રદેશાર્થ નયનો કયા નયમા અતરણાવ થઈ શકે? વળી પ્રકાશાતરથી ણી ન અનેક ભેદ થઈ શકે છે (૧) અશુદ્ધ (૨) અશુદ્ધતર (૩) અશુદ્ધતર (૩) અશુદ્ધતમ (૪) શુદ્ધ (૫) શુદ્ધતર (૬) શુદ્ધતમ એમ અનેક ભેદ છે તે સર્વનો સમૂહ કયા નયમા કરી શકાયો? માટે આ જે દશ ભેદ છે તે પણ ઉપલક્ષણપણેજ માનવા જોઈએ (૧૮)

(ઉપનયનો પણ વ્યવહારમા સમાવેશ થાય છે)

ઉપનય પણ અલગા નહિરે
જે વ્યવહાર સમાય
નહિ તો ભેદ પ્રમાણુનેરે

ઉપ પ્રમાણુ પણ થાયગે-પ્રાણી ॥૧૯॥

ભાવાર્થ—જે ઉપનય કહ્યા છે તે જુદા નથી કારણ કે તેનો વ્યવહારમા સમાવેશ થાય છે, જે એમ ન હોય તો પ્રમાણનો ભેદ ઉપપ્રમાણુ પણ થાય (૧૯)

વિવેચન—જે ત્રણ ઉપનય કહ્યા છે તે વ્યવહાર નગમાદિ નયથી જુદા નથી તત્ત્વાર્થ સુત્રમા વ્યવહારનુ લક્ષણ

પણ એવું જ કહ્યું છે કે જે બહુધા ઉપચારથી પૂર્ણ હોય અર્થાત્ જેમા ઉપચાર અધિક હોય તે તો મશ્કિત અક્ષરમા વિસ્તાર સહિત અર્થના ધાગક થાય છે એમ છતાં જો નયના ભેદને ઉપનય કરી માનીએ તો સ્વપર ચયસાચિ જ્ઞાન પ્રમાણ એ લક્ષણે લક્ષિત જ્ઞાન રૂપ પ્રમાણનો એક દેશ મતિ જ્ઞાના દિક અથવા દેશ અવગ્રહાદિક તેને ઉપપ્રમાણ કેમ નથી કહેતા? માટે નય ઉપનયની જે પ્રક્રિયાકરી છે તે શિષ્યને સમજાવવા માટે છે

વ્યવહારને નિશ્ચય થકીરે
 ઝ્યેા ઉપચાર વિરોધ
 મુખ્ય વૃત્તિ જો એકનીરે
 તો ઉપચારિ સુપરે—માણી ॥ ૨૦ ॥

ભાવાર્થ—નિશ્ચય નયથી વ્યવહાર નયમા ઉપચારની વિશેષતા રી છે? જો એકની મુખ્યતા થાય છે તો અન્યતુ ઉપચારિપણ થાય છે (૨૦)

વિવેચન—નિશ્ચય નયથી વ્યવહાર નય સાથે ઉપચારની વિશેષતા કેવી છે તે જાણવાની ઇચ્છાથી કહે છે કે વ્યવહાર

ભાવાર્થ—માટે ભાષ્યમા જે પ્રમાણે કહેલું છે કે ‘નિશ્ચય નય તત્ત્વાર્થને કહે છે અને વ્યવહાર નય મનુષ્યનું કહેલું કહે છે, તેના નિશ્ચય પુર્વક સ્વીકાર કરવો જોઈએ (૨૧)

વિવેચન—એથી કરીને ભાષ્ય એટલે વિશેષાવશ્યકય । વ્યવહાર અને નિશ્ચય નયના જે લક્ષણો છે તેનો નિશ્ચય પુર્વક આદર કરવો જોઈએ. ભાષ્યમા નિશ્ચય અને વ્યવહારના લક્ષણ આ પ્રમાણે કહ્યા છે નિશ્ચય નય છે તે તો તત્ત્વાર્થનેજ કહે છે એટલે ચિકિત્સા પુર્વક જે અર્થ સિદ્ધ છે તેનેજ કહે છે અને વ્યવહાર નય તો લોકોને જે ઈષ્ટ છે તે કહે છે કાચ્છુકે લોકોને જે અભિમત છે તેજ વ્યવહાર કહેવાય છે માટે વ્યવહાર છે તે પ્રમાણ જૂત નથી પણ તત્ત્વાર્થના જે ગ્રાહક છે તેજ પ્રમાણ ગણી શકાય છે પ્રમાણના સ પૂર્ણ તત્ત્વાર્થ ગ્રાહણ કરાવવાવાળો નિશ્ચય નય છે અને પ્રમાણના એક ફેર તત્ત્વાર્થને ગ્રાહણ કહે છે તેનો વ્યવહાર કહેવાય છે, નિશ્ચય અને વ્યવહારનો આ પ્રમાણે વિભેદ છે, બાકી વ્યવહાર અને નિશ્ચય નયના વિષયતો ભિન્નજ છે માટે આ પ્રમાણે નિશ્ચય અને વ્યવહારને સમજવા જોઈએ

છે ઇત્યાદિ રીતીવી વ્યવહાર નયના અર્થ છે તથા જે નિશ્ચય નયમા ઉદ્ધૃત પર્યાય છે તે પણ વ્યવહાર નયના લેહ છે એ હેતુથી એમ પણ કહેલું છે કે નિશ્ચય નયથી ભ્રમર પથ વર્ણી અર્થાત પાચ રગના છે અને વ્યવહાર નયથી તો માત્ર કાળા રગનાજ છે ઇત્યાદિ રીતીયાં સિદ્ધાંતમા પ્રસિદ્ધ છે ઉત્તરી પર્યાય છે તે પણ વ્યવહાર નયનોજ લેહ છે અને જે કાર્ય કારણ તથા નિમિત્ત નિમિત્તની એકતા છે તે પણ વ્યવહાર નયનોજ વિષય છે જેમકે આયુઘૃત છે, અદ્ધિઆ ઘૃતરૂપ જે આયુના કારણરૂપ કહેલું છે તેમા આયુરૂપતા માની છે અથવા જેવી ગીતે પર્વત બળે છે, માચડા માચ શબ્દ કરે છે, લાલા ધુમે છે, ગગામા ઘોષ છે ઇત્યાદિ જે રૂપી વિષયક અનેક વ્યવહાર જાપા છે તે સર્વ વ્યવહાર નયના વિષયને ધારણ કરવાવાળીજ જાણવી તાત્પર્ય એવું છે કે જે વ્યક્તિ નો લેહ છે તથા જે ઉત્કટ પર્યાય છે અને જે કાર્ય કારણની એકતા છે ઇત્યાદિ સર્વ વ્યવહાર નયનાજ લેહ છે (૨૩)

(હવે સંક્ષેપમા સમાધાન કરે છે)

એમજાહુવિષયનિરાકારીરે

કરતા તસ સક્રોચ

કેવળ બાલ બોધવાને

દેવસેન આ લોચ રે—બ્રાણી ૥૨૪૥

ભાવાર્થ—એવી રીતે નિશ્ચય અને વ્યવહારાદિ નયના ધર્મા અર્થને ટાળીને તથા તેનો સંકોચ કરીને દેવસેન આ આયો કેવળ બાળકને બોધ કરવાનો વિચાર રાખ્યો છે (૨૪)

વિવેચન—એવી રીતે ઘણા અથને ધારણ કરવાનું જાણે નિશ્ચય અને વ્યવહાર નય તેનો ત્યાગ કરીને અને ફરી તેજ નયનો સંક્ષેપ કરીને પાચ કે સાત નયને બદલે નય નવ છે એમ અધિકતા કરીને મદ બુદ્ધિવાવાઓને સમજાવવાને માટે નયચક્ર ગ્રંથના કર્તા શ્રી દેવસેન આચાર્યે આ રચના કરેલી છે જે શાસ્ત્રી વિરૂદ્ધ હોવાથી પોતાના ગ્રંથનું ગારવ બતાવવાનો પ્રયત્ન હોવાનો સંભવ છે (૨૪)

(ઉપસહાર કરે છે)

એમ બહુવધ નય ભગસુ રે

એક ત્રિવિધ પયશ્ન

પરખો હરખો હૈયડલેરે

મુજસ લહી પરમચરે—પ્રાણી ॥૨૫॥

ભાવાર્થ—એ ગીતે બહુ પ્રમરે નય અને લગધી
દ્રવ્ય શુણ્ણ પર્ણાયરૂપ એકજ અથ ' જાણે અને તે જાણી
તેના પરમ થ અદ્વુલ કરીને હૃદયમા હુર્વિન થાયો.

વિવેચન—આ પ્રકારે શ્રી છતેચર મહારાજે કહે ॥ સૂત્રોના
ક્રમવાર જે નૈમમ આદિ જ્ઞાત અથવા પાચ નયના અનેક ભેદ
રુપ સમૂહથી ઇન્જાનુસાર ડાઇ પણ એક જીવઆદિ પદાર્થનો
દ્રવ્ય શુણ્ણપવાય રૂપ નિશ્ચય કરીને બહુ પ્રકારના નય ગમલ
ગને સમજો અને તેનો પરમાથ અદ્વુલ કરી મુજસ પામો
તથા હૃદયમા આનહને પ્રાપ્ત કરો (૨૫)

હાળ નવમી.

ઇમ ધનો ધણને પગ્યાવે—એ દેશી

એક અરથ તિહુ લક્ષણે

જેમ સહિત કહે છતરાજરે

તેમ સદ્દેશુ મન વાગ્તાં

સીજે સવળા શુભ કાજરે

હનવાણી પ્રાણી સાલળો—૥૧૥

ભાસાર્થ—જેવી રીતે હનનું લગવાન એકજ પદાર્થ
તે ત્રણે લક્ષણે કરીને સુખ કહે છે તેમ મનને વિષે સદ્દેશુ
ન ધાર કરવાની જોડે શુભ કાર્યની સિદ્ધિ થાય છે, તે બ
વ્ય પ્રાણી ? તમે હનનું મહાગજની વાણીને સાલળો (૧)

વિવેચન—એકજ પદાર્થ હવ કે પુદ્ગલ, ઘટ કે પટ
જેવી રીતે ત્રણે લક્ષણે કરીને સુખ કહે છે એટલે ઉપનિ,
વિનાય, અને દ્વિવ્ય એ ત્રણે લક્ષણે દરેક પદાર્થમાં હોય છે એ
મ શ્રી હનનું મહારાજે ત્રિપદિમાં કહ્યું છે ઉપનનૈવા ધ્રુવે
ત્વા વિગમેવા કથચિત ઉત્પન્ન થાયછે, કથચિત દ્વિવ્ય પછે
રહે છે અને કથચિત નષ્ટ થાય છે આ રીતે દરેક પદાર્થ ત્રણ
પ્રકારના છે આ ત્રિપદિના અર્થને ત્રણે કરી તેમાં શ્રદ્ધા રા
ખનાર બધા પ્રાણી અભિષ્ટ પદાર્થને પ્રાપ્ત કરે છે અર્થાત
મમ્યગ્દર્શન પામીને મોક્ષને પપ્તુ પ્રાપ્ત કરે છે. કોઈ પદાર્થ
નિત્ય છે, કોઈ પદાર્થ અનિત્ય છે, એમ જે ને જિજ્ઞાસુ

કહેવું છે તે જીન મત પ્રાણે યોગ્ય નવી કારણ કે અમુક પદાર્થ એકાત નિત્ય અને અમુક પદાર્થ એકાત અનિત્ય માનવાથી લોક યુક્તિથી પણ તેમા વિરોધ આવે છે તેથી કરીને દરેક પદાર્થ ઉત્પાદ વ્યય, અને દ્વોગ્ય રૂપ ત્રણે લક્ષણે કરીને નચુકત છે એમજ સમજવું જોઈએ શ્રીમાન હેમાચાર્યજી એ કહ્યું છે કે હીપકથી તે આકાશ પય ત સમસ્ત પદાર્થ એક સ્વભાવને ધારણ કરવા વાળા છે અને સ્વાદ્વાદ મુદ્રાનુ ઉત્પન્ન કરતા નથી માટે તેમાથી અમુકને નિત્ય અને અમુકને અનિત્ય કહેવું તે વિરોધ દર્શક છે

(હવે ત્રિવિન લક્ષણ રૂપ અશ્વ નુ વિવ ૧૧ કરેછે)

ઉત્પાદ વ્યય ધ્રુવપાગે
 છેસમય સમય પરિણામરે
 પટ દ્રવ્ય તણે પ્રત્યક્ષથી
 નવિરોધ તણે એ હામર—જીન ૧૧ ૨૧

ભાવાર્થ—ઉત્પાદ વ્યય અને દ્વોગ્ય રૂપ ત્રણે લક્ષણે કરીને હવે દ્રવ્યનો પરિણામ સમયે મમયે પ્રત્યક્ષપણે દેખાય

કે એમા જરાપણ વિરોધ જોવા નથી. (૨)

વિવેચન—હવે હવે ઉત્પાદ વ્યય અને ધ્રોવ્ય એ ત્રણ લ
 હવે કરીને હવે દ્રોવ્યના પરીણામ થાય છે હવે કોઈ કહે કે
 જ્યાં ઉત્પાદ તથા નાશ છે ત્યાં ધ્રોવ્ય નથી, અને જ્યાં ધ્રોવ્ય
 છે ત્યાં ઉત્પાદ તથા વ્યય નથી, જ્યાં છાયા છે ત્ય
 તાપ નથી અને તાપ છે ત્યાં છાયા નથી તેવીજ
 રીતે ઉત્પાદ, વ્યય અને ધ્રોવ્ય એકજ સ્થળે રહ્યા
 શકેજ નહિ આ શકના ઉત્તરમા મમજવાનું કે જેમ
 ઉષ્ણ તથા શીત સ્પર્શ પરસ્પરના પરીહારથી ક્રમવાર અગ્નિ
 તથા જળમા દેખાય છે અર્થાત્ એક જીજ્ઞાના ત્યાગથી ઉષ્ણ
 સ્પર્શ અગ્નિમા અને શીત સ્પર્શ જળમા દેખાય છે અને
 તે બંને સ્પર્શનો કોઈપણ એક સ્થાનમા સંગ્રહ કરીએ તો
 વિરોધ આવે છે પરંતુ આ સ્થળે તો સર્વ લક્ષણ એક વસ્તુ
 મા પ્રત્યક્ષ રૂપથી દેખાય છે અને એક જીજ્ઞાને દૂર કંવાથી
 કોઈપણ એક પદાર્થમા કેવળ એક ઉત્પાદ વ્યય અને ધ્રોવ્ય
 એ ત્રણે લક્ષણ પ્રત્યક્ષ પ્રમાણથી દેખાતું નથી તો પછી આ
 વિરોધ કેની રીતે કહી શકાય? માત્ર અનાદિકાળની એકાત્મી
 વાસનાથી પ્રાપ્તી પરસ્પર વિરોધ દેખે છે પરંતુ પરમાર્થથી જો વિચાર
 કરે તો કોઈપણ જાતનો વિરોધ નથી કેમકે સમયના નિશ્ચયથી,

જે થાય છે તેજ નિશાધ દ્વાર કરવાને કારણ રૂપ છે (૨)

(કમી પણ તેજ કહે છે)

ઘટ મુકુટ મુવર્ણઠ અર્થિયા
વ્યય ઉત્પત્તિ ચિતિ પેખ તરે
નિજ રૂપે હેાવે હેમથી
દુખ હર્ષ ઉપેક્ષા વતરે ॥૩॥

ભાનાર્થ—દુખ તથા હર્ષથી મુક્ત અને ઉત્પત્તિ નાશ
અને તિથિતિ એ ત્રણે જેમા છે એના મુખા ઘટ મુખા મુકુટ
અને મુખા એ ત્રણે રૂપ બદલતા હોના છતાં તેમા મુખા
તેા પાના રતરૂપે સ્થિત છે (૩)

નિવેચન—શ્રુઓ કે એકજ હેમ દ્રવ્યને વિરે ઘટાકારે
ન : અને મુકુટાકારે ઉત્પત્તિ તથા હેમાકારે રિતિ એ ત્રણ
લક્ષણ પ્રત્યક્ષ દેખાય છે કેમકે હેમ ઘટ ભાગીને હેમ મુકુટ
થાય છે, તેમા જેનો નાશ તેને દુખ અને જેની ઉત્પત્તિ તેને
હર્ષ પણ થાય છે અને સુવલ્લ કે જે નિરતર પોતાનાજ
રૂપમા સ્થિત છે તેને સુખ કે દુખ જાઇ નથી આવી રીતે

સર્વંચ ઉત્પાદ વ્યય અને ધૌ ય પર્યાય દ્રવ્ય રૂપથી જાણવું
જોઈએ સુવર્ણ જે દ્રવ્ય છે તે નિત્ય છે અને તેનાપર્યાય જે
ઘટમુકુટ તે અધ્રુવ છે તેથી સમજવું જોઈએ કે જે દ્રવ્ય છે
તે નિત્ય છે અને તેના પર્યાય અનિત્ય છે

(હવે ઉત્પાદ વ્યય અને ધ્રુવનો અભેદ સળાધ દેખાડે છે)

ઘટ વ્યય તે ઉત્પત્તિ મુકુટની

ધ્રુવતા કચનની એકરે

દલ એકે વર્તે એકદા

નિજ કારયશક્તિ અનેકરે—જન ૥૪૥

ભાનાર્થ—હિમના ઘટના વ્યય અને હિમના મુકુટની
ઉત્પત્તિ એ બંને એક કાળજી જન્ય છે તથા બંનેમા મુનગાડ
ધ્રુવપાડ છે આવી રીતે એકજ પદાર્થમા એકજ કાળે અનેક
કાર્યની શક્તિ રહેલી છે (૪)

વિવેચન—જે સુવર્ણના ઘટનો નાશ તેજ સુવર્ણના મુકુ
ટની ઉત્પત્તિ છે કેમકે ઘટનો નાશ અને મુકુટની ઉત્પત્તિએ

અને કાર્ય એકજ કારણથી ઉત્પન્ન થયા છે ન્યાયનો એવો સિ
 દ્ધાંત છે કે જે દ્રવ્યને દ્રવ્યના નાશથી ઉત્પન્ન થએવ છે તે એકજ
 દ્રવ્યના ઉપાદાન કારણથી ઉપાદેવ છે જેમકે જ્યારે ઘટ દ્રવ્ય
 નો નાશ થવાથી સુકુટ ઉત્પન્ન થયો તો ઘટ દ્રવ્યના નાશનું
 ઉપાદાન કારણ જે સુવણ છે તેજ સુકુટનું કારણ છે
 આ રીતે ઘટનો નાશ અને સુકુટની ઉત્પત્તિ એકજ
 સુવણ રૂપ કારણથી થયે ન છે આ રીતે એકજ સુવણના કાર
 ણથી એકજ કાળે પૂર્વ પર્યાયનો નાશ, ઉત્તર પર્યાયની ઉત્પ
 ત્તિ અને મૂળ દ્રવ્યનું મુવપણ એ ત્રણે લક્ષણ માથે રહે છે
 આ પ્રમાણે ત્રણે લક્ષણે કરીને સહીત એકજ વસ્તુના ત્રણે લક્ષણ
 એક મમયમા છે તો પણ સુખ દુઃખ અને માધ્યસ્થપણ એ
 ત્રણે પ્રમાણની શક્તિ જાણાની હોવાથી તેમા સિન્નતા પણ
 આમ થવી જોઈએ આજ હેતુથી મ્યાત ઉત્પન્ન થાય છે સ્યાત
 નષ્ટ થાય છે અને સ્યાત મુવ છે એવા વાક્યનો પ્રયોગ
 કરવો પડે છે, ઉપન્નેગ એ મૂળ પાઠમા પણ જેવા શબ્દ છે
 તે સ્યાત અથનાજ ન્યયક છે જેમકે સર્પ કાળો કહેવાય છે
 પરંતુ સર્પના પેટનો ભાગ કાળો નથી અને શેપનાગ જે
 કહેવાય છે તે તો વળી સફેદજ છે તો પણ મ્યાત
 શબ્દના પ્રયોગથી એવું સબોધન થઈ શકે છે ત્રિપાદિનું મહા

વાક્યમા પણ સ્થાત્કારની જાના છે (૪)

બહુ કાર્ય કારણ એકજો

કહિયે તે દ્રવ્ય સ્વભાવરે

તો કારણ ભેદા ભાવથી

હોય કાગ્ય ભેદા ભાવરે—જન ॥ ૫ ॥

જ્ઞાનાર્થ—અનેક કાર્યનું એકજ કારણ છે એમ દ્રવ્ય
ના જે સ્વભાવ કહો તો કારણના ભેદ ભાવ વગર કાર્યનો
ભેદ ભાવ કેવી રીતે થઈ શકે ? (૫)

નિવેચન—હવે જ્યારે એમ કહ્યું કે એક કારણથી અનેક
કાર્યો ઉત્પન્ન થાય છે એનો દ્રવ્યનો સ્વભાવ છે જેમકે સુવર્ણ
દ્રવ્ય એકજ અવ્યક્ત રૂપ છે, સુકુટાદિ જે તેના વિકાર
છે તેતો મિથ્યા છે, અને સુખ દુઃખ તથા માધ્યસ્થપણ
એ ત્રણે કાર્ય કરવાની શક્તિ આ એકજ સુવર્ણ દ્રવ્યમા છે
તો પછી કારણના ભેદ વગર સર્વ ભેદ કેવી રીતે થઈ શકે ?
જેમકે જે કન્યાજનુ સાધન છે તે પ્રમોદનુ કારણ હોઈ શકે
છે અને જે અનિષ્ઠનુ સાધન છે તે શોકને ઉત્પન્ન કરવા
વાળું છે અને ખનેથી લિન્નજેમા ઇષ્ટ કે અનિષ્ટ કાંઈ નથી

તે માધ્યસ્થનુ કારણ છે તો પછી આ ત્રણ પ્રકારના કાર્ય એ
રૂપ કારણ દ્રવ્યથી કેવી રીતે ઉત્પન્ન થઈ શકે છે
કાર્મિક દ્રષ્ટાંતને અનુસરીનેજ કારણગત શક્તિની કૃપના
કરવી નોંધએ ને એમ ન માનીએ તો અગ્નીના સંયોગે
જે જળ છે તે હાલુ ઉત્પન્ન કરવા વાળા સ્વભાવનુ ધારક છે
એ કૃપના જુઠી પડશે માટે કાર્યભેદ અર્થાત્ કારણ ભેદ
અવશ્ય માનવું જ નોંધએ અને અનેક કાર્મિક ઉત્પન્ન કરવા
વાળી જે શક્તિ છે, તે પશુ એકત્વ અનેકત્વ રૂપ સ્વાદ્રાહને
સૂચીત કરે છે (૫)

(હવે આ વિષયમા જોઈને મત કહે છે)

રોકાદિ જનને વાસના

ભેદે કોઈ જોલે બુદ્ધરે

તસ મનસકારની ભિન્નતા

વિષુ નમિત્તિ ભેદ કિમશુદ્ધરે જનાદા

ભાવાર્થ—દ્રવ્યમા જે રોકાદિ થાય છે તે લોક વાસ
નાના ભેદથી થાય છે પણ રોકાદિ કારણમા વસ્તુનો ભેદ નથી

આ પ્રમાણે જે બોદ્ધ કહે છે તે નિમિત્ત શુન્ય છે અને તેમા મનઃકારની સિદ્ધતા હોનાથી તે શુદ્ધ કેમ થઈ શકે ? (૧)

પ્રિવેચન—બોદ્ધ કહે છે કે ઉત્પાદ અને વ્યય એકજ કાળે થાય છે અને જેમ ત્રાજવાની ધને ધાણુ એકજ સાથે ઉધી નીચી થાય છે તેમ ઉત્પાદ અને વ્યય એકજ કાળે થાય છે કેમકે ક્ષણિક સ્વરૂપ લક્ષણને ધાણુ ઠરવા વાળામા મુલતા તો છેજ નહિ માટે ચોકાદિની જે ઉત્પત્તી છે તે સિદ્ધ સિદ્ધ લોકાથીજ થય છે કેમકે એકજ ચેરડી બધાને સુખરૂપ છે ત્યારે જીટને હુ ખડપ છે તેમજ સુવર્ણના ઘટ મુકુટાદિમા સમજવુ જોઈએ આપ્રમાણે બોદ્ધને નિમિત્ત ભેદ વિના વાસના રૂપ મનના વ્યાપારની સિન્નતા કેવીરીતે થઈ શકે છે પરંતુ શોકાદિનું ઉત્પાદ કારણ જેમ સિ નિવિન્ન છે તેમ નિમિત્ત પણ સિન્ન અવરવ માનવુ જોઈએ ૨૬)

(બોદ્ધ મતનું સમાપાન કરે છે)

જે નિમિત્ત ભેદ વિણ જ્ઞાનથી
શક્તિ સ કદપ વિકલ્પરે

તો બાહ્ય વસ્તુના લોપથી

ન ઘટે તુઃ ઘટ પટ જલપરે- જનાડા

ભાર્ય—જો નિમિત્ત વિના જ્ઞાન શક્તિથીજ સદૃષ્ય
અને નિકૃત્ય થાય છે તો બાહ્ય વસ્તુના લોપથી ઘટ પટ
આદિ કૃત્યના નાશનાથી કેમ નથી થતી ? (૭)

નિરચન—જો નિમિત્ત ભેદ વિના વાસના વિશેષથી
ઉત્પન્ન થએલે જે જ્ઞાન સ્વભાવ છે તેથીજ શોડ પ્રમોદની
કૃત્યના થય છે એમ જો કહોતો બાહ્ય વસ્તુને
નાશ થઈ જવાથી ઘટ પટ આદિ નિમિત્ત વિના કેવા
વાસના વિશેષથી ઘટ પટ આદિ આકાર રૂપ પરીણામ નથી
ઉત્પન્ન થતું અને ઘટ પટ આદિ નિમિત્ત વિના વાસના
વિશેષથી ઘટ પટના આકારનું જ્ઞાન થાયતો સમન્ન બાહ્ય
વસ્તુનો નાશ થઈ જાય અને આતરંગીક તથા બાહ્ય
આકારના વિરોધથી બાહ્ય આકારને મિથ્યા કહેવાવાળા
બૌદ્ધના મતથી તો ચિત્તના પદાર્થમાં રહેવ વાળા નીત પીત આદિ
વર્ણોના આકારનું જ્ઞાન પણ મિથ્યાજ થાય છે તેમજ ઉરા
(દિન) આદિ આકાર તથા નીત આદિ આકાર પણ વિરૂદ્ધ
યાય છે અર્થાત્ વાસનાનીજ વિશેષથી આકારનું પરિણામ ત

આ આકારનું જ્ઞાન થાય છે બાહ્ય નિમિત્તની એમા કાંઈપણ
વાસના નથી એમ કહેવાથી બધાને શુન્ય માનવાવાળાને માધ્ય
મિક બોદ છે તેના મત આવે છે દાણીક વાદીનો મત રહેતો
નથી અને કહ્યું છે કે જે વાસના હશે તો શુ શુ નહિ થ
શકે? અને જે બાહ્ય પદાર્થ છે તથા વાસના નથી તો કાંઈ
પણ થઈ શકશે નહિ કેમકે વાસના વગર બાહ્ય પદાર્થ બુદ્ધિ
મા પણ આવી શકતો નથી તેથી વાસના કે જે પોતેજ
પદાર્થ ને રચતી છે તેને કેમ દુર કરી શકાય અને શુન્યવાદ
પણ પ્રમાણની સિદ્ધિ અને અસિદ્ધિ રૂપ જે બે પક્ષ છે તેનાથી
ખંડિત છે તેથી સર્વજ્ઞ વીતરાગ પ્રણીત શુદ્ધ સ્યાદાદના ધારક
સંપૂર્ણ નયનો આદર કરવો જોઈએ (૭)

(વળી પણ કાર્ય કારણ નિષે કહે છે)

ઘટ નાશ મુકુટ ઉત્પત્તિનો

ઘટ એજ રૂપે હેતરે.

એકાત ભેદની વાસના

નૈયાયાદિક પણ કેમ દેતરે. જન ૧૮૮

ભાનાથ—ઘટનો નાશ તેમ મુકુટની ઉત્પત્તિનું એકજ
-વરૂપે કારણ છે તો પછી નૈયાયીકો ઉત્પત્તિ અને વ્યયમા
એકાત બેદની વાગના કેમ આપે છે (૮)

નિરેચન ઉપર પ્રમાણે શોકાની ત્રણે કાર્યના ભેદથી ઉત્પાદ
વ્યય અને પ્રાગ્વ્ય લક્ષણ મિદ્ધ કરવામા આગમ્ય અને ત્રણે
લક્ષણે કરીને મુક્ત હોવાથી મુવર્ણ ધનના નાશનું
અને મુવર્ણના મુકુટની ઉત્પત્તિનું કેવળ ઘટ દ્રવ્ય
પોતેજ કારણ છે કેમકે મુવર્ણ ધનના નાશથી
અભિન્ન રૂપ મુવર્ણ મુકુટની ઉત્પત્તિના સખધમા
મુવર્ણ ધનના અવરોધના વિભાગ આદિ હેતુઓજ છે અને
એજ કારણથી મહાપનના નાશથી નાના કટકાની ઉત્પત્તિનું
સખધમા પણ એક બે તત્તુના સયોગનો નાશજ કારણ રૂપ
છે એવી કંપનાતો ધણો ગૌત્વ રૂપે ગણાયે આ પ્રમાણે
જણતા છતાં એક તત્તુના નાશથી ગણીને તે જોટલા તત્તુઓના
સયોગના નાશથી તે પડે કટકો ઉત્પન્ન થાય છે તે સર્વ તત્તુ-
ઓને નૈયાયિક નાશ અને ઉત્પત્તિ ॥ મંવેથા ભેદ વસના કેવા
રીને માને છે? કેમકે નૈયાયિકના મતનું તો એવું વચન છે
કે “જે પદમા કંપનાનું ગરવ છે તે તો અમો માનતા નથી
અને જે પદમા કટકાનું લક્ષણ છે તે અમો માન્ય

રાખીએ છીએ ” (૮)

(વળી પણ ઉદાહરણથી એજ કહે છે)

દુગ્ધ વ્રત દધી હમે નહિ
 નવી દુધ દવી વ્રત ખાયરે
 નવી દોઈ અગોન્સ વ્રત હમે
 તેજે તિય લક્ષણજગ થાય રે—હન ॥૬॥

ભાનાથ—જેને દુધનુ વ્રત હોય તે દહી ખાઈ શકે
 નહિ અને દહીંનુ વ્રત હોય તે દુધ ખાઈ શકે નહિ અને
 જેને ગોન્સનો ત્યાગ છે તે જનને ખાતો નથી આ રીતે પાનુ
 ઉત્પત્તિ આદિ ત્રિવિધ લક્ષણુ યુક્ત વસ્તુ મિદ્ધ વાય છે (૯)

વિરોચન—જે માણસને માત્ર દુધજ ખાવાની પ્રતિજ્ઞા છે
 તે માણસ દુધ સિવાય દુધથી ઉત્પન્ન થયેલુ દહીં તે ખાઈ
 શકતો નથી અને એજ રીતે જેને માત્ર દહીં ખાવાનો નિયમ
 હોય તે દુધ ખાઈ શકે નહિ બે કે પરમાર્થથી જોતા
 દહીં તે દુધના પરીણામ રૂપ છે અને તેથી દુધ દહિનો અલેદ

માનીએ તે દુધના નિયમથી દહિ આનામા નતલ જ થાય નહિ
અભેદની વિવલા કરીએતો દુધ પીવાથી દહીં ના નતનો ભગન
થાય અને દહીં આનારા મનુષ્યને દૂધના મનનો નાશ ન થાય
અને જેને ગોરસનો ત્યાગ હોય તેને દુધ અને દહીં બનેનો
ત્યાગ થાય આદીતે દહીં પણાથી ઉત્પત્તિ છે, દુધરૂપે નાશ છે, અને
ગોરસપણે ધ્રુવપણુ પ્રત્યક્ષ છે આદ્રષ્ટાતથી મ આરના દરેક પદા
ર્થમા ઉત્પાદ વ્યય અને ધ્રુવપણુ મમજવુ જોઈએ ૪ થા દ્રવ્ય
પર્યાય છે ત્યા ઉત્પત્તિ આદિ ત્રણે લક્ષણુ કહેવા જોઈએ અને
ઉત્પાદ વ્યયતથા ધ્રુવથી મહિત હોય તે પદાર્થ સત્ છે એવુ
તત્ત્વાર્થનુ વચન છે તેથી જે સત્તાથી પ્રત્યક્ષ છે તેજ સાક્ષાત્
ઉત્પદ વ્યય અને પ્રાવ્ય રૂપ ત્રણે લક્ષણુ છે (૮)

ઉત્પન્ન ધટે નિજ દ્રવ્યના

ઉત્પત્તિ નાશ કેમ હોયરે

મુણુ ધ્રુવતામા પહેલા ભલીયા

છે એનુગમ ગકિત દોયરે—જન ॥ ૧૦ ॥

ભાર્ય—ઉત્પન્ન થએલા ઘટમા પોતાના દ્રવ્યની ઉત્પ
તિ તથા નાશ કેમ હો, શકે? એ પ્રશ્નના ઉત્તરમા કહે

ઠે કે ઉત્પત્તિ તથા નાશ એ બંને એકતા રૂપ, શક્તિવી
 પુર્વપર્યાયી રહેલ છે (૧૦)

વિવેચન—જેની ઉત્પત્તિ થઈ ગઈ છે એવો જે ઘટ
 છે તેની ઉત્પત્તિના બીજાજ ક્ષણે નિજ ઘટ રૂપ સબ-
 ધની ઉત્પત્તિ અને નાશ કેવી રીતે હોય? કેમકે પ્રથ-
 મ ક્ષણ સબધ રૂપ ઉત્પત્તિ તર પર્વાયની જે ઉત્પત્તિ છે તેજ પુર્વપર્યાય
 નુ નાશપણ છે એવું અગાઉ કહેવાઈ ગયું છે? એમ પૂછતા
 જવાબ આપે છે કે પ્રથમ ક્ષણમા જે ઉત્પત્તિ વિનાશ તે
 એકતા સ્વરૂપ શક્તિથી દ્રોન્યમા મળેલા છે તથા
 તે નિત્ય છે અને ઘટની ઉત્પત્તિ તથા નાશનો
 મબધ ઉપસક્ષણી ભુત થઈને બીજે ક્ષણે જણાય
 છે અને જો એમ કહેવામા આવે કે આ સમયે
 ઘટ ઉત્પન્ન થયો અને આ સમયે નષ્ટ થયો તો પછી ઉત્પ-
 ત્તિ અને નાશની આ ક્ષણની વિગિષ્ટતાજ થઈ ગઈ કેમકે
 ઉત્પત્તિ અને નાશની વિશિષ્ટતા દ્વિતીયાદિ ક્ષણમા નથી તેથી
 દ્વિતીયાદિ ક્ષણમા આ ઉત્પન્ન થયો એવો પ્રયોગ નહિ થઈ
 શકે અને ઘટ જો શબ્દથી પણ અદ્વાયા દ્રવ્યાર્થના આદેશથી
 મૃતિકા રૂપ દ્રવ્યનુ ગ્રહણ કરવું તેજ યોગ્ય છે અને તેથી
 મૃત્તિકા સામાન્ય રૂપે ઘટની ઉત્પત્તિ અને નાશ વિશેષ રૂપથી

ઘટ ઉત્પન્ન થયો નષ્ટ થયો એવો પ્રયોગ પણ થાય છે, આ પ્રકારનું કથન મોખ્ય છે (૧૦)

ઉત્પત્તિ નાશ ને અનુગમે
ભૂતાદિને પ્રત્યય ભાનરે
પર્યાયારથથી સચિ ઘટે
તે માને સમય પ્રમાણુરે—જન ૥૧૧૬

ભાવાર્થ—ઉત્પત્તિ તથા નાશની રૂઝૂમૂનાં પર્યાયાર્થિ
ક નયથી એકતા માનવાથી ભૂતાદિ પ્રત્યયનું જ્ઞાન સમય
પ્રમાણ નિશ્ચય નયથી પ્રદીત થાય છે (૧૧)

નિવેચન—ઉત્પત્તિ તથા નાશ એ જાનેની એકતામા પ
આયાર્થિક જે ઝગ્ગુસૂન આદિ નયછે તેથી ભૂત આદિ પ્રતીતિનું
જ્ઞાન સમય પ્રમાણુ ઘટે છે કેમકે નિશ્ચય નયથી કજ્જમાણે
જેકે એ વચનને અનુસરિને ઉત્પન્ન થવા વાળા ઘટને ઉત્પન્ન
થયો એમ કહેવાય છે પરંતુ વ્યવહાર નયથી ઉત્પન્ન થાય છે ઉત્પન્ન
થયું અને ઉત્પન્ન થયે તેમજ નષ્ટ થાય છે નષ્ટથયું અને નષ્ટ થયે
એ વિશકિતથી જે કાળ યવનો પ્રયોગ છે તે પ્રયોગ પ્રતિક્ષણે પયાય
અને નાશ કેપ મતને કહેવા વાળો જે રૂઝૂમૂનય છે તેથી
ઉત્પત્તિ જે વ્યવહાર છે તે વ્યવહારનયને નહુણ કરીને કહેવાય છે

એમ કે ઝગ્ગુસુનનયતો સમય પ્રમાણુ વસ્તુને માન્ય / રાખે છે તેમા જે પર્યાયની વર્તમાન ઉત્પત્તિ તથા નાશ વિવક્ષિત છે તેને ક્ષીધજ ઉત્પન્ન થાય છે અને નષ્ટ થાય છે એમ કહેવું યોગ્ય છે અને વર્તમાન પર્યાયમા જે ભુત તત્વ છે તેને ક્ષીધે ઉત્પન્ન થયું અને નષ્ટ થયું એમ કહેવાય છે અને તેમા જે ભુત તત્વ છે તેને અનાગતની પેઠે વિચાર કરીને ઉત્પન્ન થશે નષ્ટ થશે એમ કહેવાય છે તાત્પર્ય એવું છે કે વર્તમાન કાળ બૃતની અપેક્ષાથી ભવિષ્ય છે, આગામી કાળની અપેક્ષાથી તે ભુત છે અને વર્તમાનતો પોને છેજ આ પ્રમાણે આદિ કાળમા મર્વન નહો કાળનો વ્યવહાર થઈ શકે છે આજગીતે અનાગત કાળમા પણ આ સર્વ વ્યવહાર ત્યાત્ શબ્દના પ્રયોગથી સમત છે અર્થાત કથયિત્ ભુત કાળ યદ્યાદિ કલન યોગ્ય છે કેમકે સર્વ કાળમા સર્વ કાળને વ્યવહાર થઈ શકે છે (૧૧)

જે તુજ ઉત્પત્તિ વિરિષ્ટનો

વ્યવહાર નાશનો ઇષ્ટરે

વ્યવહારે ઉત્પત્તિ આદરે

તો પહેલા અછતિ વિરિષ્ટરે-અન ॥૧૨॥

આવાર્થ—એ ઉત્પત્તિ સહિત નાશનો વ્યવહાર માત્ર હોયતો તે વ્યવહારમા નાશ સહિત ઉત્પત્તિ માત્ર છે એમ પણ માનો (૧૨)

નિવેચન—એ ઉત્પત્તિ સહિત નાશનો વ્યવહાર થાય છે તો તે વ્યવહારમા જે નાશ સહિત ઉત્પત્તિ છે અર્થાત્ અમિદ શિષ્ટ જે ઉત્પત્તિ છે તેના નીકાર કરો તાત્પર્ય એવું છે કે ઉત્પત્તિ ધારા રૂપ નાશ વિષયમા ભૂત કાળાદિ અનુભવ નથી હોતો અને નશ થાતુ ના અર્થમા નાશ તથા ઉત્પત્તિ બંનેને પ્રદક્ષ કરીને તે નાશ ની ઉત્પત્તિ કાળત્રયની સાથે અન્વયનો સંબંધ કહો છે તે એમ કહેવા વાળાને નષ્ટ થતા સમયની સાથે નષ્ટ થયો એવો પ્રયોગ ન થઈ શકે કેમકે તે કાળમા નાશ અને ઉત્પત્તિનું અતીત કાલ પણ નથી આ પ્રમાણે એ વ્યવહારનું સમર્થન કરવામા આવતું હોય તો વ્યવહારમા ઉત્પત્તિ સ્થળનો મળધ માત્ર કહો અને ત્યારે ત્યાં પ્રાગ ભાવ ક્વચિત્તા કાળત્રય રૂપ થી કાળત્રયના અન્વયનું સમર્થન કરો છે અને એવો નિચાર કરો છે કે બંન્ના વત માનત્વાદિમા અને નાશના વત માનત્વાદિનો વ્યવહાર નથી થતો પરંતુ ક્રિયા નિષ્ટ જે આ પરિણામ રૂપ વર્તમાન તથા અતિતત્વ છે

તેને લીધેજ નષ્ટ થાય છે, નષ્ટ થયું તથા ઉત્પન્ન થાય છે, ઉત્પન્ન થયું એ રીતે નશ ધાતુની આગળ વર્તમાન તથા ભૂતકાળના પ્રત્યયના વ્યવહારનું સમર્થન કરવું જોઈએ આજ રીતે અર્થાત્ એક કાળમાં બીજા કાળની અપેક્ષાથી ભુત કાળાદિ માનીને ક્રિયામાં, કાળની એકજ સમયમાં વિવક્ષા કરી ઉત્પન્ન થાય છે, ઉત્પન્ન થયું, નષ્ટ થાય છે અને નષ્ટ થયું ક્રિયાદિ વ્યવહાર છે આ પૂર્વોક્ત ગ્રીતીએ સિદ્ધાન્ત મતમાં ભુતકાળાદિ પ્રયોગની મ બાવના થઈ શકે છે અને બીજાના મને તો આ મમયે આધાર નહીં થયો એવો વ્યવહાર પ્રથમ ક્ષણે સ્વર્ણમાં નથી થઈ શકે. તેમજ પ્રથમ ક્ષણમાં નરમમાન ક્રિયા થઈ શકે છે ત્યારે તેને નાશાનુકૂળ ક્રિયાનો ભૂતકાળ કેવી રીતે જોડિત થાય છે? અને નયનો બેઠ માનવાથી તો થઈ શકે છે અર્થાત્ ભવિષ્ય કાળની અપેક્ષાથી તેમાં ભુતત્વના આરોપથી નશ ધાતુના ભુતકાળના પ્રયોગની કોઈ અનુપપત્તિ નથી જે સમયમાનસ્યમાન રૂપક્રિયા થઈ રહી હોય છે તેજાની તો અનુપપત્તિ વ્યાપીકા છે અને તેજ ક્રિયાના અધિકરણી ભુત જે દેવ સહે તેના અધીકરણની પણ ક્ષણે કારણને ક્ષણમાં દેવ માનુકૂળ ક્રિયા થઈ રહી છે તેમજ કરીને સ્વ પિ કરણ ક્ષણત્વ વ્યાપક તથા સ્વાધિકરણી મુત દ્વા સાધિ કરણત્વ સ્વરૂપના અનુત્પત્તિત્વમાં આવી ગઈ આજ

આબત આ ગાથામા કહેલી છે જેમ ઉત્પન્નમાન કાળમાં
ઉત્પન્ન થાય છે ઉત્પન્ન થએલું નષ્ટ થાય છે એવા જ ભેદ
ઘડીને ત્રિકાવ વિશેષને વિશેષિત કરે છે (૧૨)

ઉત્પત્તિ નહિ જો આગળે
તો અનુત્પન્ન તે થાય રે
જમનાગવિના અવિનષ્ટ છે

પહેલા તુજ કેમ સુહાયરે—જન ૥૧૩૧૯

સાવાર્થ—જો પ્રથમ દ્વિતીયાદિ ક્ષણમા ઉત્પત્તિ ન થઈ
અને અનુત્પ ન થાય છે એમ જો વ્યવહાર માને છે તો
નાશ વિના જો અવિનષ્ટ છે તે પ્રથમ કેમ નથી રૂથતુ ? (૧૩)

વિવેચન—જો દ્વિતીયાદિ ક્ષણમા ઉત્પત્તિ નથી થતી તો
તે ધન આદિ તે દ્વિતીયાદિ ક્ષણમાં 'અનુત્પન્ન થાય છે
અને જેમ નાશ વિના અનષ્ટ થયું એમ જો કહેવાય તો તે
કેમ રૂથતુ નથી? કારણ કે પ્રતિકષ્ણે ઉત્પાદ નાશ પરિણામ
દ્વારા મનવા યોગ્ય છે અને જો દ્વિતીયાદિ ક્ષણમા દ્રવ્યાર્થ દેશની અપે
ક્ષાથી ઉત્પાદનો વ્યવહાર તમે કહો છો તો નાશના વિના નાશ વ્ય-
વહાર થવો પણ યોગ્ય છે અને એજ રીતીથી ક્ષણના અંતરસાવથી

દ્વિતીયાદી ક્ષણમા ઉત્પત્તિ પણ પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય છે અને ક-
 હ્પનારહિત અનુત્પન્નતા પણ નથી થઈ શકતી જો કે આ ક-
 હ્પનાથી અનુત્પત્તિ દરમિયાન પણ ક્ષણની અપેક્ષાથી ઉત્પન્નતા
 માની છે તોપણ પ્રતિક્ષણ ઉત્પત્તિ વિના પરમાર્થમા તો અનુ-
 ત્પન્નતાજ યુક્ત છે (૧૩)

(મોક્ષમા ઉત્પાદ વ્યય અને ધુન છે એમ જણાવે છે)

એણે ભાવે ભાસિઓ
 સ મતિ માહે એ ભાવરે
 સ ધયણાદિક ભવ ભાવથી
 સીજ તા કેવળ જાયરે—છન ॥ ૧૪ ॥

ભાવાર્થ—સ મતિ મધમા પણ એજ અભિપ્રાય દર્શા-
 વ્યો છે કે સ ધયણાદિક ભવ ભાવથી સિદ્ધ થતી વખતે જ
 વરય કેવળ પ્રયોગથી કવળજ્ઞાન પણ જન્મ રહે છે (૧૪)

વિવેચન—આ પ્રકારે પ્રતિક્ષણના પરીણામથી સ પુર્ણ દ-
 વ્યોમા ત્રિવિધ લક્ષણનો યોગ સિદ્ધ કરવામા આવ્યો, આજ

અભીપ્રાયથી સમતી અર્થમાં પણ ઉપદેશ કરવામાં
આવે છે કેમકે સંધ્યણુ આદી ભવના ભવિષ્યી સિદ્ધ થતાં
અર્થાત્ અષ્ટવિધ કર્મોનો નાશ કરતાં હવને મોક્ષ સમયમાં
કેવળ જ્ઞાન જતું રહે છે આ અર્થ પ્રમાણ છે જ્યારે સિદ્ધ
થાય છે ત્યારે મિદ્ધ કેવળ જ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે અને કેવળ
જ્ઞાન પણામાં તેજ નીત્યપણુ છે કેમકે મોક્ષ
જવાના સમયમાં પણ વ્યય તથા ઉત્પાદ થાય છે
અને અસિદ્ધ દ્રવ્યથી પરિણત સિદ્ધ દ્રવ્યનું જે જ્ઞાન થાય છે
તેથી મોક્ષમાં પણ પણ લક્ષણ પ્રગટ થાય છે આજ અભિ
પ્રાયનો ભાવાર્થ સમજવાને કહ્યું છે કે “સંધ્યણુદિ જે ભવ
સ્થ કેવળ વિશેષના પર્યાય છે તે સિદ્ધ દશાને પ્રાપ્ત થતા
હવને નથી થતા તેથી તેનો જ્ઞાન થાય છે અને સિદ્ધ વ્યયથી
આ જે અર્થ પર્યાય ઉત્પન્ન થએલ છે તેથી સિદ્ધ કેવળ જ્ઞા
નની ઉત્પત્તિ છે કેમકે સુત્રમાં કહ્યું છે કે કેવળ ભાવ નષ્ટ
થકને બદલામાં કેવળ જ્ઞાનજ આવે છે અર્થાત્ સિદ્ધ કેવળ
જ્ઞાન ઉત્પન્ન કરે છે અને આજ ભાવની અપેક્ષાથી
કેવળ જ્ઞાન બે પ્રકારનાં બનવા (૧) ભવસ્થ કેવળ જ્ઞાન
અને (૨) સિદ્ધ કેવળ જ્ઞાન આ પ્રમાણે મૂળમાં ઉપદેશ છે
અને આ રીતે સ્થૂલ વર્ણવવા નયથી સિદ્ધમાં પણ ત્રિવિધ

લક્ષણ યુક્તતાનુ આગમન થયું પરંતુ સૂક્ષ્મ નયથી સિદ્ધ
 પર્યાયમા ત્રૈવંશ્ય નહિ આન્યું કેમકે સમ્યક્ આદિ જે
 સુદેશનય છે તે મમય મમયમા કે પાદ તથા વ્યયને ધારણ
 કરે છે તેથી તે પ્રતિફલના ઉત્પાદાદિને લઈને તથા દ્રવ્યાર્થિક
 નયથી જાને પૂર્વોત્તર પર્યાયમા દ્રવ્યત્વ રૂપથી ઉત્પત્તિ તથા
 નાશને એકતાથી ગ્રહણ કરીને જે સિદ્ધિ પર્યાય
 ની માથે કેવળ જ્ઞાન છે તેમા ત્રિવિધ લક્ષણની સંગતિ
 સારી રીતે થઈ શકે છે અને તેનેજ મુદ્દમતા બાજુથી જોઈએ
 એમ વિચારીને હવે બીજો પક્ષ પ્રગટ કરે છે તે એ પ્રમાણે
 છે કે મોક્ષમા જે ઉત્પત્તિ આદિ ત્રિવિધ લક્ષણતા થાય છે
 તે સિદ્ધ દ્રવ્યની એકતાના અનુગમથી થાય છે જે કેવળજ્ઞાન
 પ્રથમ ભવસ્થ ભાવમા સ્થિત હતું તેજ સિદ્ધાન્તદશામા કેવ
 લ્ય છે ભવસ્થ પર્યાયનો તો નાશ થાય છે અને તે ભવસ્થ
 પર્યાયના નાશના સન્નિધાનથી મોક્ષ સરૂક પર્યાયની ઉત્પત્તિ
 થાય છે અને પુર્વ ભવસ્થ પર્યાય તથા સિદ્ધ પર્યાય એ બંને
 દશામા કર્મોના વિયોગથી ઉત્પન્ન, જે કેવળજ્ઞાન છે તે ક્રુવ
 છે તે કારણથી આ ત્રણે લક્ષણ મોક્ષમા પણ બાજુવા જોઈએ
 ભાવાર્થ તો એ છે કે જે સઘયણાદિ ભવસ્થ કેવળ વિશેષના
 પર્યાય છે તે પર્યાય સિદ્ધ દશાને પ્રાપ્ત થતાં જે ભગવાન છે તેના

સિદ્ધમાન સમયમા નથી, તેના ચાલ્યા જવાથી વ્યય થાય છે અને સિદ્ધત્વ રૂપથી મોક્ષ લક્ષણ અર્થ પર્યાય ઉત્પન્ન થયા છે તે કારણથી તેની ઉત્પત્તિ હોવા છતાં સિદ્ધત્વ પર્યાયનીપણ પ્રતીત થાય છે તેથી કરીને ધ્રુવત્વ અવ્યાહત છે તાત્પર્ય કર્મો નો નાશ થવાથી પણ જે કેવળજ્ઞાન થયું હોય તેના ઉત્પન્ન થવાથી સિદ્ધ દશાને પ્રાપ્ત થએલ જીવને સઘયશુદ્ધિનો અભાવ થઈ ગયો એ અપેક્ષાએ વ્યય છે અને સિદ્ધત્વઉત્પન્ન થયું તે અપેક્ષાએ ઉત્પાદ છે તથા પૂર્વ દશામા ઉત્પન્ન જે કેવળ પર્યાય છે તેનો નાશ નહિ થવાથી તે પ્રાપ્ત છે આ પ્રકારે ઉત્પાદ વ્યય અને પ્રાપ્ત રૂપ ત્રણે લક્ષણ મોક્ષ દશામા પણ પુર્ણપણે છે (૧૪)

(એજ બાબત ને સિદ્ધ કરે છે)

તો સિદ્ધ પણે વલી ઉપજે

કેવલ ભાવે છે તેહરે

વ્યય ઉત્પત્તિ અનુગમથી સદા

શિવમા તિય લક્ષણ એહરે જન ૥૧૫૥

સાવાર્થ—જે સવચ્ચ દશામા કેવળ જ્ઞાન હતું તે સિદ્ધ પણામાં પણ ઉપજે છે માટે વ્યય અને ઉત્પાદ હમેશાં

અનુગમથી છે એવી રીતે મોક્ષમા પણ ત્રણ લક્ષણ છે (૧૫)

વિવેચન—જે ભવસ્થ પર્યાયની અપેક્ષાને ધારક કેવળ જ્ઞાન પ્રથમ ભવસ્થ દશામા સ્થિત હતુ તે સિદ્ધાવસ્થામા પણ યાય છે અહીંઆ ભવસ્થના ક્ષીણ થવાથી અને સિદ્ધત્વ ના ઉત્પન્ન થવાથી વ્યય તથા ઉત્પાદ યાય છે અને નિત્ય અર્થાત્ ધ્રુવ પણ એવી રીતે છે કે વ્યય અને ઉત્પત્તિએ બે નેની જે એકતા છે તેથી કેવળ જ્ઞાન ધ્રુવ છે આ રીતીએ મોક્ષમા લક્ષણ ત્રય સિદ્ધ યાય છે પણ આ લક્ષણ ત્રય કાર્ત્તવ્યનિક છે કારણકે પદાર્થના વિચાર કરવાના અનેક પ્રકાર છે એજ કારણથી વર્ણનનેવા વિગમેવા ધ્રુવેવા કથયિત્ ઉત્પન્ન યાય છે વ્યયિત્ નષ્ટ યાય છે અને કથયિત્ ધ્રુવ છે ઇત્યાદિ વાક્યની ચોજના યાય છે અર્થાત્ આ ઉત્પાદ આદી કાઈકોઈ અપેક્ષાથી નિરૂપીત યાય છે (૧૫)

જે જ્ઞેયાકારે પરીણમે

જ્ઞાનાદિક નિજ પર્યાયરે

વ્યતિરેકે તેથી સિદ્ધને

તિય લક્ષણ ઇમપણુ યાયરે છના ૧૬૧૮

ભાવાર્થ—જે કેવળ જ્ઞાન કેવળ દર્શન આદી 'પોતાના' પરીય આકારે પરીણમે છે તેથી, સિદ્ધ પ્રતિક્ષણે જે ૧, યતિરક્ત્ર સ્ત્રી અન્ય અન્ય થાય છે એ હેતુથી પણ સિદ્ધ તથા, સિદ્ધના ધારક છે (૧૬)

નિવેચન—જે કેવળ જ્ઞાન, કેવળ દર્શન વિગેરે જે વસ્તુના આકારથી પરિણત છે તે પોતાના પરીયને પ્રતિક્ષણે યતિરક્ત્રથી સિદ્ધતા જીવેને અન્ય અન્ય હોય છે આ પ્રકારે પણ જ્ઞાનાદિ તથા લક્ષણના ધારક છે જેમકે જે આદિ પરીય વર્તમાન કાળમાં સ્થિત છે તેના દ્વિતિયાદિ લક્ષણમાં નાશ થયે અને ભુત આકારથી ઉત્પાદન આકારત્વ થયે અને કેવળ જ્ઞાન તથા કેવળ દર્શન રૂપથી અને કેવળ માત્ર ભાવથી તેમાં મુવપણુ છે આ રીતે કેવળજ્ઞાનાદિ પરીયમાં ઉત્પાદન નથી અને પ્રાપ્ત્ય એ તથા ભાવના વિચર કરવો જોઈએ એ રીતે જેર અને દ્રશ્ય પરીયના આકારના મળધથી કેવળનું તથા લક્ષણપણું કયન કયું છે (૧૬)

(હવે સિદ્ધાદિક શુદ્ધ દ્રવ્યને તથા લક્ષણ ચુકત કહે છે)

ઇમ જે પરીયે પરિણમે

લક્ષણ સળધે પણ ભાવરે

તેથી તિય લક્ષણ સંભવે

નહિતો તે થાય અભાવરે—અન ॥૧૭॥

સાધાર્—એમ જે જ દક્ષણ સંબંધે પશુ પર્યાયથી પ

રિષ્ટમે છે તે તેજ ભાવથી ત્રિવિધ લક્ષણ યુક્ત સંભવે છે
નહિતરતો તે અભાવ રૂપ થાય (૧૭)

નિવેધન—આ રીતે જે (ભાવ) પદાર્થ દક્ષણના મળ
વથી પશુ પર્યાયથી પરિણમનને પ્રાપ્ત થાય છે તે તેજ ભાવ
થી ત્રિવિધ લક્ષણ સંપન્ન નહિ માનોતો તે અભાવ સ્વરૂપજ
યઈ જશે આમા વિશેષ મમજવાનુ એ છે કે દક્ષણ શબ્દ
થી ક્રિતિયાદિ લક્ષણુ મહુષ્ય કરણુ પ્રથમ દક્ષણે ભાવોની સાથના
સંબંધથી પરિણામનો નાશ થયો અને બીજા દક્ષણના સંબ
ધથી પરીણામ ઉત્પન્ન થયુ અને બીજા દક્ષણના સંબંધ માત્રથી
ધ્રુવાવછે આ પ્રકારે કાળના સંબંધથી ત્રિવિધ લક્ષણનો સંભવ
હેવામા આવ્યો અને જો કદી એમ ન હોય તો વસ્તુ બ
વસ્તુ યઈ જશે કેમકે ઉત્પાદ વ્યય અને પ્રોચ સંબંધનન્યતાજ
ભાવનુ લક્ષણ છે અને એ વિવિધ લક્ષણ સંબંધના અભાવમા
તો પદાર્થ શશવિવાણુ (સમજાનાં ગીગડા) ની પેઠે અભાવ
રૂપતાને પામી જશે (૧૭)

નિજ પર્યાયે એકદા

બહુ સબધે બહુ રૂપરે

ઉત્પત્તિ નાશ એમ સભવે

નિયમેત્યાઘ્રૌઘ્ય સ્વરૂપરે—અના૥૧૮૥

ભાવાર્થ—પોતાના પર્યાયથી અને પારકા પર્યાયથી ઘણા સબધે અને ઘણા પ્રમાણે એવી રીતે ઉત્પત્તિ અને નાશ સભવે છે અને નિશ્ચયે જરીને ત્યાઘ્રૌઘ્ય સ્વરૂપે હોય છે (૧૮)

વિવેચન—એકજ કાળે પૂર્વોક્ત રીતીએ પોતાના પર્યાય થી અર્થાત્ જીવ પુદ્ગલના તથા પરપર્યાયથી અર્થાત્ આકાશ ધર્માસ્તિકાય અને અધર્માસ્તિકાય એ પાંચે દ્રવ્યની ઉત્પત્તિ નાશ અનેઘ્રૌઘ્યના વિષયમા અનેક પ્રકારના સબધનો આકાર નિશ્ચય રૂપથી સભવે છે કેમકે જેટલા આપણા પર્યાય છે તેટલીજ ઉત્પત્તિ અને નાશ થાય છે અને ઉત્પત્તિ નાશમા અનેક પ્રકાર હોવાથી ઘ્રૌઘ્યમા પણ તેજ નિશ્ચયપણે છે અર્થાત્ જેટલા મુખ્ય સ્વભાવ છે તેટલાજ તેના આકાર છે અને પુર્વોપર પયાયમા અનુગત જે આધારનાશ છે તે પણ ઉત્પત્તિ અને નાશ પ્રમાણેજ થયે આમા સમતિ તથા પ્રમાણ છે તેમા કહ્યુંછેકે એક સમયમા એક

એક દ્રવ્યના અનેક ઉત્પાદ થાય છે અને ઉત્પાદ જેટલા જે તેના નાશ પર્યાય થાય છે આ કથન વ્યવહાર માર્ગથી અને ઉત્સર્ગ માર્ગથી સ્થિરતા નિશ્ચય છે અર્થાત્ ધ્રુવત્વ નિશ્ચય છે તાત્પર્ય એ છે કે ઉત્પન્નન નિમજ્જન ભાવશાલી ક્ષણ ક્ષણમા વિનાશ અને ઉત્પન્નિ ચુકત જલ દત્તોલ અનેક થાયછે અને જળ તો તેજ પોતાના પરિમિત આકારી સ્વિતિથી પરિણત છે તેથી કરીને તે જલક દત્તોલના સ્થાવરી તેની પ્રકટતા તથા અપ્રકટતા થતી ગ્રહેછે એમ સમજવું જોઈએ (૧૮)

(હવે ઉત્પાદના ભેદાનુ કથન કરે છે)

દ્વિવિધ પ્રયોગજ વીસસા

ઉત્પાદ પ્રથમ અવિશુદ્ધરે

તે નિયમે સમુદય વાદનો

યતને મયોગજ મિદ્ધરે—જન ॥૧૯॥

વાવાર્થ—ઉત્પાદ એ પ્રકારે (૧) પ્રયોગજ અને (૨) નિશ્ચય તેમા પ્રથમ ઉત્પાદ અવિશુદ્ધ છે કેમકે નિશ્ચયે કરીને તે સમુદાય વિનાશી ઉત્પન્ન થાય છે (૧૯)

વિવેચન—ઉત્પાદ બે પ્રકારના છે (૧) પ્રયોગથી અને (૨) વિશ્વસાથી અર્થાત્ એકનો પ્રયોગજનિત ઉત્પાદ છે અને બીજો સ્વભાવજનિત ઉત્પાદ છે તે બંનેમા પ્રથમ પ્રયોગજનિત ઉત્પાદ બ્યવહારથી ઉત્પન્ન થનો હોવાથી અવિશુદ્ધ છે તથા તે નિર્ધારિત નિયમથી સમુદાયના વિવાદથી ઉત્પન્ન થાય છે એથી કરીને યત્ને કરીને અવયવોના સંયોગથી સિદ્ધ કરેલ છે અને આ બાબતમા સર્માત્ર અથમા પણ કહ્યું છે કે ઉત્પાદ ના બે ભેદ છે ૧ પ્રયોગજનિત અને ૨ વિશ્વસાજનિત તેમાથી પ્રયોગજનિત ઉત્પાદ સમુદાય વાદથી બ્યવહાર હોવાથી અવિશુદ્ધ કહેલ છે (૧૮)

(હવે ઉત્પાદનો બીજો ભેદ ગણે છે)

સહજે થાય તે વીસસા

સમુદય એકત્વ પ્રકારે

સમુદય અચેતન બધનો

વલી સચિ તમિસ નિરંગા—જનારના

ભાનાથ—અને જે રનાભાવિક પહેલે યત્ન વિના ઉત્પન્ન

થાય તે વિશ્વમા ઉત્પાદ કહેનાય તેના બે ભેદ છે (૧) સમુદ

યજનિત અને (૨) એકત્વીક ને સમુદય જનિત વિશ્રમા ઉત્પાદ તે અચેતન રૂક ધ અને સાચ ત મિશ્ર શરીર વર્ણાદિક ના તેથી નિન્ધાર થાય છે. (૨૦)

વિવેચન—ઉત્પાદના બીજા લોકેનું નામ વિશ્રમા ઉત્પાદ છે વિશ્રમાનો અર્થ એવો છે કે જે યતન વિના સ્વભાવશીલ ઉત્પન્ન થાય. તે વિશ્રમા ઉત્પાદ ૧૦ છે તે પદ્ય એ પ્રકારે છે (૧) સમુદય જનિત અને (૨) એકત્વીક તે બેનેમાથી 'અચેતન' રૂક ધરી ઉત્પન્ન સમુદયજ 'પ્રથમ' વિશ્રમા ઉત્પાદ છે જેમકે અચેતન મેઘાદિથી મનુષ્ય 'પુદ્ગલો'નો ઉત્પાદ થાય છે બીજો સચિત મિશ્રથી ઉત્પન્ન થએલો 'વિશ્રમા ઉત્પાદ' શરીર' વર્ણાદિકનો 'નિર્ધાર' આ લોકથી 'સંમજ્જવો' ને ઈચ્છે, વર્ણાદિકના જે પુદ્ગલ છે તે સચિત છે પશ્ચિ 'નિધી' 'પરિણમનને' પ્રાપ્ત થએલ તેને આકારના વૈભવ 'દિશ્પ' 'પુદ્ગલો'નો 'એકત્વ' પ્રકાર 'અર્થાત' અનેક 'પ્રકારના' વર્ણાદિ રૂપ મેળીને 'તથા' ઉત્પાદની ધારાથી પરસ્પર 'પિંડરૂપ' થઈને 'અવયવ' રૂપ અને 'અવેયવના' ધર્મથી રહેલ સ્વરૂપ દર્શવામા આવે તેવો આકારના ધારક પરમાણુનો જે શરીર આદી, પિંડનો અતિશય રૂપથી નિર્ધાર અર્થાત્ શરીરના રૂપની એકત્વ થાય છે તે સચિત મિશ્રથી ઉત્પન્ન એકત્વ પ્રકારકે બીજો વિશ્રમાનામનો

ઉત્પાદ છે આજ વિષય પન્નવણા અને ઢાળાગ સુત્રમા કહેલો છે પુદ્ગલ ત્રણે પ્રકારે પરિણત છે (૧) પ્રયોગ પરિણત (૨) મિશ્ર પરિણત અને (૩) વિશ્રસા પરિણત આ ત્રણે મા પ્રથમ જે પ્રયોગ પરિણત પુદ્ગલ છે તે જીવના પ્રયોગ થી અર્થાત્ જીવના વ્યાપારથી સમુજ્ઞ શરીરાદિ સચિત છે મિશ્ર પરિણત એ જ છે જે પુદ્ગલ જીવથી મુક્ત છે જેમકે કલેવર આદિ અને વિશ્રસા પરિણત પુદ્ગલ એ છે જે સ્વભાવથીજ પરિણત છે જેમકે ઇદ્રનુ ખનુવાદિ આ પ્રકારનો સિદ્ધાંત હોવાથી અહીયા સ્વભાવથી ઉત્પન્ન થવા વાળો જે વિશ્રસા નામનો લેહ છે તેના જે પ્રકાર બતાવ્યા છે તેમા અચેતન રકષ (અચેતન પુદ્ગલોનો સમુદાય) થી ઉત્પન્ન સમુદય નામનો પ્રથમ લેહ છે અને સચિત મિશ્રથી ઉત્પન્ન અર્થાત્ ચેતન સહિત પુદ્ગલોથી મળેલા પુદ્ગલોથી ઉત્પન્ન એકત્વ પ્રકારના ખારક શરીર આદિના વર્ણ આદિનો નિર્ધાર સરક દ્વિતીય લેહ છે આ જાનેમા જે વિશેષતા છે જે સ્વાભાવિક પરિણમનમા અચિત્ત પુદ્ગલોથીજ અચલ સાધ્ય વ્યવહારને ઉપદેશ કરેલો છે અને એકત્વિક વિધસો ત્પાદમા સચિત અચિત્ત જાને પ્રકારના પુદ્ગલોથી સાધ્ય વ્યવહારનો ઉપદેશ છે (૨૦)

(વળી ઉત્પાદના ભેદ દર્શાવે છે)

સયોગ વિના એકત્વનો
તે દ્રવ્ય વિભાગે સિદ્ધરે
શુભ અથવા વિભાગે અણુપણુ
વલી કર્મ વિભાગે સિદ્ધરે-શુન ॥૨૧॥

ભાવર્થ—સયોગ વિના જે વિશ્વસા ઉત્પાદ છે તે એકત્વિક છે અને તેના દ્રવ્યાશયી ઉત્પાદ બાણુઓ જેમ અધના વિભાગથી અણુનો ઉત્પાદ થાય છે અને કર્મોના વિભાગથી શુભની સિદ્ધતા ઉત્પન્ન થાય છે (૨૧)

વિવેચન—સયોગ વિનાનો જે વિશ્વસા નામનો ઉત્પાદ છે તે એકત્વ છે અને તેજ એકત્વનો દ્રવ્યાશયી અર્થાત્ તેદ્રવ્યના વિભાગથી સિદ્ધતા (ઉત્પાદ) બાણુથી જોઈએ જેમ કે જે પ્રદેશાદિ શક્યના વિભાગથી પરમાણુ દ્રવ્યનો ઉત્પાદ છે તથા કર્મોના વિભાગ થઈ જવા પછી સિદ્ધ પણુનો ઉત્પાદ છે અવયવોના સયોગથીજ દ્રવ્યની ઉત્પત્તિ થાય છે પરંતુ 'વિભાગ'થી ઉત્પત્તિ નથી થતી એવી રીતે કેટલાએક નૈયાયિકો કહે છે તેઓના મતમા એક તત્તુ આદિનાં વિભાગથી ખડ પાડી કેવી

રીતે ઘટીત થઇ શકે છે પ્રતિબંધક કાળ લાવને અથવા શેષ
 અવસ્થિત અવધવ સંયોગથી અને કોઈ જગ્યાએ વિભાગથી
 દ્રવ્યની ઉત્પત્તિમાં કારણતા માનેવી જોઈએ આથી વિભાગ
 કરીને પરમાણુની, ઉત્પત્તિ - પણ અથથી સિદ્ધ
 થઈ ગઈ અને સમતી શાસ્ત્રમાં પણ જે રીતે સૂચિત કરેલું છે
 જેમ “કાઈ કાઈ તો દ્રવ્યાતરના સંયોગથી” દ્રવ્યની ઉત્પત્તિ
 માને છે અને, તકે મા કુશળ વિદ્વાન તો વિભાગથી પણ
 દ્રવ્યની ઉત્પત્તિ ઘાટે છે, કેમકે અણુ, તથા દ્વ્યણુક દ્રવ્યોથી
 પણ અણુ દ્રવ્યમાં ઉત્પત્તિ માની લીધેલી છે તેથી કરા
 ને દ્વી પ્રદેશ અણુ સ્કંધના વિભાગથી અણુ પ્રમાણ, દ્રવ્યની
 ઉત્પત્તિ અણુજન્ય, અણુ થઈ શકે છે આથી એવો અર્થ સ-
 મજવાનો છે કે જેમ પરમાણુની ઉત્પત્તિથી અર્થાત્ દ્વી પ્રદેશ
 સ્કંધના વિભાગથી જન્ય છે તેજ પ્રમાણે જે સંયોગથી સ્કંધ
 સિદ્ધ થતાં થતો તેવા, જે ધર્મોસ્તીકામાં લીકના અને છવ
 તથા પુદ્ગલના સંયોગ છે અને તે દ્વારા જે મયુક્ત દ્રવ્યની
 ઉત્પત્તિ છે તે અસયુક્ત અવસ્થાના નિર્નાશ પુર્વક છે તથા
 અણુ સૂત્ર નયને અણીમન, જે, ક્ષણિક પૂર્યાય પ્રથમ, દ્વીતીય
 સમયઆદીના વ્યવહારનું, કારણ છે તે દ્વારા જે ઉત્પાદ છે તે
 સર્વ એકત્વ ઉત્પાદ સમજવો જોઈએ (૨૧)

(હવે તેમા વિનાદ નથી તે કહેછે)

વિણ ખ ધ હેતુ સ યોગ ને

પર સ યોગે ઉત્પાદરે

વલીને સિણુક્ષિણુ પર્યાયત્રી

તે એકત્વજ અવિવાદરે-૭૫ ॥૨૨॥

ભાવાર્થ—રક ધ હેતુ વિના ને સયોગ છે,
પરના સયોગથી ને ઉત્પાદ છે તથા ક્ષણિક પર્યાયથી ને
ઉત્પાદ છે તે એકત્વ ઉપા અવિવાદ પતે છે (૨૨)

નિવેચન—જેમ પરમાત્માનો ઉત્પાદ એકત્વજ છે તેમજ
જેના સયોગે ખ ધ થાય નહિ એવો ને ધર્માદિકાયાદિને
છત્ર પુદગલાદીકનો સયોગ તે દ્વારા ને ઉત્પાદિછે અને
પ્રથમ દ્વિતીય ત્રીયાદી દ્રવ્ય વ્યવહારતુ કારણ ને ક્ષણિક
પર્યાય છે તે દ્વારા ને ઉત્પાદ છે તે મર્વ અવિવાદ પતે એકત્વ
ઉત્પાદ નણુવે ને (૨૨)

(વળી ખાંડ ઉત્પાદનાજ ને કહેછે)

પર પ્રત્યય ધર્માદિક તણુ

નિયમે ભાસ્યો ઉત્પાદરે

નિજ પ્રત્યય પણ તેહિજ કહેા

જાણી અતરગ નયવાદરે-છને ॥૨૩૬

ભાવાર્થ-ધર્માસ્તિકાય આદીની ઉત્પત્તિ પર પ્રત્યયથી થાયછે અને આતરિક નયવાને જાણવાથીતો નિજ પ્રત્યયથી પણ થાય છે (૨૩)

વિવેચન-ધર્માસ્તિકાય આદીનો ઉત્પાદ પર પ્રત્યયથી થાયછે અને અતરગ નય યોજનાને સમજવામા આવેતો નિજ પ્રત્યયથી પણ થાય ॥ ભાવાર્થ એજછે કે ધર્માસ્તિકાય આદિની ઉત્પત્તિ નિશ્ચય પુવક પર પ્રત્યયથીજ થાયછે એટલે તેના આધારભૂત ગમના ગમનની ક્રીયા જે હવ પુદ્ગલમા છે તે હવ પુદ્ગલના નિમિત્તથી થાય છે એ પ્રમાણે કથન છે તથા જે ઉભય (પોતાના અને પર પ્રત્યય) થી ઉત્પન્ન થાય છે, તે એકથી પણ ઉત્પન્ન થાય છે આ વાત્યાનુસાર ધર્માસ્તીકાયા ઠીકના ઉત્પાદથી નિજ પ્રત્યયથી ઉત્પાદ પણ કહેવાય ॥ કેમકે, “ આકાશાસ્તિકાય, ધર્માસ્તીકાય, અને અધર્માસ્તીકાય એ ત્રણેનો નિશ્ચયથી પર પ્રત્યયથી

ઉત્પાદ છે” આ પ્રમાણે સમતિ અથમા કહ્યું છે માટે
ધર્માસ્તીકાયાદીનો ઉત્પાદ નિશ્ચયે ઠરીને પર પ્રત્યયથીજ
છે અને તે પણ તેમને આધાર ભુત, ગતી આદિમા પરીણત
જીવ પુદ્ગલાદીના નિમિત્તથી છે અને જે ઊભય જનિત છે
તે એક જનિત પણ થાય છે અને તેની જે નિજ પ્રત્યયતા
કહેલી છે તે અતઃ નય વાદથી કહેલી છે એમ ભાવના સમ
જવી જોઈએ (૨૩)

(હવે નાશનું સ્વરૂપ કહે છે)

દ્વિવિવ નાશ પણ જાણીયે
એક રૂપાતર પરિણામ રે
અર્થાતર ગમનભાવગમનવલી

ખીજે પ્રકાર અભિરામરે—જન ॥ ૨૪ ॥

ભાનાર્થ—નાશ પણ બે પ્રકારે છે (૧) રૂપાતર વિગો
થર છે અને (૨) અર્થાતર ગમન નામનો જોડ છે (૨૪)

વિવેચન—વ્યય પણ બે પ્રકારનો જાણવો જોઈએ, તેમાં
પ્રહેલો જોડ રૂપાતર વિગોથર અર્થાત એક રૂપથી રૂપાતર ‘પ’

રીણામ છે અને જીજ્ઞે અર્થાતર ગતીરૂપ છે અર્થાત એક પદાર્થ
 માથી જીજ્ઞે પદાર્થ થઈ જાય છે એટલે તાત્પર્ય એવું છે
 “ એમ પ ર્થથી અ ય પદાર્થતામા ગમન થઈ જાય છે તે પ
 રીણામ છે અને સર્વથા વિદ્યમાનતા અથવા નાશ થવો એ
 પરીણામતુ સ્વરૂપ પરીણામને જાણવાવાળાને ઇંક નથી સત્ પર્યાય
 થી નાશ અને અવિદ્યમાન પર્યાયથી ઉત્પાદ જે છે તે પર્યાયાર્થિક
 નયની વિરક્ષાથી દ્રવ્યોનુ પરીણામ કહેલું છે ” આ પ્રમાણે
 સ્મૃતિ ગને પ્રજ્ઞાપનાની વૃત્તિનુ વચન છે એનો અભીપ્રાય
 એવો છે કે જે સત્ પર્યાય કય ચીત્ રૂપાતરને પામી જાય છે
 અને સર્વથા નષ્ટ નથી થતા તે દ્રવ્યાર્થિક નયનુ પરીણામ
 કહેલું છે આ અભીપ્રાયના વિચારવાળાના મતમા એકતો
 રૂપાતર પરીણામ વિનાશ છે અને એક અર્થાતર ગમન વિનાશ
 છે આ પ્રમાણે વ્યયના પણ બે ભેદ થાય છે (૨૪)

(વળી બે પ્રકારના નાશનુ સ્વરૂપ દર્શાવે છે)

અધારાને ઉદ્યોતતા
 રૂપાંતરને પરિણામ રે

અણુને અણુ અત સક્રમે

અર્થાતર ગતિનો કામગે-જન નાશપા

ભાવાર્થ—અધકારનું જે ઉદ્દેશમા રૂપાતર પડે સક્રમણ છે તે પરિણામ રૂપ નાશ છે અને અણુથી જે અન્ય અણુની સાથે સંયોગ થાય છે અર્થાત અણુથી જે દ્વયપુરુષ સ્કંધની પ્રાપ્તિ છે તે અર્થાતર ગતિનો નાશ છે (૨૫)

વિરોધન—નાશમા અધકાર રૂપ દ્રવ્યનું તેને રૂપ દ્રવ્યમા જે પરિવર્તન છે તેને રૂપાતર પરિણામ રૂપ નાશ સમજવો જોઈએ અને, એક પરમાણુનો બીજા પરમાણુ સાથે જે સંયોગ છે અર્થાત; દ્વિપ્રદેશાદિ ભાવનો અનુભવ કરતા પુર્વ પરમાણુવ રૂપનો નાશ થઈ જાય છે તે કારણથી અર્થાતર ગતિન થયું અર્થાત અણુ પર્યાયથી સ્કંધ પર્યાય ઉત્પન્ન થયો તેથી કરીને અર્થાતર ગતિ રૂપ નાશનું સ્થિરતા પણ થાય છે ભાવાર્થ એવો છે કે જ્યાં આકાર છે જ્યાં તે આકારના ધારક પરમાણુના સમૂહથી ઉત્પન્ન થયેલું જે ચોર અધાર છે અને પછી તેજ જગ્યાએ જે પ્રકાશના પરમાણુનો સંચાર થાય છે ત્યારે અધકારના પરમાણુ તથા પરમાણુનું સ્થાન ફર થયું અને તે અધકારના પરમાણુ

તે તેજના પરમાણુમા મળી ગયા, અનેજ રૂપાતરસ ક્રમણ કહે છે અથવા રૂપાતર વિગોચર નાથ કહે છે અને અવયવ રૂપ પરમાણુનો અવયવી રૂપ સ્કંધ રૂપમા જે મ ક્રમ છે તેથી જે અર્થોતરનો ઉદભવ છે તેવી તો અર્થોતર ગતી રૂપ નાશનો દ્વિતીય ભેદ સિધ્ધ થાય છે (૨૫)

(વળી પણ તેજ કહે છે)

એણુને છે યદપિ ખ ધતા

રૂપાતર અણુ સભારે

સ યોગ વિભાગાદિક થકી

તો એણે એ ભેદ પ્રબંધરે— જન ॥૨૬॥

ભાવાર્થ—જો કે અણુને અણુ સભધે સ્કંધપણુ છે તે રૂપાતર પરીણામજ છે તોપણુ સ યોગ અને વિભાગથીજ ભેદનો પ્રબંધ થકી કહે છે (૨૬)

વિરેચન— જો કે એક પરમાણુથી અન્ય પરમાણુનાં સભધના લાધે અણુસંભવ સ્કંધતા છે તોપણુ મ યોગ અને મલાગથી અર્થોત દ્રવ્યના ઉત્પાદ અને નાશ રૂપ જે જે પ્રકાર

૪ તેથીજ દ્રવ્યના નાશના બે પ્રકાર સમજવા જોઈએ કેમકે
 દ્રવ્યના ઉત્પાદ રૂપ વિભાગથી પર્યાયનો ઉત્પાદ રૂપ વિભાગ
 થાય છેતેવીજ રીતે દ્રવ્યના નાશ રૂપ વિભાગથી પર્યાયના નાશ
 રૂપ વિભાગ થાય છે તેથી કરીને સમુદય વિભાગ અને અર્ધાતર
 ગમન એવા બેજ વ્યવહારમા ગણાય છે તેમા તત્તુ
 પર્યાયના અત્ર મુધી જે પડનો નાશ છે તે પ્રથમ સમુદય
 વિભાગ છે અને ઘટની ઉત્પત્તિ મુધીજે મૃત્તિકા પડ આદિનો
 નાશ થાય છે તે બીજો અર્ધાતરગમન છે અને સમતિમા કહ્યું
 પણ છે કે આ રીતે નાશ પણ સમુદયજનિત અને મિશ્ર એમ
 બે પ્રકારે છે માટે સમુદય વિભાગ તથા અર્ધાતર ગમન એમ
 બે પ્રકારનો નાશ (વ્યય) થાય છે આ પ્રમાણે સયોગ વિભાગ
 એ બનેથી લેઈની કંપના સમજવી જોઈએ (૨૬)

(હવે મુવખાગનું કથન કરે છે)

મુવ ભાવ શુક્લઋણસુગનો

પર્યાય સમય અનુસારરે

સ ગ્રહનો તેહ ત્રિકાળનો

નિજ દ્રવ્ય બળિ નિરધારરે જન પ્રજા

લગ્ય હોયે પર દ્રવ્યને ત્રિવિધ લક્ષણની ભાવનાથી
સમ્યક્ પ્રકારે સમજીને એની ભાવના ભાવશે તો તે ઉત્તમ
એવું મોક્ષનું મુખ અને જગતમા જશ કીર્તીને પામશે (૨૮)

ઢાળ દર્શામી

આજ ના હુજેરે દિસે નાહલો—એ દર્શી

લિન્ન અલિન્ન તિતિહ તિય લક્ષણે

ભાષિયો ઇમ મે અત્યરે

ભેદ દ્રવ્ય ગુણ પજજવના હવે

ભાષીજે પરમત્ય—૥ ૧ ॥

સમકીર્ત શુદ્ધો રે ઇણીપરે આદરો

સમકિત વિણ સવિ ધધઃ

સમકિત વિણ જેરે હડ માણે પડયા

તે સવી જાતી રે અ ધ ॥ ૨ ॥

ભાવાર્થ—એ રીતે લિન્ન, અલિન્ન અને ત્રિવિધ તિય
લક્ષણ ગુણ ગુણ પર્યાયાદિ અર્થનું નિરૂપણ કરીને હવે

દ્રવ્ય શુદ્ધ પર્યાયના પરમાર્થે જે ભેદ છે તે કહ્યું છું માટે શુદ્ધ સમ્યક્ત્વનો આ રીતે આદર કરેા કારણ કે સમકિત વગરની સધળી ક્રિયા કલેશ રૂપ જાણવી અને મમકીત વિના ધર્મ રૂપમાર્ગમા હઠવાદથી પડ્યા છે તે સવ જાતી અધ જેવા છે (૨)

વિવેચન—દ્રવ્ય શુદ્ધ પર્યાય કથ ચિત્ત સિદ્ધ છે અભિન્ન પક્ષ છે અને તે ત્રિવિધ લક્ષણ સુકત છે એ પ્રકારે વિસ્તારીને આગળ ની ઢાળમા કહ્યું હવે દ્રવ્ય શુદ્ધ પર્યાયના જે પરમાર્થ ભેદ છે એટલે જે સ્વભાવથી દ્રવ્ય આદિના ભેદ છે તેને કહે છે તે સમજીને શુદ્ધ સમ્યક્ત્વ વાળા થવું જોઈએ કારણ કે સમ્યક્ત્વ તો દયા દાન અને ક્રિયા સર્વત્ર મુજા કારણ છે તે સમ્યક દર્શન વિના ધર્મ રૂપ માર્ગમા પ્રવૃત્ત થએલો પુરૂષ જન્માધની પેઠે ઘણું દુઃખ પામે છે દ્રવ્ય આદિના જ્ઞાનથીજ નિશ્ચય સમ્યક્ત્વ કહેલ છે જીવ આદિ નવ પદાર્થને જાણવા વાળા છે તેને સમ્યક્ દરશન થાય છે વળી એમ પક્ષ કહ્યું છે કે સમ્યક્ત્વ સહિત થોડીપણ ક્રિયા મદ્દળ થાય અને સમકિત વગરની ક્રિયા એ સ્થ રૂપ ક્ષણને આપવાવાળી થતી નથી તેથી કરીને સમ્યક્ત્વ વગર ધર્મ માર્ગમા પ્રવૃત્ત થએલો મદુખ્ય જાતી અધ પુરૂષના જેવું દુઃખ પામે છે અર્થાત્ હઠવાદને લીધે

તાત્પર્યી તેઓ દ્વર રહે છે માટે દ્રવ્ય ગુણ તથા પર્યાયને જાણવાથી જે શુદ્ધ સમ્યક્ત્વ થાય છે તેનો આદર કરવો જોઈએ અર્થાત દ્રવ્યાદિકના જ્ઞાનથી સમ્યક્ત્વને શુદ્ધ કરીને તેને શુદ્ધ કરવું જોઈએ (૨)

(હવે ૫૨ દ્રવ્યના નામ કહે છે)

ધર્મ અધર્મ ગગન સમય વલી

પુદ્ગલ જીવજ એહ

૫૨ દ્રવ્ય કહ્યાં શ્રીજીન શાસને

જસને આદિને છેહ—સમ ૥૩૥

લાનાથ—ધર્મ અધર્મ આકાશ કાળ પુદ્ગલ અને જીવ

એ ૫૨ દ્રવ્ય જીન શાસનમાં કહેલા છે તેની આદિ કે

અત નથી (૩)

નિવેચન—ધર્મોસ્તિકાય, અધર્મોસ્તિકાય, આકાશોસ્તિકાય

કાળ, પુદ્ગલ અને જીવ એ ૫૨ પદાર્થ શ્રીજીન શાસનને વિષે

શ્રી વિતરાગ દેવે કહેલા છે તે ૫૨ પદાર્થ ૫૨ આ પદાર્થ નથી

અને અત પદાર્થ નથી આ ૫૨ પદાર્થમાંથી કાળ દ્રવ્ય

સિવાય બાકી પાંચ દ્રવ્ય ૫ અસ્તિકાય છે, અસ્તિક

પ્રદેશનું નામ છે એટલે પ્રદેશથી જ કહી શકા. તે અસ્તિકાય કહે
વાય છે હવે કાળની અસ્તિકાયતા કેમ નથી તે વિષે કહે છે
કે કાળ અપ્રદેશી છે કેમકે એક સમય બીજા સમયથી ભેદને
પ્રાપ્ત થતો નથી તેવીજ રીતે ઘડીકા આદિનો પણ ભેદ થતો
નથી અને ધર્મ 'અધર્મ', તથા આકાશ એ
ત્રણે એક એક છે અને કાળ પુદ્ગલ તથા જીવ
એ ત્રણે અનત છે, જીવના મિવાય બધા કર્તા છે ઇત્યાદિ
સાધર્મ્ય, વૈધર્મ્ય આદિ ભેદોને જાણવા માટે પ્રશમરતી થઈ
વાચવો ભોધએ છએ દ્રવ્યના સમસ્ત ભેદ પરિણામિત્વ, જીવ
ત્વ, મૂર્તત્વ, અપ્રદેશત્વ, એકત્વ, દોષત્વ, ક્રિયાવત્ત્વ, નિત્યત્વ
કારણત્વ, કર્તૃત્વ, સર્વજાતત્વ. અસર્વતત્વ અને પ્રદેશતત્વ દે
આ ભેદોમાથી સાધર્મ્ય વૈધર્મ્યનું જ્ઞાન કરવું ભોધએ એટલે
ધર્મજીવ અને પુદ્ગલમા એકપણે હોય તેમા તો જીવ પુદ્ગલ
સાધર્મ્યપણું છે અને જે ભિન્ન ભિન્ન છે તેમા તો વૈધર્મ્ય
છે એમ સમજવું ભોધએ (૩)

(હવે ધર્માસ્તિકાયનું લક્ષણ કહે છે)

ગતિ પરિણામીરે પુદ્ગલ જીવને
જક્ષને જલ જેમ હોય

તાસ અપેક્ષારે કારણ લોકમા

ધરમ દ્રવ્ય છેરે સોય—સમ ॥ ૪ ॥

ભાવાર્થ—લોકમા અપેક્ષા કારણથી પુદ્ગલ તથા જીવને ગતી આપવાનો જેનો પરિણામી સ્વભાવ છે તે ધર્માસ્તિકાય છે જેમ માધવાને સદા ગતી પરિણામી જલ ॥ (૪)

વિવેચન—જીવ તથા પુદ્ગલને ગતી આપવામાં ધર્માસ્તિકાય દ્રવ્ય પરીણામ રૂપ અર્થાત્ સહાયક છે કારણ કે તે ધર્માસ્તિકાય દ્રવ્ય બૌદ્ધરાજ લોકમા રમ્ય પ્રમાણ જે આકાશ ખડ છે તેમા અપેક્ષા મારણ છે અને ગમન પ્રાપ્તવાના વ્યાપારથી હિત અધિકરણ સ્વરૂપ કારણ છે જેમકે જલ છે તે માગ્ધવાને ગતિ પરણામી છે કારણકે ગમના ગમનમા અપેક્ષા કારણ છે તેજ રીતે ગમનમા પરિપુત જીવ પુદ્ગલને ધર્મ દ્રવ્ય પણ અપેક્ષા કારણ છે ભાવાર્થ એવો છે કે મરત્ય સ્થળમા પોતાની ગતિ કન્ના જતા વ્યાકુળ થાય છે તેથી સ્થળમા ગતિ પ્રવાની તેની ઇચ્છા થતી નથી કદાચ ઘેઘ એમ કહે કે મરત્ય સ્થળમા ગમન નથી કરતું તે જાણના અભાવને લીધે છે મર્તમા જાણને જે અપેક્ષા કારણ માનો છે તે પ્રમાણ જુન નથી આવી ગતિ કરનારને એરે ઉત્તર છે કે અન્વન

અને વ્યતિરેકથી લોકમા જે પ્રસિદ્ધ વ્યવહાર છે તેથી તે જગમા ગમનની કારણુના સિદ્ધ થાય છે અર્થાત્ જેના હોવાથી કાર્ય' થાય અને જેના અભાવે કાર્ય ન થાય તે અન્વય વ્યતિરેક છે અને જેમા અન્વય વ્યતિરેક મટી જાય તેજ લોકમા કારણુ મનાય છે તેજ પ્રસિદ્ધ વ્યવહારથી જળ પણુ મત્સ્યની ગતિમા કારણુ રૂપ છે.

(હવે અધર્મોસ્તિકાયનુ લક્ષણ કહે છે)

થિતિપરીણામીરે પુદ્ગલગ જીવની

થિતિનો હેતુ અવર્મ

સર્વ સાધારણ ગતિ થતિ હેતુતા

દોષ દ્રવ્યનોરે ધર્મ—સમ ॥ ૫ ॥

ભાવાર્થ—જીવ તથા પુદ્ગલની પરીણામી સ્થિતિનો હેતુ અધર્મોસ્તિકાય છે અને આગતિ તથા ચિતિ હેતુતા રૂપ સર્વ સાધારણ ધર્મ અને દ્રવ્ય ધર્મ અને અધર્મમા છે (૫)

વિરેચન—જીવ તથા પુદ્ગલની સ્થિતિ પરીણામી અર્થાત્ અપેક્ષા કારણુ અને સ્થિતિનો હેતુ અધર્મ દ્રવ્ય છે ગતિ અને ચિતિમા પરિણામ જે ધર્મ તે ગત્યાદિ કહેવાય છે

એવો સમસ્તમા સાધરણ ધર્મ જેજ દ્રવ્યમા છે અન્ય દ્રવ્યો
મા નથી અર્થાત્ ધર્મ દ્રવ્ય સિવાય બીજા કોઈપણ દ્રવ્યમા
ગતિ નથી અને અધર્મ સિવાય બીજા કોઈપણ દ્રવ્યમા સ્થિ-
તિ સ્વભાવ નથી આથી એજ સિદ્ધ થાય છે કે ગતિ તથા
સ્થિતિમા પરિણત જે સર્વ દ્રવ્ય છે તેમા એક એક દ્રવ્યની
લઘુતાથી જે કારણતા ગિદ્ધ થાય છે તે કારણપણું આ જેજ
દ્રવ્યમા છે આથી કરીને મત્સ્યાદિના ગમનનુ જે અપેક્ષા કા-
રણપણું જસ દ્રવ્યમા છે ત્યા ધર્મસ્તિકાય આદિ દ્રવ્યના લક્ષ-
ણની અતિ વ્યાપ્તિ ન બધ કારણકે ત્યા પણુ ધર્મ દ્રવ્યાદિ
ગતિ આદિમા કારણ છે એજ તાત્પર્ય છે (૫)

(હવે ધર્મસ્તિકાયને વિષે પ્રમાણ કહેછે)

સહજે ઉર્ધ્વગતિ ગામી મુકતને
વિના ધર્મ પ્રતિબધ
ગગને અનતેરે કહોએ નવિટલે
ફિરવારસનોરે ધધ—સમ ॥ ૬ ॥

ભાવાર્થ—સ્વાભાવીક પણે ઉર્ધ્વ ગમન કરના વાળા
મોક્ષના જીવને ધર્મસ્તિકાયના પ્રતિબધ વગર અનંત

આકાશનું પરિભ્રમણ કરવા છતાં કદી ફરવાના રસનો ધર્મ
રજોનહિ (૬)

વિનયન—સદ્ગુણ સ્વભાવે ઉર્ધ્વ ગમન કરનારા સિદ્ધના
જીવને જો ધર્મોસ્તિકાય દ્રવ્યનો પ્રતિબંધ ન હોય
તો લોકા લોકમા ન્યાપિ રહેલા આકાશમા એક
સમયમા લોકના અત સુત્રી જવા વાળા સિદ્ધના
જીવને ઉર્ધ્વ ગમન રૂપ ગતિની નિવૃત્તિ કોઈ
કાલે ન થાય કારણ કે અનંત આગત પ્રમાણુ લોકાકાશ
છે અને તે લોકાકાશનેજ જો ગમનનું કારણ માને તો ધર્મ
આદિમા હંક વિશિષ્ટ જે આકાશ છે તે હેતુ થઈ જાય તેથી
કરીને લોકાકાશને ગતિમા કારણ માનવું અયુક્ત છે. કારણ
કે ધર્મોસ્તિકાય વિશિષ્ટ જે આકાશ છે તેજ લોકાકાશ છે
તાર્પયં એવું છે કે ગતિ હેતુતા ધર્મ દ્રવ્યનો
સ્વભાવ છે અને તે ગતિ હેતુતાથી યુક્ત જે આકાશ છે તેની
લોકાકાશ એવી કલ્પના કરવામા આવી છે તેથી તે કલ્પિત
લોકાકાશમા ધર્મ દ્રવ્યના સ્વભાવની કલ્પના અયોગ્ય છે તેથી
કરીને ધર્મોસ્તિકાયને ગતિનો હેતુ અવશ્ય પ્રમાણુ રૂપ માનવો
જોઈએ અને ધર્મ દ્રવ્ય પુદ્ગલ તથા જીવોને ગમન કરાવવા

રૂપ સ્વભાવના ધારક છે ઇત્યાદિ જે મિદ્ધાત છે તે પ્રમાણે વિચારવા ચોગ્ય છે (૬)

(હવે ધર્મોર્થસ્થિતકાયના વિષયમા પ્રમાણ કહે છે)

જો યિતિ હેતુ અધર્મ ન ભાષીયે
તો નિત્ય યિતિ કોઈ કાણુ
ગતિ વિણ હોવેરે પુદ્ગલ જ તુની
સભાક્ષો જન પાણુ—સમ ॥ ૭ ॥

સાવાર્થ—જો યિતિના હેતુ રૂપ અધર્મ દ્રવ્ય ન કહિ
એ તો જન અને પુદ્ગલની કોઈ એકજ સ્થળે સ્થિતિ ધર્મ
જાય અને પુદ્ગલ તથા જનની ગતિજ બધજ ધર્મ જાય મા
ટે જનેથર પ્રભુની વાણીને યાદ કરો (૭)

નિરેચન—જો જન અને પુદ્ગલની સ્થિતિનું
કારણ 'અધર્મ' દ્રવ્ય નહિ માનો તો સર્વ જગ્યાએ
વિશ્રામ પુર્વક જન અને પુદ્ગલની સ્થિતિજ મિદ્ધ થશે કોઈ પણ
કેસાણે ગતિ ધર્મ શકશે નહિ તાત્પર્ય એવું છે કે સર્વ જન તથા
પુદ્ગલના સબધમા સાધારણ રૂપથી સ્થિતિ હેતુ જૂત અધર્મ
દ્રવ્યને નથી કહેતા પરંતુ ધર્મોર્થસ્થિતકાયના અભાવ પ્રયુક્ત

જે ગતિનેા અભાવછે તેથી અલોકમા અભાવછે એમ કહેવાયછે
 તેા તમારા મત પ્રમાણે અલોકાકાશમા પણ કોઈ પણ સ્થાનમા
 ગતિ વિના પ્રદગલ અને જીવ દ્રવ્યની નિત્ય સ્થિતિ માન્ય
 કરવી પડશે, ધર્મ દ્રવ્ય નહિ હોવાથી અલોકમા ગતિ નથી
 થતી એમ કહેશે તેા અન્વય, વ્યતિરેચ્છી જેમ ધર્મ દ્રવ્યને
 ગતિમા કારણતા છે તેમજ સ્થિતિમા અધર્મ દ્રવ્ય કારણ રૂ
 પ માનવુ જોઈશે માટે ગતિની સ્થિતિ એક સ્વતત્ર પર્યાય છે
 અને તેનુ કારણ અધર્મ દ્રવ્યછે પરંતુ ગતીના અભાવે સ્થિતિ
 અને ધર્મના અભાવે અધર્મ એ કારણ રૂપ નથી જેમ
 ગુરુત્વ લઘુત્વ એક એકના અભાવ રૂપછે તેમજ ધર્મા સ્તિકાય
 અને અધર્મા સ્તિકાય પણ ભાવ રૂપ છે કેમકે એકનુ કાર્ય
 ગતી છે અને બીજાનુ કાર્ય સ્થિતિ છે માટે શી જીનદેવની
 વાણીથી તત્તરને અહુણ કરીને ધર્માસ્તિકાય અને અધર્મા-
 સ્તિકાય એ બને દ્રવ્ય બિજા બિજા સ્વભાવ વાળાછે એમ
 સમજવુ જોઈએ (૭)

(હવે આકાશ દ્રવ્યનુ લક્ષણ કહે છે)

સર્વ દ્રવ્યનેરે જે દીપ્તે સર્વદા

- સાધારણ અવકાશ

મનુષ્ય લોકમાં સુર્યની જે ગતિરૂપા ક્રિયા છે તેજ પદાર્થની ઉપનાયિકા છે અર્થાત સુર્યની ક્રિયા તે તે પરીચોમા પદાર્થને પ્રાપ્ત કરવા વાળી છે અને આ કદપના જનાસુધી દ્રવ્યનુ અચાર ક્ષેત્ર છે ત્યાં સુધી ધરીત થાય તે વગી લગવતી સૂત્રમાં પણ એવું વર્ચન છે કે

કેળ મને દ્રવ્યા પનસા

ગોયમા દ્વિટ્વ પગસા

૧ જઠા ધર્માસ્તિકાળ

જાન બદા સમયે

હું લગવાનું? દ્રવ્ય કે/લા છે? લગવાને કહ્યું કે હું જો તમ? દ્ર વ છ છે ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, આકાશ, જ્વલ, પૃથ્વી અને જાળ

આ પ્રમાણે લગવતીટનો પાઠ છે માટે અપેક્ષા મારણ વી કાળ દ્રવ્ય કહ્યું છે (૧૨)

ધર્મ સ ગ્રહણીરે એ દોય મત કહ્યા

તત્વાર્થ, મારે જાણ

જે ગતિને અભાવ છે તેથી અલોકમા અભાવ છે એમ કહેવાય છે
 તે તમારા મત પ્રમાણે અલોકાકાશમા પણ કોઈ પણ સ્થાનમા
 ગતિ વિના પુદ્ગલ અને જીવ દ્રવ્યની નિત્ય સ્થિતિ માન્ય
 કરવી પડશે. 'ધર્મ દ્રવ્ય નહિ હોવાથી અલોકમા ગતિ નથી
 થતી એમ કહેશે તે અન્વય વ્યતિરેકથી જેમ ધર્મ દ્રવ્યને
 ગતિમા કારણતા છે તેમજ સ્થિતિમા અધર્મ દ્રવ્ય કારણ રૂ
 પ માનવું જોઈશે માટે ગતિની સ્થિતિ એક સ્વતંત્ર પર્યાય છે
 અને તેનું કારણ અધર્મ દ્રવ્ય છે પરંતુ ગતિના અભાવે સ્થિતિ
 અને ધર્મના અભાવે અધર્મ એ કારણ રૂપ નથી જેમ
 ગુરુત્વ લઘુત્વ એક એકના અભાવ રૂપ છે તેમજ ધર્મા સ્તિકાય
 અને અધર્મા સ્તિકાય પણ ભાવ રૂપ છે કેમકે એકનું કાર્ય
 ગતી છે અને બીજાનું કાર્ય સ્થિતિ છે માટે શી જનદેવની
 વાણીથી તત્ત્વને ગ્રહણ કરીને ધર્માસ્તિકાય અને અધર્મા
 સ્તિકાય એ બંને દ્રવ્ય ભિન્ન ભિન્ન સ્વભાવ વાળા છે એમ
 સમજવું જોઈએ (૭)

(હવે આપના દ્રવ્યનું લક્ષણ કહે છે)

સર્વ દ્રવ્યનેરે જે હીએ સર્વદા

સાધારણ અવકાશ

મનુષ્ય લોકમાં સુર્યની જે ગતિરૂપા ક્રિયા છે તેજ
પદાર્થની ઉપનાયિકા છે અર્થાત સુર્યની ક્રિયા તે તે
પર્યાયોમાં પદાર્થને પ્રાપ્ત કરવા વાળી છે અને આ કદપના
જ્યામુખી દ્રવ્યનું મર્યાદા ક્ષેત્ર છે ત્યાં મુખી ધરીત થાય તે
વળી ભગવતી મૂત્રમાં પણ એવું વચન છે કે

કેળ મને દ્રવ્યા પનત્તા
ગોચમા દ્વિ ર પનત્તા
ત જહા વમધિકાળ
માર બહા સમયે

હું ભગવાન ? દ્રવ્ય કેવળ છે ? ભગવાને કહ્યું કે હું જો
તમ ? દ્રવ્ય છે છે ધમાગિકાય, અધર્મોસ્તિકાય, આમાશ,
હન, પ્રુદાન અને કાળ

આ પ્રમાણે ભગવતીકૃતો પાક છે માટે અપેક્ષા મારણ
ની કે ન દ્રવ્ય કહ્યું છે (૧૨)

‘પ્રમ’ મ ગ્રંથગીર એ દોષ મત કદા
તત્ત્વાર્થ માટે નાણુ ‘

અનપેક્ષિત દ્રવ્યાર્થિક નય મતે

બીજું તાસ વખાણ-સમ ॥ ૧૩ ॥

ભાવાથ-કાળ દ્રવ્યના સળધર્માં આ જાને મત ધર્મ
સમ્રહણીમા કહેલાછે અને અનપેક્ષિત દ્રવ્યાર્થિક નયના મત
મા તવાર્થ વ્યાખ્યાનથી બીજો મત કહેલોછે (૧૨)

વિવેચન-ઉપર કહ્યા તે જાને મત શ્રી હરીભદ્ર સૂરીએ
ધર્મ સમ્રહણી ધથમા કહ્યા છે શ્રી સિદ્ધસેનજીએ તત્વાર્થ
મા પણ એમ કહ્યું છે કે કાલ્હેત્યેકે કાળ પણ દ્રવ્ય છે એવું
એક આચાર્ય કહેછે આ કાળ દ્રવ્યાર્થિક નયના મતથી થાય છે
કેમકે આ કાળશ્યુલજે લોકવ્યવહારછે તેથી સિદ્ધ છે અને અપેક્ષા
રહીત છે જો એમ ન હોય તો જેમ પરવર્તનનું અપેક્ષા
રૂપ કારણ હોવાથી કાળ દ્રવ્યને સિદ્ધ કર્યું તેમ કાળ જે
પુર્વાપરને સાધે છે તેથી ભિન્ન પરત્વ અપરત્વાદિ વ્યવહારના
નિયામક હોનાથી દિશા નામક દ્રવ્યપણું સિદ્ધ થઈ જાય અને
‘આકાશ અવગાહનને માટે છે તથા દીશા તે આકાશથી ભિન્ન
નથી, જો એમ ન હોય તો કાળ તથા આકાશથી ભિન્ન દીશા
રૂપ દ્રવ્યનું ઉદાહરણ આપીએ તો કાળ ગાક રા અને દીશા અ
નાથે પૃથક દ્રવ્ય મિદ્ધ થઈ જશે , આ પ્રમાણે, મિદ્ધસેનજી

કૃત્રિમ નિશ્ચય દ્વારિશિકાના અર્થને વિચારીને આકાશથી દિશાનુ-
કાર્ય, સિદ્ધ થાય છે એમ બાણુ , અને આ પ્રકારના સિદ્ધા
તનો સ્વીકાર કરવાવાળાને દા. ન દ્રવ્ય કય ચિત્ત કાર્યજ છે અર્થાત
માનવુજ જોઈએ અને તેથી પરત્વ અપરત્વની સિદ્ધિ યશે માટે
કાન્ધેયેકે એ સૂત્ર અનપેક્ષિત દ્રવ્યાર્થિક નયના મતથીજ
જોઈએ છે એમ સૂક્ષ્મ દ્રષ્ટીથી વિચારી લેવુ જોઈએ (૧૩)

(હવે કાળ દ્રવ્યના અધીકારમા જિગબર મત જોઈ છે)

મદ ગતે અણુ યાવત સચરે

નહ પ્રદેશ એકે ઠોર

તેહ સમયનોરે ભાજન કાલાણુ

ધમ ભાસે કોઈ ઓર—સમ ॥ ૧૪ ॥

ભાવાર્થ—આપણ પ્રદેશના એક સ્થાનમા મદ ગતિથી
જોઈવા પરમાણુ જોઈવા સમય મચરે તે પર્યાયને સમય કહિ
યે અને તે કાળ પર્યાયનુ ભાજન તે કાવાળાણુ કહેવાય એમ
જિગબર કહે છે (૧૪)

વિવેચન—આકાશ પ્રદેશના એક સ્થાનમા જોઈવા
કાલમા મદગતિથી પરમાણુ બચ છે તેટલા સમય પ્રમાણુ જે

કાલ છે તે કાલના સ્થાનમા કાલાણુ એવો વ્યવહાર થાય છે અને એક આકાશના સ્થાનમા મદ ગમનના ધારક પરમાણુ નેટલા કાલમા જાય છે તેટલા તે કાલને પર્યાય રૂપથી સમય કહે છે અને સમય રૂપ જે કાલ છે તે પર્યાય રૂપ સમયનું ભાજન કાલાણુ છે અને તે કાલાણુ એક આકાશના પ્રદેશમા એક છે આ પ્રમાણે જ્યારે કરીએ છીએ ત્યારે લોકાકાશના સમસ્ત પ્રદેશના સમાન કાલાણુ થાય છે અર્થાત લોકાકાશના અસખ્યાત પ્રદેશ છે અને એક એક પ્રદેશમા એક એક કાલાણુ છે આ પ્રમાણે અસખ્યાત કાલાણુ થાય છે તેજ દ્રવ્ય સગ્રહમા કદુ છે કે રત્નની રાશી ની પંઠે કાલાણુ અસખ્યાત દ્રવ્ય છે (૧૪)

(આદિગબર મતને અનુમતીને બીજા કોઇએ કદુ છે તે બતાવે છે)

યોગ શાસ્ત્રનારે અતઃ ૨લોકમા

એ પણ મત છેરે ઇઠ

લોક પદેશરે અણુઆ જુજુઆ

મુખ્ય કાલે તિહા દીક—મમ ૧૧૫૫

, ભાનાર્થ—યોગ શાસ્ત્રના અતઃ, ૨લોકમા આ દિગબ

૨ મન પણ ઈંચ છે કેમકે તે શ્લોકમા લોક પ્રદેશે જે લિખ
લિખ કાવાણુ સ્થિત છે તે લિખ સ્થિતિ કાવ દ્રવ્યની
પ્રધાનતા છે (૧૫)

વિરેચન— યોગ શાસ્ત્રમા એમ માલખ્યુ છે કે લોકાકાશ
ના પ્રદેશમા જે લિખ લિખ કાવાણુ સ્થિત છે તે કાવાણુ કાળ
દ્રવ્ય ની મુખ્યતાને પ્રતિપાદન કરે છે અર્થાત્ લોકપ્રદેશમા જે લિખ
લિખ કાવાણુ તે કાવાણુ કાળ દ્રવ્યની મુખ્યતાનુ પ્રતિપાદનક
અર્થાત્ લોકપ્રદેશમા જે લિખ લિખ કાવાણુ છે તે મુખ્યકાળ છે એવો
વ્યવહાર છે એક આકાશ પ્રદેશમા એક યોગ ના લોકાકાશના
પ્રદેશમા જે નિધાન કાવાણુ તે જેના આકાશના પ્રદેશ છે
તે જાત છે અને પાથને જે ના અને જીવ કરે તેજ
મુખ્ય નવ પ્રધાન માલ કહેવ છે (૧૫)

(૫મી પણ તેજ જાણની ચર્ચા કરે છે)

પ્રથમ ઉદ્ધારે એકનો સભવે

પુર્વ અપર પર્યાય

તર્યક પર્યાય રહે નહિ ખરનો

વિષ્ણુ પ્રદેશ સમુદાય મમતા વદા

લાવાથે—પૂર્વ અને અપર અ બે પર્યાયમા ફાળ દ્રવ્ય
નો ઉદ્ભવતા પ્રચય સભવે છે અને અધના પ્રદેશ સમુદાય
વિના ફાળ દ્રવ્યને તિર્યક પ્રચય સભવે નહિ (૧૬)

નિરેચન— આ ફાળમા દ્રવ્યના પુર્વાપર બે પથ થને
ઉદ્ભવતા પ્રચય વાપરે કેમકે જેવી રીતે મૃત્તિકા રૂપ દ્રવ્યના
ગ્વાસ, ફાગ, કુશુવ આદિ પુર્વ અપર પગાય વાયકે તેવીજ
રીતે મા ફાળ દ્રવ્યના પણ ગમન આનની અને મુહુત આદિ
પૂર્વ અપર પગાય વિપ્રમાનકે પરતુ સ્પર્ધના પ્રદેશ સમુદાય
ગાળના નથી માટે ધર્માન્નિત્ય આદિની પેઠે ગમાન નિયત
પ્રચયતાના સભવ નથી અવાન ગાળને તિર્યક પ્રચયપણું નથી
આજ ગરબુથી ફાળ દ્રવ્યને રાત્રિક ચ દહેરામા નથી આનતુ
અને પરમાત્મ પુદ્ગલની પેઠે તિર્યક પ્રચયતા નથી માટે
ઉપરાંત પુદ્ગલ દ્રવ્યને તિર્યક પ્રચયતા કહેતા ચોગ્ય નથી (૧૬)

(હવે દિગ્ગજર નરને પ્રતિવાદે કુપણુ આપછે)

એમ અણુગતિનીરે લેઈ હેતુતા

વર્મ દ્રવ્ય અણુ થાય

સાચારણુતારે લેઈ એકની

સમય અધ પણ થાય—સમ ॥ ૧૭ ॥

ભાનાથ—એ રીતે કાલાણુને માનનીયી પરમાણુના ગમનનો હેતુ માનીને ધર્મ દ્રવ્યનો પણ આણુ મિદ્ધ થઈ જશે અને ત્યારે એક પદાર્થની સાધારણતાને શ્રદ્ધા કરવાની સમય રક ધના પણ સિદ્ધ થઈ જશે (૧૭)

વિવેચન—આ રીતે પરમાણુના ગમન રૂપ હેતુને શ્રદ્ધા કરનાથી ધર્મ દ્રવ્યના પણ આણુ થઈ શકે છે અને ત્યારે તે કોઈપણ પદાર્થની સાધારણતાને શ્રદ્ધા કરવાથી સમય રક ધના પણ સિદ્ધ થઈ જશે માટે અણુઓના મહ ગમન રૂપ જે કાર્ય છે તેનો હેતુ જે પર્યાય સમય ભાજન છે તેને દ્રવ્ય સમયાણુ કલ્પના કરો છો તો મહ આણુ ગતિમા હેતુતા રૂપ શુણ્ઠના ધારક ધર્માસ્તિકાય દ્રવ્ય પણ સિદ્ધ થાય છે અને એજ રીતે આ ધર્માસ્તિકાય દ્રવ્યના અણુનો પણ સભવ થાય હવે કદાચિત્ એમ કહો કે સર્વ સાધારણ ગતિ હેતુતા આદિનું શ્રદ્ધા કરીને ધર્માસ્તિકાય આદિ એક રક ધ રૂપ દ્રવ્યની કલ્પના કરો છો તો દેશ પ્રદેશ આદીની કલ્પના પણ તે રક ધના વ્યવહારના અનુરોધથી પાછળથી કરવી પડશે અને સર્વ જીવ અજીવ દ્રવ્યમા સાધારણ રીતે આજે વર્તના હેતુ રૂપ શુણ્ઠ છે તે શુણ્ઠને શ્રદ્ધા કરીને કાળ દ્રવ્યની પણ લોક પ્રમાણુ કલ્પના કરવી સુજ્ઞ છે એમ કહેજો તો ધર્માસ્તિકાય આદિ

દ્રવ્યના અધિકાગ્રથી સાધારણ ગતિ હેતુતા આદિની ઉપસ્થિતિ-છે તેવીજ કલ્પના થઈ શકે છે. અને તે છતાં કાલ દ્રવ્યની કલ્પના કરવા વાળાના મનમાં મહાઅણુની વર્તના રૂપ હેતુનીજ ઉપસ્થિતિ છે એ આ કલ્પનાના આગૂઢ સિવાય બીજું કોઈ પણ કારણ નથી (૧૭)

(વળી પણ તેજ કહે છે)

અપ્રદેશતા રે સુત્રે અનુસરી

જે અણુ કહીયેરે તેહ

તો પર્યાય વચનથી જોડોયે

ઉપચારે સર્વો એહ-સમૂ ॥૧૮॥

ભાનાથ —સૂત્રમાં કાળને અપ્રદેશ કહ્યો છે તેને અનુસરીને જે કાલાણુ કહીએ તો આ સર્વ ઉપચારથી પર્યાય વચનમાં યોજીત થાય છે (૧૮)

નિરચન—જે કાળને પ્રદેશ રહિત નિરૂપણ કરીને તે કલ્પિત કાળને અણુ કહ્યોએ તો આ સર્વ ઉપચારથી પર્યાય વચનમાં યોજીત કરવામાં આવેછે જે એમ કહ્યોકે સૂત્રમાં કાળ પ્રદેશ રહિત કહ્યોછે તેને અનુસરિનેજ અંગે કાલાણુ કહીએતો

મ પુણ્ય જીવ અજીવ પર્યાય રૂપ જ કાળ છે એમ કહેવામાં
 વિરેધ નથી લોકાકાશ પ્રદેશોનું પ્રમાણ કાલ છે એવું ને
 વચન ॥ ને સર્વ ઉપચારથીજ માનવા યોગ્ય છે મુખ્ય શક્તિ
 થી તો તે પર્યાય રૂપ કાળ છે એજ સૂત્ર મ મન છે માટે
 કાલધેત્યેકે એ સૂત્રમાં એકેએ પદથી કાલ સર્વ સમત દ્ર-
 વ્ય નથી એમ સ્ફુટ થાય છે આથી પણ પ્રદેશનો અભાવ
 સૂત્રને અનુસરી જે કાળના આપુપણાનું કથન કરે
 છે તારે પણ આ સર્વ ઉપચારથી પર્યાય વચન આઠી સાથે
 સુકત કરીને ઉપચારતા પ્રાપ્ત થાય છે વગી આકાશ આદિને
 વિભાગ પણ પરમાણુ રૂપ છે કેમકે કાળજના ચુલ્કાથી પુણ્ય
 કાળવીની પેઠે પ્રદગલથી ભરેલા જગતમાં એવો કોઈ પણ
 આકાશનો પ્રદેશ નથી કે જે પરમાણુથી ઠાસીઠાસીને ભરેલા
 ન હોય માટે તમારો હેતુ યોગ્ય નથી (૧૮)

(હવે ઉપચારનો પ્રકાર દર્શાવે છે)

પર્યાયે જેમ ભાષ્યો દ્રવ્યનો

સંખ્યારથ ઉપચાર

અપ્રદેશતારે યોજન કારણે

તેમ અણુતાનોરે સાગ—સમ ॥ ૧૯ ॥

ભાનાર્થ—જેમ પર્યાય રૂપથી કાળ દ્રવ્યની પર્યાય રૂપ
તા ઉપચારથી કહિ છે તેમજ અપ્રદેશત્વ યોગથી કાળની
અણુર્તાન વિષયમા ઉપચારજ કારણ છે (૧૯)

વિવેચન—જન સિદ્ધાન્તમા દ્રવ્યતો છજ છે આ સ ંથા
ની પુર્તીને માટે જેમ પર્યાય રૂપથી કાળ દ્રવ્યના વિષયમા દ્રવ્યત્વના
ઉપચારની ક-પના ભગવતેઆદિ સુત્રમા કહે-રીછેતેજ ગીતે સુત્રમા
કાલની અપ્રદેશતાનો જે યોગ છે તેથી કાલાણુના વિષયમા પણ
ઉપચાર જણવો તાત્પર્ય એવું છે કે સૂત્રમા કાળને પ્રદેશ
રહિત કહેવ છે તેજ રીતે કાલાણુતા પણ મૂત્રાત કરેલ છે તેની
યોજનાથી લોકાગ્રાસના પ્રદેશમા જિવન પુદ્ગલ પરમાણુના
વિષયમા પણ યોગ શાસ્ત્રાન્તર પ્રયોકમા કાલાણુઓનો ઉપચાર
કરેલો છે અને અનાદિ કાળથી અપ્રદેશત્વ વ્યવહારના નિયામ
- ઉપચારની વિષયનાથી તે કાળ મુખ્ય છે એજ કારણથી જે
મનુષ્ય જ્ઞાનમાજ રહેના વાણુ કાળ દ્રવ્ય છે એમ કહે છે તેને
પણ મનુષ્ય ક્ષેત્રાવચ્છિન્ન જે આકાશાદિ છે તેમા કાળ દ્રવ્ય
ના ઉપચારનુ જ શરણુ છે આ માત્ર દિગ્દર્શનરૂપ કથનજ છે (૧૯),

(હવે પુદ્ગલ તથા જીવ દ્રવ્યનું સ્વરૂપ સંક્ષેપમા કહે છે)

વર્ણા ગદ્ય રસ કાસાદિક ગુણે

લખાયે પુદ્ગલ ભેદ
 સહજ ચેતનારે ગુણ વલી જાણીયે
 જીવ અગ્ર અવેદ—સમ ॥ ૨૦ ॥

ભાવાર્થ—વર્ણ ગંધ રસ અને સ્પર્શાદિક ગુણોથી પુદ્ગલ ગણના ભેદ જાણવા અને વાસ્તાવિક ચેતના ગુણવાળો રૂપ રહિત અને વેદ રહિત એવો જીવ પદાર્થ છે, (૨૦)

વિવેચન—વણુ ગંધ રસ અને સ્પર્શ આદિ ગુણોએ કરીને સહિત હોનાથી પુદ્ગલ દ્રવ્યના અન્ય ધર્માસ્તિકાય આદિ દ્રવ્યથી ભેદ જાણી શકાય છે ચેત, પીણ, લીલો, રાતો અને કાળો એ પાંચ વર્ણ છે સુગંધ તથા દુર્ગંધ એ બે ગંધ છે તીખો કઠવો કસાએવો ખાટો મીઠો અને ખારો એ છ રસ છે ઠંડો ઊષ્ણ કઠોર કામળ હલકો ભારે ચીકણો અને લૂખો એ આઠ જાતના સ્પર્શ છે આ સર્વ પુદ્ગલના ભેદ છે અને સ્વભાવથી ઉત્પન્ન જે ચેતના તેનાથી યુક્ત હોવાથી જીવ અચેતન દ્રવ્યથી જીવ ભિન્ન છે અને વ્યવહાર તથા રૂપ તથા વેદનોધારક છે પરંતુ નિદ્રાથી જીવ રૂપ રહિત અને વેદ રહિત છે કારણ કે જીવ સત્તા માત્ર નિર્ગુણ તથા વિકાર રહિત છે (૨૦)

(હવે કાળ સમાપ્ત કરતાં કહિ છે)

એમ એ ભાષ્યારે સજેપે કરી

દ્રવ્યતણા પદ બેદ

વિસ્તા તે તારે જાણી શ્રુતથકી

સુજગ લહે ગતજેદ—સમ ॥ ૨૧ ॥

ભાષાર્થ—એ પ્રમણે સક્ષેપવી દ્રવ્યના છ લે' કહ્યા તેનો વિસ્તર શ્રુત સિદ્ધાંતથી નહીં જોદ રહિત થયા થકા ઉત્તમ પ્રકારના જશને પામે (૨૧)

વિરોધન—એ પ્રમાણે મૂનમા કહેવા છ દ્રવ્ય સક્ષેપથી કહ્યા ધર્મ, અવર્મ, અકાશ, કાલ, પુદ્ગલ અને છુન એ છ દ્રવ્ય મિદ્ધ વર્ગો. આ પદ દ્રવ્યનો વિસ્તાર મૂન મિદ્ધાંતમા થયો છે ત્યાંથી અમજી લેનો અત્રે તો સત્યમાનથી કહેલ છે. પદ દ્રવ્યનું સ્વરૂપ જેમ જેમ વિશેષ સમજાશે તેમ તેમ જોદ આપો યશે અને સુખોષ તથા સુજગની વૃદ્ધિ થઇને ઉચ્ચતા ને પ્રાપ્ત કરશે (૨૧)

ઢાળ અગ્યારમી

સોવન ગિરિભુપત્ર ત્રિસલા નહન—એ દેશી

હવે ભેદ ગુણના ભાપી જે
તિહા અસ્તિતા કહિયેછ
સદ્ભુતતા વસ્તુતા જાતિ
વ્યક્તિ રૂપતા લહિયેછ
પરિછેદ જે રૂપછ
પ્રમેયત્વ આણાગમ સુપીમ
અગુરુ લઘુત્વ રૂપછ ॥ ૧ ॥

સાધાર્થ—હવે ગુણના ભેદ કહે છે (૧) અસ્તિત્વ ગુણ
જેથી સદ્ભુતતાના વ્યવહાર થાય (૨) વસ્તુત્વ ગુણ તે જાતિ
વ્યક્તિરૂપપણ સમજવું (૩) દ્રવ્યત્વ તે દ્રવ્યનો ભાવ છે
(૪) પ્રમેયત્વ એટલે જે પ્રમાણથી જાણી શકાય એનો
જે પ્રમાણનો વિદ્યતે પ્રમેયત્વ (૫) અગુરુ લઘુત્વ ગુણ તે
સૂક્ષ્મ આજ્ઞા આહી છે (૧)

વિવેચન—હવે મુળ ગુણોના લેહનુ વિવરણ આદાણમાં
 કહે છે મુળ ગુણ છ કહ્યા છે તેમાં (૧) અસ્તિત્વ ગુણ છે
 તે સત્તાથી થય છે અને તેથી લોકમાં સદ્ભુતતાનો વ્યવહાર
 થય છે (૨) વસ્તુત્વ ગુણ છે તે જાતિ વ્યક્તિ રૂપ છે,
 જાતિ સામાન્યને કહે છે, જેમકે ઘટમાં ઘટત્વ વ્યક્તિ વિશેષનું
 નામ છે, જેમ આ ઘટ દ્રવ્યથી સુવણનો છે, ક્ષેત્રથી પટણા
 નગરનો છે, કાળથી વસત રુતુમાં ઉત્પન્ન થયો છે અને ક
 ણુ ગ્રીવ આદિ આકારનો ધારક છે આજ કારણથી અવગ્રહ
 નામના માત્ર જ્ઞાનના પ્રથમ લેહ રૂપ જ્ઞાનથી સર્વ સ્થાનમાં
 સામાન્ય રૂપનું જ જ્ઞાન થાય છે અને મનિ જ્ઞાનનો ત્રીજો
 લે. જે અપાય છે તે દ્વારા વિશેષ રૂપનું જ્ઞાન છે અને પરિ
 પુર્ણ જ્ઞાનથી સામાન્ય અને વિશેષ બંને રૂપ વસ્તુનું ગ્રહણ
 થાય છે આ પ્રમાણે વસ્તુત્વ નામનો બીજો ગુણ છે
 (૩) દ્રવ્યત્વ નામનો ગુણ છે પોતાના પર્યાયને પ્રાપ્ત થઈ
 જાય તે દ્રવ્ય કહેવાય છે અને તે દ્રવ્યનો જે ભાવ તે દ્રવ્ય
 ત્વ કહેવાય છે દ્રવ્યનો જે ભાવ છે તે પર્યાય રૂપ આધારતા
 થી જાણવા યોગ્ય જાતિ વિશેષ છે દ્રવ્યત્વ એ જાતિ રૂપ છે
 માટે ગુણ નથી થતો એમ નેયાયિકાની પેઠે વાસના નહિ
 કરવી જોઈએ કેમકે ગુણ તો સહભાવી છે અને પર્યાય ક્રમ

ભાવી છે એમ જીનદાસમા કહ્યું છે અને દ્રવ્યત્વમાં જે
 ગુણ માન્યો તો અપાદિની પેઠે મમાન ઉત્કર્ષ અને અપક્રમ
 ભાગી દ્રવ્યત્વ થયે અર્થાત દ્રવ્યત્વ જ્યારે ગુણ થયે ત્યારે
 પણ કથયિત્ સર્વ પ્રમેયમા અનુગત ગુણ છે અને પરપરા
 સભધર્મી પ્રમાત્વરૂપ જ્ઞાનથી પણ પ્રમેયનો ઓવડાસ થાય છે
 માટે પ્રમેયત્વ ગુણ સ્વરૂપથી અનુગત છે એ પ્રમાણે પ્રમેયત્વ
 નામનો ચોથો ગુણ છે (૫) અગુરુ લઘુત્વ—આ ગુણ ધણો
 સૂક્ષ્મ છે માટે તે છન શાસ્ત્રની આજ્ઞાથીજ મહુલ કરવા ચોગ્ય
 છે કેમકે છન ભગવને કહેલા જે સૂક્ષ્મ તત્ત્વ છે તે હેતુથી
 ખડિત નથી થતા માટે સૂક્ષ્મ તત્ત્વોને તેની આજ્ઞાથીજ માની
 લેના જોઈએ કેમકે છનેદ્ર કેવ મિથ્યાવાદિ નથી વળી અગુરુ
 લઘુત્વ ગુણ વાણીથી અગોચર છે કેમકે ‘અગુરુ લઘુ પર્યાય
 રૂપ આદિ ગુણોમા જેમ હિનતા અને અધિકતા રહે છે તેમ
 દ્રવ્યત્વમા પણ રહેશે માટે જ્યા ગુણત્વ છે ત્યા ઉત્કર્ષ અપ-
 કર્ષ તો હોયજ છે એવી વ્યાપ્તિનો અશ્વાષ હોવાથી નિરસ્કાર
 કરવો જોઈએ (૪) પ્રમેયત્વ પ્રત્યક્ષ આદિરૂપ પ્રમાણથી જે
 નાણી શમયએ તે પ્રમાણનો વિષયને પ્રમેયત્વ ગુણ કહે છે તે પ્રમેય
 સૂક્ષ્મ છે વચનથી અગોચર છે’ એમ કહ્યું છે માટે અગુરુ
 લઘુ નામથી જે વચન ગુણ છે તે અગુરુ લઘુત્વ સમજવો
 જોઈએ (૧)

(હવે બીજા ગુણો કહે છે)

પ્રદેશત્વ અવિભાગી પુદ્ગલા
 ખેત્ર ભાવજે વ્યાપીયોછ
 ચેતનતા અનુભુતિ અચેતન
 ભાવ અનનુભવ થાપિયોછ
 મૂરતતા ઉપાદિક સગતિ
 અમૂર્તતા તદ્ભાવોછ
 દશ સામાન્ય ગુણા પ્રત્યેકે
 આઠ આઠ એ ભાવોછ—॥ ૨ ॥

ભાનાર્થ—(૬) પ્રદેશત્વ એટલે જે અવિભાગી પુદ્ગલ
 ચાહત ક્ષેત્રે રહે તાનત્ ક્ષેત્ર વ્યાપી પણ હોય તે છોડા ગુણ
 સમજ્યો (૭) ચેતન્યત્વ એટલે જે આત્માનો અતુલન રૂપ
 ગુણછેતે (૮) અચેતન એ ચેતન્યવત્થી વિપરીત અણુવ માત્ર
 નો ગુણછે (૯) મૂર્તતા ગુણન રૂપાદિકના ધારક છે (૧૦)
 અમૂર્તત્વ ગુણ તે મૂર્તત્વથી વિપરીત ગુણ છે આ દશ
 ગુણ સામાન્ય રૂપથી સંપૂર્ણ દ્રવ્યને મિલાવીને કહેલ છે તે
 દરેક દ્રવ્યના આઠ આઠ ગુણ હોય છે (૨)

વિવેચન—વિભાગ રહિત પુદ્ગલ જોટલા હોવામાં રહે છે તે-
ટલા હોવામાં વ્યાપનરીત પ્રદેશત્વ છે તાત્પર્ય એવું છે કે જે પુદ-
ગલનો વિભાગ નથી થતો અને એવાજે અવિભાગ પુદ્ગલ પર
માદુ જોટલા હોવામાં રહે છે તેટલાજ હોવાનું ચોતાની નિયતિ
માં અવગાહન કરવાવાળું જે છે તે પ્રદેશત્વ છે વળી તે પ્રદેશ-
ત્વ જેટલાં હોવામાં નિયત છે તેટલાજ હોવામાં આનંદ નિધિત્વ
પણ છે એમ સમજવું (૭) ચેતનત્વ, એટલે આત્માનો જે
અનુભવ રૂપ ગુણ છે તે હું સુખ હું ખંડે અનુભવ
કરું ■ અથવા હું સુખી કે હું ખીડુ એવો વ્યવહાર
ચેતનાના ગુણ રીતે માન્ય છે અને આ ગુણથીજ અવયમે,
વિગેરે માન્ય નહીં નાય છે (૮) અચેતનત્વ નમનો
આક્રમો ગુણ ચેતનત્વથી વિપરીત અજીવ માનમાં
આ જગ ગુણ છે તેથી તે ચેતનાથી રહિત છે (૯)
મૂર્તત્વ રૂપ આક્રમો ધારક મુર્તત્વ નામક નવમો ગુણ છે
આ મુર્તત્વ ગુણ રૂપ રસ આદિ રી સ્થિતિથી જ્વલવા એવું
છે અને પુદ્ગલ દ્રવ્યમાજ રહે છે (૧૦) દશમો જે અમૂર્તત્વ
ગુણ છે તે મૂર્તત્વથી વિપરીત છે આ પ્રમાણે મન મળીને
દશ ગુણ ધારક છે તેમાં અચેતનત્વ અને અમૂર્તત્વ એ બંને
ચેતનત્વ અને અમૂર્તત્વના અભાવરૂપજ છે અર્થાત્ ચેતનત્વના

અભાવ અચેતનત્વ છે અને મુત ત્વનો અભાવ અમૂર્તત્વજ છે માટે અચેતનત્વ અને અમૂર્તત્વ પૃથક ગુણ નથી એની શકા ન કરવી જોઈએ કારણ કે અચેતન તથા અમૂર્ત દ્રવ્ય વૃત્તિ જે કાર્ય જનકતા અવગ્રહેત્વરૂપથી વિશેષ વ્યવહાર અચેતન તથા અમૂર્તરૂપ વ્યવહાર વિશેષના નિયાયક કારણાવગ્રહેક હોવાથી અચેતનત્વ અને અમૂર્તત્વ પણ પૃથક ગુણ છે આ બંનેએ અમુત એ શબ્દથી મૂર્તનો અભાવ નહિ પણ મૂર્તથી ભિન્ન ભાવનું પ્રહણ કેવું જોઈએ આ ન્દશ ગુણ મામાન્યથી સર્વ દ્રવ્ય સાથે મેળાવવાથી જાહેર છે નેમાની મૂર્તત્વ, અમૂર્તત્વ ચેતનત્વ અને અચેતન ત્વ એ ત્રણ ગુણ પુનઃપરના પરિકારથી દ્રવ્યમા રહે છે, આથી એ નિદ્ર નાય છે કે એક એક દ્રવ્યમા આઠ આઠ ગુણ હોય છે જેમ જ્યાં ચેતનત્વ છે ત્યાં અચેતનત્વ નથી જ્યાં મૂર્ત ન છે ત્યાં અમૂર્તત્વ નથી આ રીતે બે ગુણ એાછા કરવાથી શેષ આઠ ગુણ પ્રત્યેક દ્રવ્યમા રહે છે માટે પ્રત્યેક દ્રવ્ય મા આઠગ ગુણ મામાન્ય છે એમ સમજવું (૨)

(હવે મિત્રેય ગુણોના વર્ણનની ઈચ્છાથી કહે છે)

જ્ઞાન દ્રષ્ટિ સુખ વીર્ય દુરસ ૨૫

ગ ધ વર્ણ એ જાણેછ

ગતિ થિતિ અવગાહના વર્તના

હેતુ ભાવ મન આણેછ

ચેતનાદિ ચારે ભલા

વિશેષ ગુણ એ સાહેછ

પદ પુદ્ગલ આતમને તિનહ

અન્ય દ્રવ્યને ટોળેછ ॥ ૩ ॥

ભાનાર્થ—જ્ઞાન, દર્શન, સુખ અને વીર્ય એ ચાર આત્માના ગુણ છે, રસ, ગંધ અને વર્ણ એ ચાર પુદ્ગલના વિરોધ ગુણ કહ્યા છે ગતિહેતુતા, સ્થિતિ હેતુતા, અવગાહન હેતુતા, અને વર્તના હેતુતાએ ચાર ગુણને ધર્મોસ્તિત્ત્વ, આર્મોસ્તિત્ત્વ, આપશસ્તિત્ત્વ અને કાચ દ્રવ્યના પ્રત્યેકે પ્રત્યેકે વિરોધ ગુણ જાણવા એ ગીતે બાર ગુણ થયા આમા ચેતનતા આવી ચાર ગુણ મેળવીએ તો મોળ ગુણ વિશેષ થાય પુદ્ગલને અને આત્માને છ ગુણ હોય બીજા સર્વ દ્રવ્યને સમૃદ્ધાયથી ત્રણ ગુણ હોય (૩)

વિવેચન—જ્ઞાન, દર્શન, સુખ અને વીર્ય એ ચાર

આત્માનાં વિશેષ ગુણ છે રૂપરંગ ઝાઝા રસ અને વર્ણ એ ચાર પુદ્ગલના વિશેષ ગુણ છે, આ ગુણો શુદ્ધ દ્રવ્યથી અવિકલ રૂપથી છે અને વિકલ રૂપથી તે પચાચેદા મળેલા છે એમ વિશેષતા જાણવી જોઈએ અને જનિ આદિ ગુણ હેતુતા પર છે આથી એ સિદ્ધ થયું કે ગતિ હેતુતા, સ્થિતિ હેતુતા, અવગાહન હેતુતા તથા વર્તના હેતુતા એ ચારે ગુણ એક એક ધર્માસ્તિકાય આદિના છે હવે ચાર આત્માના, ચાર પુદ્ગલના અને ચાર ધર્માસ્તિકાય આદિના એમ સર્વે મળી બાર ગુણ થયા તેમા ચેતનત્વ અચેતનત્વ મૂર્તત્વ અને અમૂર્તત્વ એ ચાર ગુણો સહિત સોળ થાય છે એ સોળ ગુણમાથી પુદ્ગલ દ્રવ્યના વર્ણ રંગ રસ, રૂપરંગ મૂર્તત્વ અને અચેતનત્વ એ છ વિશેષ ગુણ થાય છે, આત્મ દ્રવ્યના જ્ઞાન, દર્શન, સુખ, વીર્ય અમૂર્તત્વ અને ચેતનત્વ એ છ વિશેષ ગુણ થાય છે અને અન્ય દ્રવ્યના સમુદાયથી ત્રણ ગુણોજ થાય છે તેમા એક નિજગુણ અને અચેતનત્વ તથા અમૂર્તત્વ એમ બે એના રીતે વિચાર કરીને નિશ્ચય કરવો જોઈએ જેમ ધર્માસ્તિકાયના ગતિ હેતુતા અમૂર્તત્વ અને અચેતનત્વ એવા ત્રણ ગુણ છે (૩)

(ચેતનતાદિક ચાર ગુણ સામાન્ય અને વિશેષ
કહ્યા તેનું કારણ કહે છે)

ચેતનતાદિક ચાર સ્વભૂતિ
ગુણ સામાન્ય કહાયછે
વિરોધ ગુણ પરભૂતિ અપેક્ષા
ગ્રહતા ચિત્ત મુહાયછે
[વસેપ ગુણ] સુત્રે ભાષિયા
બહુ સ્વભાવ આધારેછે
અર્થ તેહ કિમ ગણીઆ બવે
એહ શૂન્ય વ્યવહારેછે ॥૪॥

ભાવાર્થ—નિજ ભૂતિ ॥ અપેક્ષાથી ચેતનતા દેખા દિ
ચાર ગુણ સામાન્ય કહેવાય છે અને પરસ્પરની અપેક્ષાથી
પરસ્પર ગ્રહણ કરવાની આ બારે ગુણોને વિરોધ ગુણ પ
છ કહ્યા છે અને સ્વભાવ સુગત પદાર્થોમા રહેવાવાળા
વિરોધ ગુણ અનત છે તેથી તેની ગણના કેવી રીતે થઈ શ
કે ? માટે આ શૂન્ય વ્યવહારથી સમજવું જોઈએ (૧૧)

વિવેચન—ચેતનત્વ આદિ એટલે ચેતનત્વ અચેતનત્વ
 મૂર્તત્વ અમૂર્તત્વ એ ચાર સામાન્ય ગુણ છે વળી તે વિશેષ
 ગુણો પણ છે તેમા નિજ આશ્રયીભૂત જાતિની અપેક્ષાથી
 અનુગત વ્યવહારના કરવાવાળા હોવાથી તે સામાન્ય ગુણ કે
 હોવાય છે અને પરજાતિ ની અપેક્ષાથી ચેતનત્વ આદિ અચેતન
 ત્વ આદિથી નિજ આશ્રયમા વ્યાવૃત્તિકર છે માટે તે વિશે
 ય ગુણ છે જેમકે જ્ઞાન દ્રશ્ય રૂપ તથા વીર્ય એ આત્માના
 વિશેષ ગુણ છે તથા રસ, ગંધ, અને વર્ણ એ પુદ્ગલ
 ના વિશેષ ગુણ છે આ પ્રમાણે જે કથન છે તે સ્થળ વ્યવહાર
 રથી છે કેમકે સિદ્ધના આકં ગુણ છે અને વળી પ્રકારાતરથી
 સિદ્ધના એકત્રીય ગુણ છે, કાળ આદિ એક ગુણના ધારક છે
 પુદ્ગલ અનંત છે માટે તેના ગુણ પણ અનંત છે ઇત્યાદિ
 વિચાર કરવાથી વિશેષ ગુણોની અનંતતા ઉત્પન્ન થાય છે અ
 ને તે હમરથ જ્ઞાનને ગોચર નથી માટે પદાર્થની સાથે આ
 અર્વ ગુણોની ગણના કેવી રીતે થઈ શકે? માટે ધર્માસ્તિકાચ
 આદિનો ગતિ, સ્થિતિ, અવગાહન, વર્તનના હેતુતા ઉપયોગ
 તથા મહુષ્ય રૂપ છ પ્રકારનાજ ગુણ સમજવા જોઈએ અને અસ્તિત્વ
 આદિ સામાન્ય ગુણ વિવક્ષાથીજ અપરિમાણ છે એવો ન્યાય સમ-
 જવો કેમકે દ્રવ્યના લક્ષણ છ છે એ વિષયમા કેને મદ્દા નહિ થાય.

અને જ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર તપ વીર્ય, અને ઉપયોગ એ છ લ-
વના લક્ષણ છે, શબ્દ, અધકાર, ઉદ્ધોત, પ્રભા, વર્ણ, રસ,
ગંધ અને સ્પર્શ એ પ્રદગવના લક્ષણ છે ઇત્યાદિ, જે કથન
છે તે સ્વભાવ અને વિશ્વાવ લક્ષણથી પરસ્પરના લેદને પ્રતિ
પ્રાદ : કરવા માટે સ્થુન વ્યવહાર છે એમ નિચારવું જોઈએ (૪)

ધર્મ અપેક્ષાયે ઇહા અલગા
સ્વભાવ ગુણવી લાખ્યાલ
નિજનિજ રૂપ મુખ્યતા લેઈ
સ્વભાવ ગુણ કરી લાખ્યાલ
અસ્તિસ્વભાવ તિહાનિજ રૂપે
ભાવ રૂપતા દેખોલ
પર અભાવ પરે નિજભાવે પણ
અરથ અનુભવી લેખોલ ॥ ૫ ॥

ભાવ'થ — ધર્મ માત્રની અપેક્ષાથી તથા સ્વભાવ ગુણ
થી આ સર્વે જિન છે પરંતુ પોતપોતાના અરૂપની મુખ્યતા
ને શ્રદ્ધા કરીને ગુણ દહેવા છ પદાર્થના પોતાના સ્વરૂપથી
જે ભાવ રૂપતા દેખાય છે તે અસ્તિ સ્વભાવ છે જેમ

ભાવથી સ્વભાવનો પણ અનુભવ થાય છે માટે અસ્તિત્વ અને
નાસ્તિત્વમા કાર્યરૂપ અસ્તિત્વ સ્વભાવ છે (૫)

નહીતો સકળ શૂન્યતા હોવે
નાસ્તિ સ્વભાવ પરભાવેછ
પર ભાવે ખરૂં સત્તા કહેતા
એક રૂપ સર્વ પામેછ
સત્તા જેમ અસત્તાને પુરે
વ્યજક અભિલન પસથીછ
છતો સરાવ ગધનવી ભાસે
જેમ વિષુ નીર ફરસથીછ ॥ ૬ ॥

ભાનાર્થ—જો પોતાના ભાવથી અસ્તિત્વન માનીએ તો
આ સંપૂર્ણ જગત શૂન્ય થઈ જાય અને પરભાવથી જો સત્તા
નું અહુણ કરે તો સર્વ એક રૂપ થઈ જાય જેમ સત્તા તત્ક્ષણ
જુ રુકુશાયમાન થાય છે તેમ અસત્તા જો રુકુશાયમાન નથી
થતી તો તેમા વ્યજકનું નહીં મળવાનું કારણ છે
કેમકે શકોરામા ગર્ભાવિધમાન છે તો ખરૂં તે જળ વગર જાણી
શકાતી નથી. (૬)

વિવચન-જો અસ્તિત્વ સ્વભાવને નથી શ્રદ્ધા કરતા તો જેમ
 પરભાવની અપેક્ષાથી નાસ્તિત્વ છે તેમ સ્વભાવની અપેક્ષાથી
 નાસ્તિત્વનું શ્રદ્ધા થઈ જવાથી આ સર્વજગત્ શુન્ય થઈ જશે
 માટે સ્વકીય દ્રવ્ય ક્ષેત્ર આદીની અપેક્ષાથી અસ્તિ સ્વભાવને
 અવશ્ય માનવું જોઈએ અને એ જગતે પરદ્રવ્ય આદીની અપે
 ક્ષાથી નાસ્તિસ્વભાવ પણ અવશ્ય સ્વીકારવો જોઈએ અને અન્યના
 દ્રવ્ય ક્ષેત્ર આદીની અપેક્ષાથી અસ્તિ સ્વભાવનો સ્વીકાર કરવાવા
 જાના મતથી સર્વ સ્વભાવથી અસ્તિત્વ સિદ્ધ થઈ જવાથી મનુષ્ય
 જગત એક રૂપ જ થઈ જશે પણ સર્વથી સમન્ત જગતનું એક રૂપ
 થવું સર્વ શાસ્ત્રથી વિરુદ્ધ છે માટે પરની અપેક્ષાથી નાસ્તિસ્વભાવ જ
 સુખ્ય છે જેમસત્તા તત્કાળ શુભગયમાન થાત છે તેમ અસત્તા
 તે જ ક્ષણે પ્રકટ થતી નથી જેમ મૃત્તિકાનું બનેલું શકેરા
 છે તેમા જે ગધ ગેલો છે તે જળના સ્પર્શ વગર જાણી
 શકાતી નથી, માટે તાત્પર્ય એવું છે કે શકેરામાં રહેલી ગધ
 અસત્ય નથી પણ સત્ય છે, જળના સ્પર્શ વગર ગધ નથી
 જણાતી તેમા વસ્તુની વિચિત્રતાનું જ કારણ છે - કેટલાએક
 પદાર્થોના શુભ સ્વભાવથી જાણી શકાય છે અને કેટલાએક
 પદાર્થના શુભ જે. વ્યવસ્થા છે તેના મુજબથી જણાય છે એ
 વસ્તુ સ્વભાવની વિચિત્રતા છે. (૬)

નિજ નાના પર્યાયે તેહજ
 દ્રવ્ય એહ એમ કહીયેછ
 નિત્ય સ્વભાવ અનિત્ય સ્વભાવે
 પળજય પગિણુતિ લંહીયેછ
 છનિ રૂપને ડખાતગથી
 નાગે દ્વિરા ભાસેછ
 વિરોધ ને સામાન્ય રૂપથી
 સ્થૂલ અતર નાશેછ ॥ ૩૥

ભાવાર્થ—જે પોતપોતાના અનેક પર્યાયોથી ભિન્ન એ
 થાતુ લેહક દ્રવ્ય છે તેજ નિત્ય અનિત્ય સ્વભાવથી પર્યાયો
 ની પરિણમતા છે નિઘમાન વસ્તુને રૂપાતરથી નષ્ટ કરીને જે
 દ્રવ્ય જે પ્રકારનું દેખાય છે તેમા વિરોધ અને અને સામા
 ન્યથી સ્થૂલ અતરનો નાશ થાય છે (૭)

વિવેચન—જે પોતપોતાના ક્રમભાવી સ્વાભાવ રકતત્વ
 આદિથી ભિન્ન લેહક દ્રવ્ય છે પરંતુ નિશ્ચયથી તેજ પુર્વે અનુ
 ભવમા આવેલું દ્રવ્ય છે અને આગળ પશુ તેજ દ્રવ્ય અનુ
 ભવમા આવશે એવું જ્ઞાન જે દ્વારા થાય છે તેને નિત્યત્વજ્ઞાન

કહે છે કારણ કે કહ્યું છે કે “જેના સ્વભાવનો નાશ ન થાય તે નિત્ય છે” અને “સ્વભાવના અપ્રતીયોગી છે તે નિત્ય છે” એ લક્ષણનો પણ અત્રેજ સમાવેશ થાય છે કેમકે ગમે તેણે લક્ષણ કરે તો પણ અવિનાશી સ્થિતિમા તાત્પર્ય છે અને અનિત્ય સ્વભાવરૂપ પરીણામતો જેના દ્વારા પ્રાપ્ત થાય છે તે રૂપે અનિત્ય સ્વભાવ છે આ, કારણથી નિત્ય અને અનિત્ય સ્વભાવથી પર્યાયોના પરિણામ બંધવા જોઈએ વિદ્યમાન વસ્તુને રૂપાતરથી અર્થાત્ પર્યાય વિશેષથી એક અવસ્થામાંથી બીજી અવસ્થામાં પ્રાપ્ત કરતું જે દ્રવ્ય લેદ્યુક્ત દેખાય છે એટલે નિત્ય અને અનિત્ય રૂપે ભાસે છે ત્યાં સત્ સામાન્ય અને વિશેષથી સ્થૂલ અર્થાતરની નાશતા છે જેમકે વિશેષની સામાન્ય રૂપથી અનિત્યતા છે જેમકે ઘટનો નાશ થવા પછી પણ મૃત્તિકા રૂપની અનુવૃત્તિ અન્ય પર્યાયોમાં થાય છે અને સામાન્યનો પણ સ્થૂલ પદાર્થો તરફ ઘટ આદિનો નાશ થવા છતાં અનિત્યતા છે કારણ કે ઘટ રૂપથી જે અનિત્યતા છે તે ઘટ નથી એવી પ્રતીતિ થાય છે (૭)

જો નિત્યતા ન છે તો અન્વય

વિના ન કાર્ય હોવેજી

કારજ કાળે અછતુ કારણુ
 પરિણુતિ રૂપ વિગોવેળ
 અનિત્યતા જો નહિ સર્વથા
 અર્થ ક્રિયા તો ન ધટેલ
 દસની કારય રૂપ પરિણુતિ
 અનુત્પન્ન તો વિગટેલ ॥ ૮ ॥

ભાવાર્થ—જો નિત્યતા નહિ માનીએ તો અ-
 ન્વય વગર કાર્યની ઉત્પત્તિ નહિ થઈ શકે અને
 કાર્ય વખતે અંછતો હેતુ પરિણામને નહી
 થવાદે અને સર્વથા રૂપની નિત્યતા પણ નથી કારણ
 કે સર્વથા નિત્યતા માનવાથી અર્થ ક્રિયા નહી થઈ શકે કે
 મકે કારણના સર્વથા નિત્યપણાથી કાર્ય રૂપથી ઉત્પન્નિ ધટીત
 નથી થતી (૮)

વિવેચન—જો પદાર્થની નિત્યતા નથી પણ સર્વથા ક્ષણિક
 રૂપજ પદાર્થનુ લક્ષણ છે એમ માનવામા આવેતો તેમા કા-
 રણના અન્વય અર્થાત્ કેમ પણ રવભાવની અનુવૃત્તિ વગર
 કાર્ય સિદ્ધ નથી થઈ શકતુ કેમકે કારણ કાર્યકણના

ઉત્પત્તિ કાળમા પણ હેતુ સહિત થઇને નાજ નો અનુભવ
 કરતા છતાં અસત્ - રૂપે છે અને તે અસત્
 કારણ ક્ષણ કાર્ય ક્ષણના પગીલામને કેવી રીતે કરશે? કેમકે
 જ્યારે અસત્ કારણ ક્ષણ જ કાર્ય ક્ષણની ઉત્પત્તિને કરશે તો
 વિનષ્ટ કારણથી કાર્ય ઉત્પન્ન થાય છે એવું કથન કરવું ઠીક
 થઇ પડશે અને નહીં થએલા તથા અનુત્પન્ન કારણથી કાર્ય
 ઉત્પન્ન થાય છે એવા પ્રકારનું કથન કરશે તો કાર્ય કારણ
 ભાવનું માનવું વિડમ્બના ઉપ થશે હવે જો એમ કહો કે
 અવહિત જે કારણ ક્ષણ છે તેજ કાર્ય ક્ષણને પણ કરે છે તો
 પણ રૂપનું રૂપનું તથા મનનો વ્યાપાર કરવો ઇત્યાદિના ક્ષણ
 સહિત ઉપાદીનું કારણ જે આલોકાદિ છે તેના વિષયમા કારણ
 ક્ષણ નિશ્ચિત છે એવી વ્યવસ્થા કેવી રીતે ઘટિત
 થઈ શકે? કારણ કે અન્વય વિના શક્તિ માત્રના વિષય
 માં અને ઉપાદાન નિમિત્તના વિષયમા પણ કથન કરવા વાળો
 વ્યવહાર થઈ શકતો નથી કારણ તે ઉપાદાનના ક્ષણિક હોવાથી
 તેજ ક્ષણમા નષ્ટ થઈ ગઈ તો પછી વળી કયારે દશામા ઉપા
 દાન કારણ છે એવો વ્યવહાર કવી રીતે થઈ શકે? માટે ઉપા
 દાન કારણની કાર્ય - દશામા અનુવૃત્તિ રહે છે એ તો અ
 વશ્ય માનવા જેવું છે જે અન્વય પાતું છે તેજ નિત્ય સ્વભા
 વત્વ છે એમ માનવું જોઈએ એવો અર્થ છે - જો સ્પર્શ એકે

તા રૂપે નિત્ય સ્વભાવજી મા વામો આવે અને અનિત્યભાવે નથી
 એમ સર્વથા માનવામા આવેનો અર્થ ક્રિયા નથી મજ શક્તી
 કેમકે કારણની દ્વારા રૂપ અનુત્પન્નતા ઘટે છે અને જો એમ
 કહો કે કારણ તો નિત્યજ છે અને તેમા રહેવાળું કાર્ય અનિ-
 ત્યજ છે તો કાર્ય અને કારણનો જે અભેદ સબધ માનેલો
 છે તે કઈ યુક્તિથી સિદ્ધ થશે ? કારણકે નિત્યતા અને અનિ-
 ત્યતાનો અભેદ મબધ નથી થઈ શકે. અને જો કાર્ય
 કારણનો ભેદ સબધ માનશે તો તે સબધ કયા સબધથી
 રહી શકશે ? અને જે મબધમા તેમા રહે છે તે શા સબધ
 થી છે ? ઇત્યાદિ સબધની શોધ કરવાથી આ સ્થિતિ દોષ આવી
 જશે તેથી કથયિત્ અનિત્ય સ્વભાવ પાંચુ અવશ્ય માનવા
 યોગ્ય છે એવું તાત્પર્ય છે (૮)

સ્વભાવને એકાધારત્વે

એક સ્વભાવ વિલાસોભ

અનેક દ્રવ્ય પ્રકારે એહને

અનેક સ્વભાવ પ્રકારાભ

વિષુ એકતા વિરોધ ન લહીયે

સામાન્યને અભાવેભ

અતેકત્વ વિણ સત્તા ન ધટે

તેમજ વિશેષ અભાવેજી ॥૬॥

ભાવાર્થ—સ્વભાવનો એકાધાર માનવાથી એકસ્વભાવ
ની વિલાસતા છે તથા અનેક સ્વભાવ યુક્ત પદાર્થના
પ્રવાહથી અનેક સ્વભાવનો પણ સભવ છે
એક સ્વભાવના અભાવમા સામાન્યના વિના વિશેષની
પ્રાપ્તિ નથી થતી અને અનેક સ્વભાવના વિના વિશેષનો
અભાવ થનાથી સર્વ સામાન્યનો પ્રાપ્તિ થઈ શકતી નથી. (૬)

વિરોધન—દ્રવ્યની સાથે રહેવાવાગે જે ધર્મ તે સ્વભાવનો
અર્થ છે તેના આધારને એક માનવાથી એક સ્વભાવ થશે જેમ
રૂપ રસ ગંધ તથા સ્પર્શનો આધાર ઘટ આદિ પદાર્થ એક
કહેવાય છે અને નાના પ્રકારના ધર્મનો આધાર હોવાથી એક
સ્વભાવતા અર્થાત્ તેજ મૃત્તિકા રૂપ દ્રવ્યનું જે
અનુગમન છે તે નિત્ય સ્વભાવતા છે એમ વિશેષ જાણવું
જોઈએ અને મૃત્તિકા આદિ દ્રવ્યના પિંડ કૌંશ કુગૂલ આદિ
અનેક દ્રવ્ય પ્રવાહ થતા રહે છે તેથી 'અનેક' સ્વભાવ યુક્ત
પણ પર્માણુ રૂપથી દ્રવ્ય થાય છે, અને જ્યારે એમાં થયું ત્યારે
આકાશ આદિ દ્રવ્યમા પણ ઘટ આકાશ આદિ જોડાથી અનેક

ત રૂપેનિત્ય સ્વભાવજ્ઞ માનવામા આવે અને અનિત્યભાવજ્ઞ થી
 એમ સર્વથા માનવામા આવેનો અર્થ ક્રિયા નથી મધ શકતી
 કેમકે કારણની દ્વારા રૂપ અનુત્પન્નતા ઘટે છે અને જો એમ
 કહો કે કારણ તો નિત્યજ છે અને તેમા રહેવાળું કાર્ય અનિ-
 ત્યજ છે તો કાર્ય અને કારણનો જે અલેદ સબંધ માનેલો
 છે તે કઈ ધુક્તિથી સિદ્ધ થયો ? કારણકે નિત્યતા અને અનિ-
 ત્યતાનો અલે સબંધ નથી થઈ શકે. અને જો કાર્ય
 કારણનો ભેદ સબંધ માન્યો તો તે સબંધ ત્યાં સબંધથી
 રહી શક્યો ? અને જે સબંધમા તેમા રહે છે તે શા સબંધ
 થી છે ? છતાં સબંધની શોધ કરવાથી અગવસ્થા દોષ અપ્પત્તી
 જશે તેથી કથયિત્ અનિત્ય સ્વભાવ પણ અવશ્ય માનવા
 યોગ્ય છે એવું તાત્પર્ય છે (૮)

સ્વભાવને એકાધારત્વે

એક સ્વભાવ વિલાસોભ

અનેક દ્રવ્ય પ્રકાહ એહને

અનેક સ્વભાવ પ્રકાશાભ

તવણુ એકતા વિગેષ ન લહીયે

સામાન્યને અભાવેભ

અતેકત્વ વિશે સત્તા ન ધટે
તેમજ વિશેષ અભાવેજી ॥૬॥

ભાવાર્થ—સ્વભાવનો એકાધાર માનવાથી એકસ્વભાવ
ની વિભાસતા છે તથા અનેક સ્વભાવ યુક્ત પદાર્થના
પ્રવાહથી અનેક વર્તમાનો પણ સભવ છે
એક સ્વભાવના અભાવમા સામાન્યના વિના વિશેષનો
પ્રાપ્તિ નથી થતી અને અનેક સ્વભાવના વિના વિશેષનો
અભાવ થનાથી સર્વ સામાન્યની પ્રાપ્તિ થઈ શકતી નથી. (૬)

વિવેચન—દ્રવ્યની સારે રહેવાવાળા જે ધર્મ તે સ્વભાવનો
અર્થ છે તેના આધારને એક માનવાથી એક સ્વભાવ થશે જેમ
રૂપ રસ ગંધ તથા સ્પર્શનો આધાર ઘટ આદિ પદાર્થ એક
કહેવાય છે અને નાના પ્રકારના ધર્મનો આધાર હોવાથી એક
સ્વભાવના અર્થાત્ તેજ મૃત્તિકા રૂપ દ્રવ્યનું જે
અનુગમન છે તે નિત્ય સ્વભાવતા છે એમ વિશેષ જુલુલુ
જોઈએ અને મૃત્તિકા આદિ દ્રવ્યના પિંડ કોશ કુશલ આદિ
અનેક દ્રવ્ય પ્રવાહ થતા રહે છે તેથી અનેક સ્વભાવ યુક્ત
પણ પર્થાય રૂપથી દ્રવ્ય થાય છે અને જ્યારે એમના સારે
આકાર આદિ દ્રવ્યમા પણ ઘટ, અકાર આદિ એક અનેક

ત્રિહુ કાલે મિલતા પરભાવે
 અભવ્ય ન અભવ્ય સ્વભાવોજી
 શૂન્ય ભાવ પણ ભવ્ય સ્વભાવે
 કૂટ કાર્યને યોગેજી
 અભવ્ય ભાવે વિણ દ્રવ્યાતરત
 થાયે દ્રવ્ય સ યોગેજી ॥ ૧૧ ॥

ભાવાર્થ—અનેકકાર્ય કરણ શક્તિ જે અવસ્થિત દ્રવ્ય છે તેના અવિભાવે ભવ્ય સ્વભાવ છે અને જે ત્રણે કળે પરભાવની સાથે મળતા છતાં પરથી પરિણમતુ નથી તે દશમે અભવ્ય સ્વભાવ છે ભવ્ય સ્વભાવ ના વીના અસત્ કાવના સાથે યોગ થવાથી શૂન્યપણુ થાય છે અને અભવ્ય સ્વભાવના વિના દ્રવ્યના સ યોગથી અન્ય દ્રવ્યની ઉત્પત્તિ થાય છે (૧૧)

વવેચન—અનેક કાર્ય કરણ શક્તી યુક્ત જે અવસ્થિત દ્રવ્યના દ્રમથી જે આવીર્ભાવ તેથી બાહ્ય થોગ્ય ભવ્ય સ્વ ભાવ માનેલો છે અને જે સદા પર વ્યભાવથી પરીણમન કરે છે તે પોતાના ભાવથી સિન્ન અર્થાત્ અભવ્ય સ્વભાવ કહેવાય.

છે અને પરસ્પર એક બીજાના પ્રદેશમાં પ્રવેશ કરતા હતા તેમજ પરસ્પરને અવકાશ આપીને હુમેશા મળવાછતા તેમજ પણ દ્રવ્ય પોતા પોતાના ભાવને છોડતા નથી આ પ્રમાણે ભાવ સ્વભાવનો અર્થ જાણવો જોઈએ જાન્ય સ્વભાવના વીના અસત્ય કાર્યનો યોગ થવાથી શુન્યવાનપણુ થાય છે તાત્પર્ય એવું છે કે પરભાવમાં ન થાય અને સ્વભાવમાં વાય ત્યાં જ જાન્ય જાન થાય છે અને અજાન્ય સ્વભાવનો અંગીકાર નહીં કરવાથી દ્રવ્યના સંયોગથી અન્ય દ્રવ્યના થાય છે આથી ધર્મ અધર્મ આદી દ્રવ્યના તથા જીવ અને પુદ્ગલના એક પ્રદેશમાં અવગાહતા રૂપ અવગાહ કારણથી જે કાર્યમંડળતા નથી થતી તે અજાન્ય સ્વભાવથીજ નથી થતી અને તે તે દ્રવ્યના કાર્યના હેતુ રૂપથી જે કંપના છે તે પણ આજ અજાન્ય સ્વભાવમાં જગમિત છે તાત્પર્ય એવું છે કે આત્મા આદિ દ્રવ્યોના પેતામાં રહેવા વાળા અનંત કાર્યને ઉત્પન્ન કરવા વાળી જે શક્તી છે તે શક્તીથી જાન્ય ભાવ છે અને તે તે સહકારી કારણના સંનીધાનથી તે તે કાર્યની જે ઉત્પાદક શક્તી છે તે અજાન્ય ભાવ છે અને એવું માનવાથી જાન્ય ભાવની સાથે અતિ વ્યાપ્તિ નથી થઈ શકતી આ પ્રમાણે હુરી ભદ્ર નૂરી કહે છે

પરમ ભાસ પશ્ચિમિક ભાસ
 પ્રધાનતાસે લીજેછ
 એ વિષ્ણુ મુખ્ય રૂપ કેમ દ્રવ્યે
 પ્રસિદ્ધ રીતે દીજેછ
 એ સામાન્ય સ્વાભાવ અગ્યારહ
 સકળ દ્રવ્ય ને ધારેછ
 આગળ અર્થ વિચારીનેજગ
 સુજસ વાદ વિગ્તાગેછ ॥૧૨॥

ભાનાથ —પરબ્રાહ્મિ સ્વભાવ જે છે તેને પરમભાવ ક
 હે છે તે પરમભાવના વિના દ્રવ્યમા પ્રસિદ્ધ રૂપથી પ્રધાનતા
 કેવી રીતે આપી શકાય છે આ અગ્યાર સામાન્ય સ્વભાવ
 સર્વ દ્રવ્યના સમજવા અને શાસ્ત્રના અર્થ વિચારી સમજીને
 ઉત્તમ પ્રમાણના જણના વિસ્તાર કરે (૧૨)

વિવેચન—અગ્ય રમો પરમી ભાવ સ્વભાવ છે તે જે
 પારબ્રાહ્મિ ભાવની પ્રધાનતાથી કહેલો છે જેમકે આત્માજ્ઞાન
 રૂપ છે ઉત્કંઠ જે જ્ઞાન આદિ તે પરમ છે અને તે પરમ ભાવ
 જેમા છે તે આત્મા કહેવાય છે અને તે સ્વભાવ રૂપે છે જો

પરમા ભાવને સ્વભાવનક હોય તો દ્રવ્યમા પ્રતિદ્વ રૂપ કેવી રીતે આપી શકાય? કારણ કે અનંત ધર્મ વાળા દ્રવ્યને જે એક ધર્મને મુખ્ય કરીને કહી શકાય તેજ પરમ ભાવનું લક્ષણ છે એમ સમજવું જોઈએ આ પૂર્વોક્ત અગ્યાર સ્વભાવ છ એ દ્રવ્યના વિષયમા ધારણ કરવા જોઈએ તે અતમ પરમ ભાવના વિના દ્રવ્યના વિષયમા પ્રતિદ્વ રૂપથી પ્રધાનતા કેવી રીતે યોજીત થઈ શકે છે? આ ગતે અત્તીત આની સર્વ ભાવોની આવશ્યકતા દર્શાવેલી છે આ દ્રવ્યના સ્વભાવને બરાબર સમજીને યદી આગળના અથ નો વીચાર કરી જેથી ઉત્તમજ્ઞ નો વિનાશ થાય તેવી રીતે વાંદ મવા ક્રમે (૧૦)

ઢાળ ખારમી

જીરો મ ભન નામ સોહામણુ એ દરહી
(હરે ખારમી દાળમા સ્વભાવનું નિરૂપણ
કરવાની ઇચ્છાથી કહ્યું છે)

જીરો ચેતન ભાવ તે ચેતના

લાલા ઉલટ અચેતન ભાવ

છહે ચેતનતા વિણુ જીવને

લાલા થાએ કર્મ અભાવ

ચતુરનર ધારો અર્થ વિચાર—॥ ૧ ॥

ભાવાથ—ચેત ય જ્ઞાન તે ચેતના છે અને એથી ઉપદ્રુ-
અચેતન્ય પદ છે આ ચેત ય નામના ગુણ વિના જીવ તે
નિશ્ચયે કરીને કર્મોના અભાવ થાયછે હે ચતુર નર તમે આ
સવ અથના વિચાર ધારણ કરી રાખો (૧)

વિવેચન—જે પોતે જાણે અને જીજ્ઞાસે તેને
ચેતન કહે છે તે ચેતનનો જે ભાવ તેને ચેતન્ય કહે છે અને
ચેતનાનો જે વ્યવહાર છે તેજ ચેતન સ્વભાવ છે અને ચેતન-
થી વિપરીત જે છે તે અચેતન સ્વભાવ છે તેમા ચેતન સ્વભા-
વના વિના એટલે ચેતન સ્વભાવ ન માનીએ તો જીવને કર્મ
નો અભાવ થયે કેમકે કર્મ જ ધમા રાગ અને દ્વેષ રૂપ કાર-
ણ છે અને તે કર્મનો ચેતનાથીજ જ ધ થાય છે જેમ તેલ
આદિથી લિપ્ત શરીરવાળા જીવનુ શરીર ધૂળથી લિપ્ત
થઈ જાય છે તેમજ રાગ અને દ્વેષ યુક્ત જીવને /

કર્મનો બધ યાયછે ત્યા પ્રમાણે જો જીવનો ચેતન સ્વભાવ નહિ માનવામા આવેતો કર્મનો કેવળ અભાવ થઈ જશે (૧)

જીહીજો ચેતનતા સર્વથા

લાલા વિના અચેતન સ્વભાવ

જીહો ધ્યાન ધ્યેય ગુરુ શિષ્યની

લાલા ગિજપ શુદ્ધ સ્વભાવ ચતુર-તારા

ભાષાર્થ—જો જીવમા અચેતન સ્વભાવ વગર માત્ર ચેતન સ્વભાવજ માનશે તો ધ્યાન અને ધ્યેય તેમજ ગુરુ અને શિષ્યનો વ્યવહાર કેવી રીતે વધી શકે? અને શુદ્ધ વ્યવહાર કેવી રીતે નહિ શકે? (૨)

વિવેચન—જો અચેતન સ્વભાવ મિવાય જીવમા ચેતન સ્વભાવજ કહીએ તો જે અચેતન કર્મ દ્રવ્ય છે તેના સખથી ઉત્પન્ન જે ચેતનામા વિકાર છે તેનો અભાવ થઈ જવાથી મર્વ જીવોમા જે મિદ્ધ આત્મા છે તેની સમાનતા થઈ જાય અર્થાત અચેતન કર્મના અભાવથી મર્વ જીવ સિદ્ધ સમાન થઈ જાય એવો નિશ્ચય છે અને મધ જીવની 'મિદ્ધના થવાથી ધ્ય ન ધ્યેય, ગુરુ અને શિષ્ય તેની વ્યવસ્થા થઈ શકે નહી કારણ કે સર્વ જીવ સમાન, થવાની ગુરુ અને

શિષ્યનો ભેદ થતી શકે નહિ અને શાસ્ત્રી વ્યવહાર પછે
મિથ્યા થઈ જાય (૨)

છહો મુર્ત્ત ભાવ મુન્તી ધરે
લાલા ઉલટ અમુર્ત્ત સ્વભાવ
છહો જો મુર્ત્તતા ન હવને
લાલા તો સ માર અભાવ ચતુર-૧૧૩૧

ભાવાર્થ—મુર્ત્ત ભાવ એન્વે રૂપરસ ગધાદી આકારને
ધારણ કરે તે મુર્ત્ત સ્વભાવ કહેવાય અને તેથી જો વિપરીત તે
અમુર્ત્ત સ્વભાવ જાણવો જો હવનો મુર્ત્ત ત્વ શુદ્ધ ન માનવામાં
આવે તો સ સાન્નો અભાવ થઈ જાય

વિવેચન—રૂપ રસ ગંધ અને ગ્પર્શની જે એક સ્થાનમાં
રચના છે તે મુર્ત્તિને ધારણ કરવાનો જે સ્વભાવ છે તે મુર્ત્ત
સ્વભાવ છે અને મુર્ત્તી નહિ ધારણ કરવાનો જેનો સ્વભાવ
છે તે અમુર્ત્ત સ્વભાવ છે જો હવને કયસિત મુર્ત્ત સ્વ
ભાવ ન હોય તો સ સારનો અભાવ થઈ જાય ઠારણ કે
હવથી શરીર આકૃતિ સજય વિના એક ગતિમાથી બીજી
ગતિમાં જઈ શકતું નથી અને શરીરહિ મુર્ત્ત છે માટે મુ

તર્ના સબધ વગર અન્ય ગતિમા ગમન થઈ શકે નહિ અને
ગતિમા ગમનના અભાવથી સ સારનો અભાવ થઈ જરો માટે
જીવમા કથ ચિત મૂર્તિમા સ્વભાવ પણ છે (૩)

અહો અમૂર્તતા વિણુ સર્વથા લાલા

મોક્ષ વટે નહિ તાસ

જીહો એક પ્રદેશ સ્વભાવતા

લાલા અખડ બધ નિવાસ ચતુર-૥ ૪ ॥

ભાવાર્થ—જે સર્વથા મૂર્ત સ્વભાવજ માનનામા આવે
તો આત્માનો કદાપી મોક્ષ થઈ શકે નહિ અખડ બધ નિ
વાસતાને એક પ્રદેશ સ્વભાવ કહ્યું છે (૪)

- વિવેચન—હવે લોકીક વ્યવહારથી જો કદાચ આત્માનો
સર્વથા મૂર્તિ સ્વભાવજ માનવામા આવે તો મૂર્તિ સ્વભાવની
હમગે હેતુઓથી પણ અમૂર્તતા નહિ થાય અને જો આત્મા
કથ ચિત અમૂર્ત નહિ હેયનો તેનો મોક્ષ કદાપિ ઘટી શકતો
નથી માટે મૂર્ત સ્વભાવથી યુક્ત જીવનો અતર ગપણાથી
અમૂર્ત સ્વભાવ પણ માનવો જોઈએ અને જે એક પ્રદેશ
સ્વભાવ છે તેજ એક પ્રદેશતા છે તે એકત્વ પરિણતિને અહીં આ અખડ

હાકાર બાધના મન્નિનેમનુ ભાજન ભણવુ જોઈએ તાત્પર્ય
એવુ તે કે આખડ ઉપથી જે આકારનો પરિણમત વ્યવહાર
છે તેનુ જે આધાર આધેય થયુ છે તેને એક પ્રદેશતા કહેછે (૪)

હરે! અનેક પ્રદેશ સ્વભાવતા

વા' । ગિન્ત પ્રદેશ સ્વભાવ

હરે! જો નહિ એક પ્રદેશતા

ભાવા ભેદ હુએ બહુ ભાવ ચતુર—પાપા

ભાનાયે—અન જે અનેક પ્રદેશ સ્વભાવપદ્ય છે તેને
ભિન્ન પ્રદેશ સ્વભાવ કહેછે હરે જો એક પ્રદેશ સ્વભાવ ન હોય તો
જો પદ્ય અનેક પ્રમાણના થઈ બાધ (૫)

વિરેચન—જે ભિ ન પ્રદેશતા છે તેજ અનેક પ્રદેશ સ્વ-
ભાવતા છે તાત્પર્ય એવુ છે કે ભિન્ન પ્રદેશના યોગથી તથા
ભિન્ન પ્રદેશ પી કલ્પનાથી અનેક પ્રદેશના વ્યવહાર કામગીરી
યો ધના પ્રદેશ છે જો એક પ્રદેશ સ્વભાવ ન હોય તો
અમલ થય ન પ્રદેશ આદીના યો થી બહુ વચન પી પ્રવૃત્તિ થવાથી
જે ધર્માન્નિક વ દ્રવ્ય એક મ નેહુ છે, તે ધર્માસ્તિત્વાય દ્રવ્ય બહુ
છે એવો વ્યવહાર અ વી જશે, મન્નિન કે અસ ખ્યાત પ્રદેશોના

ધારક ધર્મોસ્તિકાયને જે એક દ્રવ્ય માનેછું. છે તે એક રહી
શકશે નહિ (૫)

જહો કેમ સ કપ નિઃક પતા

લાલા લિન્ન અનેક પ્રદેશ

જહો અણુ સ ગતિ પૈણ કેમ ધટે

લાલા દેશ સકલ આ દેશ ચતુર—૥૬૥

હાવાર્થ—જેઅનેક પ્રદેશ સ્વભાવ ન માનીએતો નિષ્ક પત્ત
અને સકપત્ત વ્યવહાર નહિ થઈ શકે અને આકાશાદિ
દ્રવ્યના આણુઓના સયોગ પણ ધટી શકને નહિ (૬)

નિવેચન—હવે જો દ્રવ્યનો અનેક પ્રદેશ સ્વભાવ નથી
કહેતા તો ઘટ આદિ અવયવી કોઈ દેશમા કપન સહિત છે
તે કેવી રીતે નહીં શકશે? તારણ કે જો એજ પ્રદેશ છે તો તે
કાતો મકપજ હોય અથવા નિષ્કપ હોય હવે કદાચિત્ એમ
કહો કે એક પ્રદેશ સ્વભાવ અવયવ કપ સહિત હોવાથી પણ
અવયવી નિષ્કપ છે તેથી સકપ અને નિષ્કપ બને વ્યવહાર
થઈ શકે છે તો અવયવી (ઘટ આદિ) ચાલે છે એવો જે
પ્રયોગ છે તે થઈ શક્યોજ નહિ કેમકે જેવી રીતે એક પ્રદેશ

અવયવ વૃત્તિ કપનનો પરપરા સળધ માનીને તેથી અવ-
યવીને સકપ કહો છે તેવીજ રીતે એક દેશ વૃત્તિ જે નિષ્કપ
છે તેના પરપરા સળધથી અવયવીમા નિષ્કપ પણ કહ્યો માટે
એક દેશથી અવયવી ચાલે છે અને એક પ્રદેશથી અવયવી
નથી ચાલતો એવો અણડીત વ્યવહાર છે તેથી દ્રવ્યનો અનેક
પ્રદેશ સ્વભાવ છે એવું માનવા યોગ્ય છે અને દ્રવ્યનો આ
રીતે અનેક પ્રદેશ સ્વભાવ આગીકાર નથી કરતા તો આકાશ
આદિ દ્રવ્યના સર્વજ તથા દેશજ પરમાણુ સ યોગ કેવી રીતે
થઈ શકે ? (૬)

(સર્વજ તથા દેશજ સ યોગ સમજાવે છે)

હો દેશ સકલ બેદે દ્વિધા

લાલા દીઠી જગમા વૃત્તિ

હો પ્રત્યેકે દુપણુ તિહા

લાલા બોલે સમતિ વૃત્તિ-ચતુર ॥ ૭ ॥

ભાવ થ—દેશ તથા સર્વના ભેદથી જગતની સ્થિતિ બે
પ્રકારની બેબેલી છે તેમા કોઈ એક પક્ષ માનવાથી સમતિ

મંદની પ્રતિ દુષણ આપે છે (૭)

વિવેચન—એક વૃત્તિ તો એક દેશથી સળધ નખવાવા-
ળી છે અને બીજી સર્વ દેશથી છે તેમા નત્યેક પદ્મમા મ મતિ ચ થની
વૃત્તિમા દુષણ દેહેલુ છે કેમકે પરમાત્મ અને આકાશ આદિની એક
દેશ પ્રતિ રીકાર કરવાવાળાનો જે સંયોગ છે તે બે આકાશ
આદિનો પ્રદેશ ન માનવામા આવે તોપણ થઈ શકે છે, અને
સર્વ દેશથી વૃત્તિ રીકાર કરવાવાળાના મનથી પરમાત્મ
આકાશ આદિની પ્રમાણવાને પ્રાપ્ત થાય છે અર્થાત્ જેટલુ
મોટુ આકાશ છે તેટલોજ મોટો પરમાત્મ થશે અને એક
દેશ તથા સર્વ દેશ બંને વૃત્તિને ન માને તો પરમાત્મની
અવૃત્તિજ થશે એક દેશ અને સર્વ દેશ કોઈ વૃત્તિ
નહિ રહેવાથી સામાન્યપણે વૃત્તિનો અભાવ થઈ જશે કેમકે
સમન્ન વિશેષાભાવ સામાન્યના અભાવને સમનિબ્ધ છે
ઈત્યાદિ (૭)

જીહ્વા ભાવ સ્વભાવહ અન્યથા

લાલા છે વિભાવ વાંચ્યાધિ

જીહ્વા એ વિષુ ન ધરે જીવને

લાલા અનિયત કર્મ ઉપાધિ ચતુર ॥ ૮ ॥

ભાવાર્થ—સ્વભાવથી જે અન્યથા ભાવને વિભાવ સ્વભાવ કહેવાય તે મહા વ્યાધિ રૂપ છે તેના વિના જીવને નાના પ્રકારની કર્મ ઉપાધિ લાગે નહિ (૮)

વિવેચન—નિજ સ્વભાવથી જે દ્રવ્યનો અન્યથા ભાવ છે તેને વિભાવ સ્વભાવ કહે છે એવો મહા વ્યાધિ રૂપ છે અને આ વિભાવ સ્વભાવનો અગીકાર નહિ કરવાથી જીવને અનેક જાતના કર્મનું બંધન કેવી રીતે થઈ શકે ? માટે વિભાવ સ્વભાવનો સ્વીકાર કયા વિના અનિયત દેશ કાળાદિ સબધથી ફળ કેવળ માત્રપણ જે કર્મ છે તે કર્મ રૂપ જે ઉપાધિ છે તે જીવની સાથે લાગી શકતી નથી એ કારણથી ઉપાધિ સંયોગથી યોગ્ય અનાદિ વિભાવ સ્વભાવ પણ માનવા યોગ્ય છે (૮)

જહો શુદ્ધ ભાવ કેવળપણુ

લાલા ઉપાધિકજ અશુદ્ધ

જહો વીણુ શુદ્ધતા ન મુકિત છે

લાલા લેપન વિગર અશુદ્ધ અતુર-નાલા

ભાવાર્થ—કેવળ નિજ સ્વરૂપ માત્રથી જે સ્થિતિ છે તે શુદ્ધ સ્વભાવ છે અને ઉપાધિ ઉત્પન્ન થએલો તે અશુદ્ધ

ભાવ છે શુદ્ધ ભાવના વીના મુક્તી નથી થતી અને અશુદ્ધ
ભાવના વીના જીવને કર્મનું બંધન નથી થતું (૯)

વિચાર—કેવળપણ છે તે શુદ્ધ ભાવ છે અને તેથી
અન્ય અશુદ્ધ ભાવ છે અશુદ્ધભાવ ઉપાધિથી ઉત્પન્ન થાય છે
હવે જો શુદ્ધભાવનો સ્વીકાર ન કરીએ તો મુક્તિ નથી થઈ
શકતી અને અશુદ્ધ સ્વભાવને ન માનીએ તો જીવને કર્મનો
સંબંધ નથી બની શકતો એ કારણથી શુદ્ધ સ્વભાવની
તો કદી પણ અશુદ્ધતા થતી નથી અને અશુદ્ધ સ્વભાવ
નીકદિ શુદ્ધતા થતી નથી આ ગીતે એકાત્મવાદ આદિનું
ખડન કરીને શુદ્ધ અને અશુદ્ધ એ બંને સ્વભાવને માનવામાં
કેઈ ભાતનું દુષણ નથી (૯)

જહો નિયમિત એક સ્વભાવે

તાત્રા ઉપચરિયે એક કાણુ

જહો તે ઉપચરિત સ્વભાવ છે

લાવા એ વિણ કેમ પરનાણુચતુર—॥ ૧૦ ॥

ભાવાર્થ—એક સ્થાનમાં નિયમિત જે સ્વભાવ હોય તે
જીવના જ્ઞાનમાં ઉપચરમાં લાગી શકાય તે ઉપચરિત સ્વભાવ

છે તેના વિના પરતુ જ્ઞાન થઈ શકતું નથી (૧૦)

વિનયન—જે સ્વભાવની સત્તા એક પદાર્થમાં નિયમથી છે તે સ્વભાવનો જ્યારે અન્ય ધ્યાનમાં આવેપ (ઉપચાર) કરીએ છીએ ત્યારે તેને ઉપચરિત સ્વભાવતા થઈ જાય છે તે ઉપચરિત સ્વભાવનો જે સ્વીકાર ન કરીએ તો આત્મા પોતાના અનેક પરના જ્ઞાનમાં વ્યવસ્થાત્મક જ્ઞાનને ધારી છે તે કેમ કહી શકાય આ કારણથી એમ સિદ્ધ થાય છે કે જે પોતાનું જ્ઞાન છે તો તે અનુપચરિત છે અને પરની અપેક્ષાથી જે જાણે છે તે પર નિરૂપિત સળધથી ઉપચરિત છે અને આ પ્રકારે જે ઉપચરિત સ્વભાવ છે તે જે પ્રકારનો છે તે આગળ કહે છે (૧૦)

છહેા કર્મજ સહજ બે બેદજે

લાલા મૂર્ત અચેતનભાવ

છહેા પ્રથમ જીવની સિદ્ધને

જ્ઞાતા એપર પરજ સ્વભાવ ચતુર ॥ ૧૧ ॥

સાવાર્થ—તે ઉપચરિત સ્વભાવ જે પ્રકારે છે (૧) કર્મ જનિત અને (૨) સ્વભાવ જનિત આ બંને મૂર્ત તથા અચે

તન કાવમા થાય છે અને પ્રથમ લેદો. ચ સારી જીવ
ને વાય છે અને બીજો નિર્મળ આત્માના ધારક સિદ્ધ જીવને
થાય છે (૧૨)

વિવેચન—પ્રથમ ઉપચરિત સ્વભાવ કર્મથી થાય
છે અને બીજો ઉપચરિત ભાવ સ્વાભાવિક છે
આ બંને ઉપચરિત ભાવનો લેદ મુર્ત તથા
અચેતનના વિષયમાં થાય છે, તેમાં પુદ્ગલથી સબદ્ધ પ્રાણને
મુર્તત્વ છે અને અચેતનત્વ પણ છે અને તેથી પ્રથમ ઉપચરિત
ભાવ જીવનો છે અને આ કર્મજનીત હોવાથી ‘મૌરો દિકા’
એ ન્યાય અનુસાર ઉપચરિત છે તેથી કરીને અહીં મા જે
કર્મજનિત ઉપચરિત સ્વભાવના છે તે જીવની કહેલી
છે અને બીજો જે સહજ ઉપચરિત સ્વભાવ છે તે
નિર્મળ સિદ્ધ જીવનો છે સીદ્ધ જીવોમાં પશુ જે ભાણુવા
પણુ છે તે કાંઈપણ કર્મ ની ઉપાધી ન એમ કહેવું ઠીક નથી
કારણકે આચારાગ્ર સુત્રમાં કહ્યું છે કે કણ રહિત જીવને
વ્યવહાર નથી રહેનો કારણકે ઉપાધી છે તે કર્મથી થાય છે આ
પ્રકારે આ દસ સ્વભાવ પુરોક્ત ચેતનત્વ આદી નીચમ
દ્રવ્ય પ્રતીતે (૧૧)

જહો દેશ વીરોષ સ્વભાવ એ
લાલા સર્વ એકવીસ સભાલ

જહો મવીહુ પુદ્ગલ જીવને
લાલા પત્તર ભેદછે કાળ ચતુર-૧૧૧૨૧

ભાવાર્થ—આ દેશ સ્વભાવ અને આગળ કહ્યા તે અ
ચર સામાન્ય સ્વભાવ મેળવતા હોય અને પુદ્ગલના એક
વીસ ભાગ થાય છે અને કાળના પદર સ્વભાવ છે (૧૨)

વિવેચન—ચેતનત્વ આદિ આદ્ય વિશેષ સ્વભાવ અને પુર્વ
ઠ્ઠિત સ તાદિ અગ્યાર સામાન્ય સ્વભાવ જ ને મળીને એક
વીસ થાય છે તેમા પુદ્ગલ અને જીવના એકવીસ ભાગ છે
અને કાળના પદર સ્વભાવ છે તે વિષે આગળ કહે છે (૧૨)

જહો જહુ મદેશ ચિત્ મૂર્તતા

લાલા વિભાવ શુદ્ધ અશુદ્ધ

જહો ટાલી આદિમ સબુઆ

લાલા સોલ ધર્મ મુખ બુદ્ધ ચતુર-૧૧૩૧

ભાવાર્થ—જહુ પ્રદેશત્વ, ચેતનત્વ, મૂર્તત્વ, વિભાવત્વ,

શુદ્ધત્વ અને અશુદ્ધત્વ, આ છ સ્વભાવ યોગ કરતા બાકી ના પદર સ્વભાવ કાળી ॥ એ હે અને આ છ સ્વભાવમા જે પ્રથમ બહુ પ્રદેશ સ્વભાવ છે તે સદ્વિત ધર્મા સ્તિકાય, અધર્માન્તિકાય અને આકાશાન્નિમય દ્રવ્યના મોળ સ્વભાવ થાય છે (૧૩)

નિર્દેશન—બહુ પ્રદેશ સ્વભાવ, ચેતન સ્વભાવ, મુત સ્વભાવ, વિભાવ સ્વભાવ, શુદ્ધ સ્વભાવ અને અશુદ્ધ સ્વભાવ, એ છ ભાવ જ્યાં એકવીનમાથી કાઢી લઈએ ત્યાર બાકીના જે પદર સ્વભાવ હે તે કાળના છે અને કાઢી લીધેલા છ સ્વભાવમાથી પહેલો બહુ પ્રદેશ સ્વભાવ ગાળીને એ વીચમાવા બાકીના પાંચ કાઢી લેતા મોળ સ્વભાવ ગયા તે ધર્માસ્તિકાય, અધર્માન્તિકાય અને આકાશાન્નિમયના થાય છે (૧૩)

છહો પ્રમાણ નય તે અધિગમે
લાલી જણી એહવો ભાવ
છહો સુચશ વિબુધજનન ગતે
લાલી ધરે ચિત્ત મુલ ભાવ—ચતુર ॥ ૧૪॥

ભાવાર્થ—આ પ્રમાણે પ્રમાણ તથા નયના જ્ઞાનથી એકવીસ

સ્વભાવ જાણીને સુજ્ઞાન યુક્ત જે પડીત હોકોછે તેની સગ
તી કરીને ઝુલ ભાવને ધારણ કરો (૧૪)

ઢાળ ૧૩ મી

બીજા ચદલા-એ દેશી.

સ્વ દ્રવ્યાદિક આહકેરે
આસ્તિ સ્વભાવ વખાણ
પર દ્રવ્યાદિક આહકેરે
નાસ્તિ સ્વભાવ મન આણેરે
અતુર વિચારીએ ॥ ૧ ॥

ભાનાથ — સ્વદ્રવ્યાદિકને ગ્રહણ કરવાવાળા દ્રવ્યાદિક
નયથી અસ્તિ સ્વભાવ કહેવોછે અને પરદ્રવ્યાદિકને ગ્રહણ ક
રવાવાળા દ્રવ્યાદિક નયથી નાસ્તિ સ્વભાવ કહેછે મટે અ
તુર મનુષ્યોએ તેનો વિચાર કરવો જોઈએ (૧)

નિમેચન-હવે સ્વભાવનો વિચાર નયથી બતાવેછે તેમા દ્રવ્યનો જે અસ્તિ સ્વભાવ છે તે સ્વ દ્રવ્યાદિક દ્રવ્યાર્થિક નય થી બાણવો એટલે પોતાના દ્રવ્યચેત્ર આદિને ગ્રહણ કરવાવાળા દ્રવ્યાર્થિક નયના મનથી દ્રવ્યનો અસ્તિ સ્વભાવ કહેવા છે, અને અન્ય દ્રવ્યના ગ્રહણ કરવાવાળા પર દ્રવ્યાદિ ગ્રાહક દ્રવ્યાર્થિક નયથી દ્રવ્યનો બીજો નામ્નિ સ્વભાવ કહેવો છે એવું વચન છે કે “પોતાના સ્વરૂપથી સમગ્ર છે અને પર દ્રવ્યથી સર્વ નાસ્તિ છે” (૧)

(સ્વભાવના બીજા બેઠે જો છે.)

ઉત્પાદ વ્યય ગાણતારે

સત્તા ગ્રાહક નિત્ય

કેાઇક પર્યાયાર્થિકે

જાણે સ્વભાવ અનિત્યેરિ—ચતુર ॥૨॥

ભાનાર્થ—ઉત્પાદ અને વ્યયની ગાણતાથી સત્તા ગ્રાહક દ્રવ્યાર્થિક નયથી નિત્ય સ્વભાવ કહેવા છે, અને ઉત્પાદ તથા

વ્યયના પ્રાદુક પચાયાધિક નયના અનિત્ય સ્વભાવ હોય છે એમ મમજીવુ

નિવેચન—ત્રીજો જે નિત્ય સ્વભાવ કહ્યો છે તે ઉત્પાદ અને વ્યયની પાલુતા યનાથી નત્તાને નહણ કરવ વાળા દ્રવ્યાધિક નયના મતથી નમજીવો, અને પચાયાધિક નય ઉત્પાદ અને વ્યયનો પ્રાદુક હોવાથી તેના નયના અનિત્ય સ્વભાવ છે તા પર્ય એવું છે કે ઉત્પાદ અને વ્યયની અપ્રધાનતા થવાથી નત્તા પ્રાદુક દ્રવ્યાધિક નયના તત્તા નિત્ય સ્વભાવ છે, અને સત્તા પ્રાદુક દ્રવ્યાધિક નયની અપ્રધાનતામા દૃષ્ટિ તથા નાશના પ્રાદુક જે પચાયાધિક નય છે તત્તા નયથી તે સૌથી અનિત્ય સ્વભાવ કહેયો છે (૮)

(હવે પાચમો અને છઠો સ્વભાવ કહે છે)

ભેદ કદપના રહિતથીર

ધારો એક સ્વભાવ

અન્ય દ્રવ્યાધિક નયે રે

અનેક દ્રવ્ય સ્વભાવો રે—ચતુર ॥૩૫॥

ભાનાર્થ—ભેદ કલ્પનાથી રહિત દ્રવ્યાર્થિક નયની અપેક્ષાથી દ્રવ્યનો એક સ્વભાવ જોવા છે અને અન્વય દ્રવ્યાર્થિક નયની અપેક્ષાથી અનેક સ્વભાવ માનેલો છે (૩)

વિવેચન—ભેદ કલ્પનાથી રહિત શુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિક નયની અપેક્ષાથી દ્રવ્યનો પાંચમા એક સ્વભાવ જોવા છે, અને ભેદ કલ્પના સહિત અન્વય દ્રવ્યાર્થિક નયની અપેક્ષાથી દ્રવ્યનો છઠો અનેક સ્વભાવ જોવા છે, તાત્પર્ય એવું છે કે જ્યાં પદાર્થમાં કાળનો અન્વય નાથ છે ત્યાં મત્તા ગ્રાહક દ્રવ્યાર્થિક નય પ્રવૃત્ત થાય છે, અને દેશના અન્વયમાં અન્વય ગ્રાહક દ્રવ્યાર્થિક નય પ્રવૃત્ત થાય છે (૩)

મદભુત વ્યવહારથીરે

ગુણ ગુણાદિક ભેદ

ભેદ કલ્પના રહિતથીરે

જાણે તામ અભેદોઃ—ચતુર ॥૪॥

ભાનાર્થ—મદ્ભુત વ્યવહારનયથી ગુણ ગુણી ગાદિને ભેદ સ્વભાવ જાણવો અને ભેદ કલ્પના રહિત શુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિક નયથી

અભેદ સ્વભાવ જાણવો (૪)

નિરેચન—સદ્ભુત વ્યવહાર નયથી ગુણ ગુણી પર્યાય પયાથી અન ઢાન્ડ ઢાગ્કવાનના ભેદ સ્વભાવ છે ને સાતમે ભેદ સ્વભાવ નમજવા અને ભેદ ડ પના રહીત શુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિક નય ના મતથી તો અભેદ સ્વભાવ કહેયો છે જાવાય એવો છે કે જ્યા કંપીત વસ્તુ ભાસતી નથી, ત્યા એક એટલે અભેદ સ્વભાવ છે અને જ્યા વિષય તવા વિષયીનુ ગુદુ જુદુ ગદ્ગદ વરેલુ હોય ત્યા અભેદ સ્વભાવ છે (૪)

(વળી પણ સ્વભાવનાજ ભેદ કહે છે)

પરમ ભાવ ગ્રાહકનેરે

ભન્ન અભન્ન પરિણામ

શુદ્ધ અશુદ્ધ તેહથીરે

ચેતન આતમરામેરે—ચતુર ॥૫॥

જાનાથ—પરમ ભાવ ગ્રાહક નયથી ભ ય તથા અભન્ન સ્વભાવ જાણવા અને શુદ્ધ સ્વભાવ તથા અશુદ્ધ સ્વભાવ તે પરમભાવ ગ્રાહક નયથી આત્માનો ચેતન સ્વભાવ કહેા છે (૫)

વિવેચન—પરમ ભાવ ગ્રાહક નયની અપેક્ષાથી લઽય સ્વભાવ તથા અલઽય સ્વભાવ માનવા યોગ્ય છે લઽયતા તે સ્વ-ભાવ નિરૂપિત છે, અને અલઽયતા તે ઉત્પન્ન સ્વભાવની તથા પરભાવની સાધાગત છે માટે અહીંના અન્નિ નાન્નિ સ્વભાવની પેઠે સ્વપર ઽ યાદિક ગ્રાહક નયની જે પ્રવૃત્તિ વતી નથી, શુદ્ધ અશુદ્ધ સ્વભાવ આગળ કહેવછે અને ચેતન સ્વ ભાવ તે કેવળ જીવનેજ છે જીન દ્રવ્યને નથી (૫)

અસદ્ભુત વ્યવહારથી

ચેતન કર્મનોકર્મ

પરમભાવ ગ્રાહક નયેરે

તેહ અચેતન ધર્મેરિ—અતુર ૥૬૥

ભાવાર્થ—અસદ્ભુત વ્યવહાર નયથી કમ તથા ના કમ મા પણ ચેતનાનો વ્યવહાર થાયછે અને પરમભાવ ગ્રાહક નયમા તે કર્મ અને નોકર્મજનિત ચેતન સ્વભાવતુ અચેતન ધર્મપણુ છે (૧)

વિવેચન—અસદ્ભુત વ્યવહાર નયથી જ્ઞાનાવરણ આદિ કર્મ અને મન વચન કાય રૂપનોકર્મ જે જ નેમા

ચેતન રસભાવ છે કેમકે કમ અને નોકર્મ એ બંનેમાં ચે-
તનના સંયોગથી થયેલા પર્યાય છે તેથી કરીને ચેતન સંયોગ
કૃત પદાયથી ‘ મુકદ્દાને ભરમ વડે ’ એવો વ્યવહાર અને
“ આ શરીરો હું આજ્ઞા ગણું છું ’ એવો વ્યવહાર થાય
છે અને તેમાં બંને ગૃહ નયથી તો તે કમ અને નોકર્મ
થી ઉત્પન્ન ચતન ભાવનું મનન સ્વભાવ ખરું છે જેમકે
ઠકું ધી વીગેરે (૬)

અસદ્ભુત વ્યવહારથી રે

જીવ અચેતન ધર્મ

પરમભાવ ગ્રાહક નયેરે

મુરત કર્મ નોકર્મો રે—ચતુર ॥૭॥

ભા. રા. ર્થ—અસદ્ભુત વ્યવહાર નયથી જીવમાં અચેતન
સ્વભાવના ક અને પરમ ભાવ ગ્રાહક નયમાનો કર્મ તથા નોકર્મ
મૂર્ત છે (૮)

વિવેચન—અસદ્ભુત વ્યવહાર નયના મતથી જે પ્રાણ
ધારણ કરે છે તે જીવ છે તે અચેતન ધર્મ પણ એટલે જીવ
અચેતન સ્વભાવનો ધારક છે તે અચેતન સ્વભાવ માનવાથી આ
જીવ અચેતન છે, જડ છે, ઇંદ્રિયાદી વ્યવહાર થાય છે, આથી “હું અ

નુમાન કહે છું જાણુ, મત્યાની પ્રતીતીથી વિવક્ષા. અજ્ઞાનની મિદ્ધા થાયછે” એવું જે વેદાંતીયોનું કથનછે તેનું ખડન થાયછે, કેમકે અદ્ભુત વ્યવહાર નયથી ગ્રહણ કરવા યોગ્ય જેઅચે તત્ત્વસ્વાવ તેથી પણ તેઅજ્ઞાનની મિદ્ધી યર્ષનયછે, અને પરમભાવ ગ્રાહક નયથી મૂર્ત એવી નોકર્મ કર્મતા વર્તે છે અર્થાત્ કર્મ અને નોકર્મનો મૂળ સ્વભાવ છે (૭)

અસદ્ભૂત વ્યવહારથી

જીવ મુરત પણ હોય

પરમ નયે પુદ્ગલ વીતારે

દ્રવ્ય અમૂર્ત તુ જોયરે—અતુ ॥ ૮ ॥

ભાગ્યાર્થ—અસદ્ભૂત વ્યવહાર નયના મતમા જીવ મૂર્ત સ્વભાવનો પણ ધાગક છે અને પરમભાવ ગ્રાહક નયમા પુદ્ગલ ને છોડીને મવ દ્રવ્યમા અમૂર્ત સ્વભાવના આધિન કરેલી છે (૮)

વિવેચન—અસદ્ભૂત વ્યવહાર નયના મતમા જીવનો પણ મૂલ સ્વભાવ માનેલો છે તેથી કુળને “ આ આત્મા દેખાય છે, આ આત્માને હું દેખું છું ”

કત્યાદિ વ્યવહાર થાય છે અને “પણ પ્રભુ તથા ચદ્ર પ્રભુ રક્ત વર્ણના ધારક છે” કત્યાદિ વચન પણ તેને અનુમરીને જ છે અને પરમભાવ ગ્રાહ્યનયની અપેક્ષાથી પુદ્ગલ દ્રવ્યના વિના દ્રવ્યનો અમુત્ત સ્વભાવ રાખેલો છે અર્થાત્ પુદ્ગલ દ્રવ્યના સિવાય અન્ય સર્વ દ્રવ્ય અમૂળ સ્વભાવના ધારક છે એવા અર્થ છે (૬)

ઉપચાર પણ પુદ્ગલી

નહી અમુર્ત સ્વભાવ

ઉપચારિયે અનુગમ વસેરે

વ્યવહાર જેહ ભાવોરે-ચતુર ॥ ૬ ॥

જ્ઞાનાથ —પુદ્ગલમા ઉપચારથી પણ અમૂર્ત સ્વભાવતા નથી કારણકે અનુગમથી દ્રવ્યવહાર થાય છે તે ભાવનો ઉપચાર પણ થાય છે (૬)

નિનેચન-ઉપચાર દ્વારા પણ પુદ્ગલ દ્રવ્યમા અમુત્ત સ્વભાવ નથી તેથી કરીને ચેતનના મયોગથી જેમ દેહ આદીમા ચેતનતાનો ઉપચાર વાયછે તેમ અમુર્તના સયોગથી દેહમા અમુર્તનો ઉપચાર થતો નથી એ કારણને લીધે

અમરભુત વ્યવહાર નયથી પણ પુદ્ગલ દ્રવ્યનો અમુર્ત ૨૫
ભાવ છે એવું કથન નહિ કરવું જોઈએ વગી અનુગમ અર્થાત
એક મંદ ઘેરોવી ભાવનો વ્યવહાર થાય છે તેજ ભાવને
ઉપચાર પદ વાય છે, યત્ન મર્યાદા મર્મ રમનો ઉપચાર
વનો નથી તેવા એમ સિદ્ધ વાય છે કે ત્યા આગેય કરવો
હોય ત્યા આગેપના નિમિત્તનું અનુચિત કરવું જોઈએ અને
આરોપ કરીને પછી નિમિત્તનું અનુચિત કરવું એવા ન્યાયને
ધારણ કરવો જોઈએ નહિ એવો ભાવાર્થ છે (૬)

એ ભાવે સમતિ ભાવ્યો

અનુગત અર્થ અગ્રેષ

જલપય જેમ નિભિ ભાવ્યે

યાવત અત્ય વિગ્રેષ્ઠે ચતુર-૧૧૧૧

ભાનાથ—જીવ પુરુષનો ન પુણ્ય અનુગત મળધ ન,
મનિમા કહેવો છે જેમ જળ અને પાણી અત્ય વિગ્રેષ્ઠ
મુદી પુટા થતા નથી તેમજ જીવ અને પુરુષનું મમજવું (૧૦)

વિગ્રેષ્ઠ—જેમ મળેલા દુધ અને પાણી દાહકીયાડપ
અતિમ વિશેષ વગર થતો નથી તેમ અતિમ વિશેષમાજ
શુદ્ધ પુદ્ગલ જીવ તક્ષણથી જુદા કરવામા આવે છે, અર્વાત
જેમ જળનો તથા દુધનો વિભાજ અતિમ દાહ ક્રિયા રૂપ વિ

શેષ અથવા પદાર્થ વિશેષથી થાયછે તેમજ જીવની મુક્તિ દશા રૂપ વિશેષમાં પુરુષલનો જીવથી વિભાગ થાય છે જેમ ઔદારિક આદિ વર્ગજ્ઞાથી મિદ્ધ શરીર આકૃતિથી જ્ઞાન ધન અમ ખ્યાન પ્રદેશોનો ધારક આત્મા ભિન્ન છે (૧૦)

અનભિભુત જીહા મૃત્તાં

અમૃત્તા તિહા નાહિ

જીહા અભિભુત અમૃત્તારે

મૃત્ અનત્ય નેમાહીરે—ચતુર||૧૧||

ભાષાવ—જ્યા મૃત્ત સ્વભાવ અભિભુત નથી ત્યા અમૃત્ત સ્વભાવનો છેજ નહી અને જ્યા આત્મ દ્રવ્યમાં કર્મ છે ત્યા અમૃત્તા તિરોહીત નથી પરંતુ ત્યાંનો મૃત્તા અત્યંત રહિત અનુગમથી છે (૧૧)

વિવેચન—જ્યા પુરુષવ દ્રવ્યનો મૃત્ત સ્વભાવ અભિભુત નથી 'તંતુ પ્રકટ' ત્યા અમૃતતા સ્વભાવ ધનો નથી કારણ કે અમૃત્તા પુરુષલથી ભિન્ન દ્રવ્યનો અત્યંત વિશેષ છે અને જ્યા આત્મ દ્રવ્યમાં કર્મ હોયછે ત્યા પણ અમૃત્તા અભિભુત નથી કેમકે ત્યા અમૃત્તા અત્યંતી ભિન્ન

અનુગમથી ઉપજ સાધારણ વર્મરૂપ છે આ ગીતે
પુદ્ગલ તથા જીવ દ્રવ્યના અનુગમમા વિશેષતા ન થવા છતા
કોઈ વળતે કોઈ ભાવ અભિભુત રહે છે એની ગીતે શાસ્ત્રના
વ્યવહારથી અગીકાર કર્યો નેષ્ટએ (૧૧)

પુદ્ગલને એકનીસમો

એમ તો ભાવે વિભુત

તેણે અમદ્ભુત હનયે

પરોક્ષ આગુઅ અમુત્રો — અતુ ૥૧ગા

જ્ઞાનાર્થ—પુદ્ગલનો એકનીસમો તાવ આ પ્રકારે
વિભુત થાય છે માટે અનદ્ભુત નયનામનવાં પરોક્ષ પરમા
ણુ અમુત્ત માનેલ છે (૧૨)

વિવેચન—ઉપચારવાં પણ પુદ્ગલનો પ્રભુતે સ્વભાવ
નથી વતો એમ કહેવાવાળાના મતમા પુદ્ગલનો અતીમ ભાવ
અર્થાત એકનિમમો સ્વભાવ નષ્ટ થઈ જશે અને પુદ્ગલનો
તો અમુત્ત સ્વભાવ નહિ રહે તો પુર્વ પ્રસંગમા જે એમ
કહ્યું છે કે “પુદ્ગલ તથા જીવ એ બંનેમા પ્રત્યેકના સ્વભાવ
છે” તે વચનનો, આધાત થવાથી સિદ્ધાતને પણ હાની પડે.

અથે કારણ કે જ્યારે એકવીસમાથી એક અમૃત્ સ્વભાવ
નીડગી જગે ત્યારે તો પુદ્ગલના વીસ સ્વભાવજ રહેશે આવા
પ્રકારની શકાને દુર કરવાને માટે કહેછે, કે આજ કારણથી
અસદ્ભુત વ્યવહાર નયમા જે પરોક્ષ પુદ્ગલ પરમાણુ છે તેની
અમૃત્તા કહેનીટે, તાત્પર્ય એવું છે કે વ્યવહારીક પ્રત્યક્ષને
અગોચર રૂપ અમૃત્ સ્વભાવપ્રમાણુ સિદ્ધ ઉપચરીત
સ્વીકારાયછે (૧૨)

કાળ પુદ્ગલાણુ તણોર

એક પ્રદેશસ્વભાવ

પરમ નયે પર દ્રવ્યનોર

ભેદ કલ્પના અભાવોર—ચતુર ૥૧૩૥

ભાનાર્થ—પરમભાવ ગ્રાહક નયથી કાવાણુ તથા પુદ્ગલ
પરમાણુની એક પ્રદેશ સ્વભાવતા છે અને અન્ય દ્રવ્યના પણ
ભેદ કલ્પના રહીત શુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિક એક સ્વભાવ કહેાછે (૧૩)

નિરેચન—પરમ ભાવ ગ્રાહક નયમા પુદ્ગલ
પરમાણુ, તથા કાળના આકૃતી એક પ્રદેશ સ્વભાવ
તા કહેલી છે તથા ભેદ કલ્પના રહિત શુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિક નયની
અપેક્ષાથી કાળ અને પુદ્ગલથી રહિત અન્ય દ્રવ્યનો પણ એક

પ્રદેશ સ્વભાવ કહેલો છે (૧૩)

ભેદ કલ્પના યુત નયે રે

અનેક પ્રદેશ સ્વભાવ

અણુવિણુ પુદ્ગલ અણુતણુરે

ઉપચારે તેહ ભાવો રે—અતુર ॥૧૪॥

ભાનાર્થ—શુદ્ધ દ્રવ્યાધિક નયથા પરમાણુને મુકીને
અપૂર્ણ દ્રવ્યોનો અનેક પ્રદેશ સ્વભાવ છે અને પુદ્ગલના અ
ણુની અનેક પ્રદેશ સ્વભાવતા તો ઉપચારથી છે (૧૪)

વિવેચન—ભેદ કલ્પના માયેગ શુદ્ધ દ્રવ્યાધિક
નયથી પરમાણુના સિવાય અન્ન સર્વ દ્રવ્યોનો અનેક પ્રદેશ
સ્વભાવ કહેલો છે અને પુદ્ગલના પરમાણુમા તે અનેક પ્રદેશ
સ્વભાવ થવાની શોધ્યતા છે અર્થાત તે પુદ્ગલ પરમાણુ અને
ક પ્રદેશ સ્વભાવ ધર્મ ગણે છે, તેથી કરીને ઉપચારથી તેના
અનેક પ્રદેશ સ્વભાવનું કલ્પન કરેલું છે અને કાલના અણુમા
કેા ઉપચાર કારણતા નથી એવા હેતુથી તેનો આ અનેક
પ્રદેશ સ્વભાવ સવથા નથી ૧૪

શુદ્ધ શુદ્ધ દ્રવ્યાધિકરે

જાણો વિભાવ સ્વભાવ

શુદ્ધે શુદ્ધ સ્વભાવછેરે

અશુદ્ધે અશુદ્ધ સ્વભાવોરે—ચતુર ॥૧૫॥

ભાવાથ—શુદ્ધ અશુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિક નયમા વિભાવ નામ
ના સ્વભાવ ને જાણો શુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિક નયમા શુદ્ધ સ્વભાવની
અને અશુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિક નયમા અશુદ્ધ સ્વભાવની સ્થિતિ છે (૧૫)

વિવેચન—શુદ્ધા શુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિક નયમા સમસ્ત વિભાવ
સ્વભાવને જાણુ ॥, જ્યાં શુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિક નય હોય ત્યાં શુદ્ધ સ્વ
ભાવ અને જ્યાં અશુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિક નય હોય ત્યાં અશુદ્ધ
સ્વભાવ સમજવો તાત્પર્ય એવું છે કે શુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિકમા
શુદ્ધ ભાવ અને અશુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિકમા અશુદ્ધ ભાવ થાય છે [૧૫]

અસદ્ભુત વ્યવહારથી કે

છે ઉપચરીત સ્વભાવ

એ સ્વભાવ નય યોજનારે

પ્રીતે મન ધરીભાવ રે—ચતુર ॥૧૬॥

ભાવાર્થ—અસદ્ભુત વ્યવહાર નયથી ઉપચરિત સ્વભાવ

કદા છે એવી રીતે સ્વભાવ અને નયની યોજના સમજી મન
ને વિષે ધ્યાન કરી રાખી [૧૬]

વિવેચન—અમદ્ભુત તથા વહારી અપેક્ષાથી મન ઉપર
તે સ્વભાવને ગામના નેષ્ટો આવી રીતે જે સ્વભાવ અને
નયની યોજના કરી છે તે વિવિધ પ્રકારે હૃદયમાં ઉતારી આ-
ત્મ ગણપદા કરતા નરવને ધારણ કરી રાખ.

અનુપચરિત નિજ ભાવજેરે

તે તો ગુણ કહેનાય

એક દ્રવ્યાશ્રિત ગુણ કહ્યાં

ઉભયાશ્રિત પદ્મજયેરે ચતુર ॥૧૭॥

ભાવાર્થ—જે અનુપચરિત પોતાના ભાવે તે હુણે
અને તે ગુણ એક દ્રવ્યના આધારે રહે છે અને પદ્મજયેરે
આત્મીને રહે છે (૧૭)

વિવેચન—અહીં આ દિગંથર મતનો પ્રમગ્ધે તેમજ
પ્રવેતાળર સિદ્ધાંતમાં પણ કોઈ જગ્યાએ છે પરંતુ એમાં અત્રે
વિચારવાનું છે, ઉપચારથી નહીં જે પોતાનો સ્વભાવ છે તે ગુણ છે
કેમકે ગુણ સહસ્રાવી છે તેથી કમીને તેમાં ઉપચાર થતો નથી

મતલબ કે કોઈ સ્વભાવ ગુણ પર્યાયથી સિત્ત નથી માટે અ
નુપચરીત ભાવ તે ગુણજ નહોતો અને જે ઉપચરીત તે
પર્યાયજ નહોતો આજ કારણથી જે કેવળ દ્રવ્યને આશ્રીને
રહે છે તે ગુણ છે અને દ્રવ્ય તથા ગુણ બંને
ને આશ્રીને રહે છે તે પર્યાય છે આજ પ્રમાણે ઉત્તરાધ્યયન
સૂત્રમાં કહેલું છે (૧૭)

સ્વભાવ ભેદ સહીત કહારે

એમ એક ગુણજ પ્રકર

હવે ભેદ પગભયનારે

મુણ્ને મુચશ ભ કારે—ચતુર ॥૧૮॥

ભાવર્થ—જેવી રીતે સ્વભાવના ભેદ સહિત ગુણના પ્ર
કાર કહ્યા અને હવે પર્યાયના ભેદ આગળ કહ્યું તે ઉપ
જનના ભ કાર એવા શ્રે યથો તમે માનજો [૧૮]

વીવેચન—પુર્વોક્ત રીતે સ્વભાવ અને સ્વભાવ સહિત ગુણ
પ્રકારના કથન દ્વારા શાસ્ત્રોક્ત રીતીથી પ્રકારીત કરેલ છે અને
હવે આગળની ઢાળમાં પર્યાયના ભેદ કહે છે તે ઉત્તમ યજના
ભ કાર ૩૫ શ્રે યથો તમે સાનજો અથવા શ્રીમાન્ યથો વિ
જયન્તિ ઉપાધ્યાયની પાસે જે ભ કાર ભરેલો છે તે સાનજો (૧૮)

ઢાળ ૧૪ મી

ઝાડી નીમ ધર સામીઆ તે મુજ મિઝામિ દુકકડ—એ દેશી

મુણો ભેદ પજ્જયનારે

તે દાય પ્રકા'

વ્યજન અર્થ દો ભેદથી

સક્ષેપે સાર

શ્રી છનવાણી આદરે ॥૧॥

ભાવાથ—હરે પયાયના ભેદ સામળો, તેના મક્ષેપથી એ પ્રમાર છે (૧) વ્યજન પરાય અને (૨) અર્થ પરાય શ્રી છનેશ્વર મહારાજની વાણી હે ભવ્ય ? તમે સામળો (૧)

નિયેચન—આગળની ઢાળમા નય અને સ્વભાવનુ નિરૂપણ વ્યા પછી આ ઢાળમા પર્યાયના ભેદનુ વિવરણ કરે છે, પયાયના ભેદ મક્ષેપથી કહીએ તો બેજ છે (૧) વ્યજન પરાય અને (૨) અર્થ, પર્યાય જેનુ નિયેપ વર્ણન આગળની ગાથામા કહેતુ છે. (૧)

અનુગત કાલ કલિત કલ્પો

વ્યજન પર્યાય

વર્તમાન સુપિમ તિહા

અત્યહ પન્નમ-શ્રી છન ॥ ૨ ॥

ભાવાર્થ—જે જેનો ત્રિકાવચ્ચર્ચિત્ પચાય તે તેનો વ્યજન પર્યાય કહેનાય અને વર્તમાન સુક્ષ્મ કાલ વર્તિ જે પચાય તે અર્થ પર્યાય માનેલા છે (૨)

નિવેચન—જે જે કલ્પા તેમા પ્રથમ વ્યજન પાયા છે તે ત્રિકાવચ્ચર્ચિત્ છે અર્થાત્ પુર્વાપર અનુગત સર્વ કાળની સાથે તે પચાય સ્પર્શ કરેછે તાત્પર્ય જેનો સ્પર્શ ભુત ભવિષ્ય તથા વર્તમાન એનહો કાલમા થાયછે તેવ્યજન પર્યાય છે જેમ ઘડાદીનો અનિકા । પચાર વ્યજન પચાયડે અર્થાત મૃત્તિકા આદીપર્યાયનો પ્રકાશિત કરેછે અને બીજો અર્થ પાયા છે તે વર્તમાન અણુનો નિષ્પય છે અર્થાત સુક્ષ્મ કાળ વર્તિ અર્થ પર્યાય છે જેમ ઘટ આદીના તે તે ક્ષણમા રહેવા વાળા પર્યાય જે કાળના ક્ષણમા વર્તમાનતાથી સ્થિત છે તે તે કાળની અપેક્ષાથી ઉત્પત્તિ દ્વારા વિદ્યમાન હોવાથી તે અર્થ પર્યાય કહેવાય છે મતવળકે જે ક્ષણમા ઘટ વિદ્યમાન છે તે ક્ષણની વિદ્યમાનતાથી

તે ઘટ અથ પર્વાયછે (૨)

દ્રવ્ય ગુણે બિહુ બેદથી

વહી શુદ્ધ અશુદ્ધ

શુદ્ધ દ્રવ્ય વ્યજન તિહાં

ચેતનને સિદ્ધ-શ્રી છન ॥ ૩ ॥

ભાવાર્થ—તે પર્વાયોના દ્રવ્યથી તથા ગુણથી બે બેદ છે અને શુદ્ધ તેમજ અશુદ્ધ દ્વાગ પણ બે બેદ છે તેમા શુદ્ધ દ્રવ્ય વ્યજન પર્વાય તે ચેતન દ્રવ્યને કેવળ જ્ઞાનના ભાવથી બિહુ પર્વાય જાણવો (૩)

વિવેચન—દ્રવ્યથી દ્રવ્ય પર્વાય થાય છે અને ગુણમા ગુણ પર્વાય થાય છે આ રીતે બે બેદ છે જેમ દ્રવ્ય વ્યજન પર્વાય અને ગુણ વ્યજન પર્વાય, આજ રીતે શુદ્ધથી શુદ્ધ દ્રવ્ય વ્યજન પર્વાય થાય ॥ અને અશુદ્ધમાં અશુદ્ધ દ્રવ્ય વ્યજન પર્વાય થાય છે એવી રીતે બે બેદ છે હવે તે બેદોમાથી શુદ્ધ દ્રવ્ય વ્યજન પર્વાય તે ચેતનમા સિદ્ધતા અર્વાત ચેતન દ્રવ્યના સિદ્ધ પર્વાય છે આ શુદ્ધ દ્રવ્ય વ્યજન પર્વાય કેવળ ભાવથી જાણવો જોઈએ (૩)

અશુદ્ધ દ્રવ્ય વ્યવજન બાદું

મનુબદ્ધિક ભેદ

ગુણથી વ્યવજન એમ દ્વિધા

કેવલ મધ ભેદ-શ્રીહન ॥૪ ॥

સાવાર્થ—અશુદ્ધ દ્રવ્ય વ્યવજન પર્યાય મનુબ્ધ દેવ આદી અનેક પ્રકારના માનેલ છે એવીજ રીતે ગુણથી પણ શુદ્ધ ગુણ વ્યવજન પર્યાય અને અશુદ્ધ ગુણ વ્યવજન પર્યાય એવા બે ભેદ છે તેમા પ્રથમ ભેદમા કેવળ જ્ઞાન આદી અને ધીમા મા મતિજ્ઞાનાદી પર્યાય છે (૪)

વિવેચન—અશુદ્ધ દ્રવ્ય વ્યવજન પર્યાય તો મનુબ્ધ દેવ નારદી અને તિર્યંક એમ અનેક પ્રકારે માનેલા છે દ્રવ્યને ભેદ પુદ્ગલ ત્રયોગથી ઉત્પન્ન છે તેથી કરીને મનુબ્ધ આદિના ભેદથી આ ભેદ થાય છે ગુણથી પણ એવાજ પ્રકારે છે એટલે તેના પણ બે ભેદ છે તેમા પ્રથમ શુદ્ધ ગુણ વ્યવજન પર્યાય છે તેનો કેવળજ્ઞાન આદિ રૂપ પદાય છે અને અશુદ્ધ દ્રવ્યગુણ વ્યવજન પર્યાય બે છે તેનો મતિ જ્ઞાન ક્ષુદ્ર જ્ઞાન, અવધિ જ્ઞાન, તથા મન પર્યાય જ્ઞાન આદી સ્વરૂપ છે (૪)

(વળી પણ પર્યાયના બેઠ કહેછે)

નંદનુ સુત્રાદેશે કરી

ક્ષણ પરિણત એહ

કહેા અર્થ પજ્જયએ

અભ્યતર જેહ-શ્રી જન ॥ ૫ ॥

સાવાર્થ—નંદનુ સુત્ર નયના મતથી અર્થ પર્યાય ક્ષણ વૃત્તિ વાગેછે આભ્યતરનો શુદ્ધ અર્થ પર્યાયછે અને એથી અન્ય અ શુદ્ધ અર્થ પર્યાય કહેલો (૫)

વિવેચન—નંદનુસુત્ર નયના આદેશથી આભ્યતર જે છે તે શુદ્ધ અર્થ પર્યાયછે અને ક્ષણ માત્ર વૃત્તિછે અર્થાત શુદ્ધા વ પર્યાય ક્ષણ ક્ષણમા પરીણામને પ્રાપ્ત થાયછે અને તેથી અન્ય જે જે છે તે અશુદ્ધ અર્થ પર્યાય કહેલોછે તાત્પર્ય એવુ છે કે જે જે પર્યાયથી અન્ય કાલ વર્તી છે તે પર્યાય તે અધિક કાલવર્તિ પર્યાયથી અન્ય ત્વની અપેક્ષાએ અશુદ્ધ અર્થ પર્યાય કહેવાયછે (૫)

આ વિચયમા શુદ્ધ વચન સમતી દશ વેછે

પુરૂષ શબ્દ જેમ પુરૂષને

ઠય જન પર્યાય

સ મતિ ં થે અર્થથી

ખાલાદિ કહાય—શ્રી જન ॥૬॥

ભાવર્થ—જેમ પુરૂષ શબ્દનો પુરૂષ ઠય જન પર્યાય કહેયો છે તેમજ સ મતિ ં થે અર્થમાં ખાલાદિ અથ પર્યાય કહેલો છે (૬)

વિવેચન—પુરૂષ શબ્દથી વાચ્ય પુરૂષ પર્યાય જન્મથી તે મ જા માગ પથ ત એક અનુગત રૂપથી નરત્વ પર્યાય છે તે પુરૂષનો ઠય જન પર્યાય છે અને જાન આદિક અર્થ પર્યાય છે એવું સ મતિ ં થે અર્થમાં કહેલું છે ‘જેમ પુરૂષમાં રૂપ એવે’ શબ્દ જન્મથી મરણ પરંતુ રહે છે તે ય જન પર્યાય છે તે પુરૂષમાં જ લ, રૂપાદિ જે બેદ છે તે અથ પર્યાય છે” (૬)

પદ્ ગુણ હાણી લુટ્ઠીથી

જેમ અગુરુ લહુત

પજ્જવ નેમસિણ બેદથી

કેવલપણે લુત—શ્રી ન ॥ જી ॥

ભાવાર્થ—જેમ પડગુણી હાનિ વૃદ્ધીથી અગુરુ લઘુ
પર્યાય માનેલો છે તેવીજ રીતે ક્ષણના ભેદથી કેવળ આખ્ય
ગુણ પર્યાયના પણ અર્થ પર્યાય માનેવા છે (૭)

વિવેચન—જેમ પડગુણ હાની વૃદ્ધી લક્ષણ અગુરુ લઘુ-
પર્યાય અર્થાત સૂક્ષ્માર્થ પર્યાય છે તેમજ ક્ષણના ભેદથી કેવ-
ળ જ્ઞાન નામનો પર્યાય પણ ભિન્ન ભિન્નજ દેખાએલો છે કે-
મકે “ પ્રથમ સમયમા યોગ ભવસ્થ કેવળ જ્ઞાનમા અને દ્વિ-
તીય સમય સંયોગી ભવસ્થ કેવળ જ્ઞાનમા ઇત્યાદી વચન છે
તેથી કરીને રુદ્ર સૂત્ર નયના આદેશથી શુદ્ધ ગુણના પણ
અર્થ પર્યાય માનવા નોંધએ (૭)

શુદ્ધ દ્રવ્ય વ્યજન અણુ

પુદ્ગલ પર્યાય

અશુદ્ધ દ્વયલુકાદિક ગુણ

નિજ ગુણ પર્યાય— શ્રી છાન ૥૮૮૥

ભાવાર્થ—શુદ્ધ દ્રવ્યવ્યજન પરમાણુ જે છે તે શુદ્ધ પુદ-
ગલ પર્યાય છે અને દ્વયલુકાદી અશુદ્ધ દ્રવ્ય વ્યજન પર્યાય
છે તે પોતપોતામા ગુણ પર્યાય સહિત છે [૮]

વિવેચન—જે શુદ્ધ દ્રવ્યવ્યજન પરમાણુ છે તે શુદ્ધ પુદ્ગલ છે કેમકે તેનો નાશ થતો નથી અને દ્રવ્યભુક્ આદિ અશુદ્ધ દ્રવ્યપર્યાય વ્યજન પર્યાય છે કેમકે સ યોગથી ઉત્પન્ન થવાનું કારણ નાશવાન છે તે પોતાના શુભ અને પદાવથી સંહિત છે અથાત પુદ્ગલ દ્રવ્યના જે જે શુદ્ધ શુભ વ્યજન પર્યાય અને અશુદ્ધ શુભ વ્યજન પદાવ છે તે પોતપોતાના શુભને આશ્રાને માનવા ભોઈએ કારણકે જે પરમાણુને શુભ છે તે તો શુદ્ધ શુભ વ્યજન પર્યાય છે અને જે દ્વિપ્રદેશ આદિના શુભ છે તે અશુદ્ધ શુભ વ્યજન પર્યાય છે, (૮) :

સુક્ષ્મ અર્થ પર્યાયતે

ધર્માદિકે એમ

નિજ પર પ્રત્યગાથી લહે।

છાડી હડ પ્રેમ—શ્રી જીન ॥ ૬ ॥

ભાનાર્થ—ધર્માદિ દ્રવ્યના સુક્ષ્મ અર્થ પર્યાય છે, એમ જો ગિગર કહે છે તો સ્વપર પ્રત્યયથી શુભ પરીણુતીરૂપ અર્થ પર્યાય પણ કેમ નથી માનતા ? (૯)

વિવેચન—ધર્માસ્તિકાય આદિ દ્રવ્યોના સુક્ષ્મ અર્થ

પર્યાય અર્થાત્ શુદ્ધ દ્રવ્ય વ્યજન પર્યાય છે એવો જે હઠ કરે છે તે હઠ કરવાવાળો મનુષ્ય હઠને છોડીને ચોતાના પ્રત્યયથી અને પરના પ્રત્યયથી અને ઝાણુ સૂત્ર નયના આદેશથી આ ક્ષણુ પરીણામ રૂપ પુર્વકચિત અર્થ પર્યાય તે પણ કેવળ જ્ઞાનાદીની પેઠે કેમ નથી માનતા ? વળી ધર્માસ્તિકાય આદિ આ અપેક્ષાથી અર્થ પર્યાય પણ થાય છે જો એમ ન હોય તો પુદ્ગલ દ્રવ્યમા પણ પરમાણુ સુધી વિગ્રામ થનો નથી (૯)

જેમ આકૃતિ ધર્માદિકની

વ્યજન છે શુદ્ધ

લોક દ્રવ્ય સયોગથી

તેમ જાણી અશુદ્ધ—ત્રી જન ॥૧૦॥

સાવાર્થ—જેમ ધર્માસ્તિકાય આદિ દ્રવ્યનો આકાર લોકકાશ પ્રમાણથી શુદ્ધ વ્યજન પર્યાય છે તેમજ લોકમા રહેવા વાળા દ્રવ્યના સયોગથી અશુદ્ધ વ્યજન પર્યાય જેમ ન હોય ? અર્થાત્ હોવાજ નોઈએ

વિવેચન—જેમ ધર્માસ્તિકાય આદિ દ્રવ્યનો આકાર લોકકાશ પ્રમાણ સ્થિતિ રૂપ છે તેથી કરીને પરનિરપેક્ષાથી

તે શુદ્ધ દ્રવ્ય વ્યજન પર્યાય છે એવું કથન થાય છે એવીજ
રીતેલોકના દ્રવ્યના સયોગથી અઘાતલોકમા હોવાવળી દ્રવ્ય છે
તે દ્રવ્યને ધમાલી દ્રવ્યની સાથે સયોગ રૂપ અશુદ્ધ દ્રવ્ય
વ્યજન પર્યાય પણ છે અને તે લોકના દ્રવ્ય સયોગથી
નિરપેક્ષીત હોવાથી કોઈપણ વિરોધને નિત્ય નથી કરતો (૧૦)

સયોગે આકૃતિપરે

પજ્જય કહેવાય

ઉત્તરાધ્યયને ભાગિયા

લક્ષણ પજ્જય—ત્રી છંદ ॥ ૧૧ ॥

ભાવાર્થ—આકૃતિ ॥ પેઠે સયોગ પણ પર્યાય કહેવાય
છે કેમકે ઉત્તરાધ્યયન સુત્રમા પણ પર્યાયના લક્ષણ કહ્યા છે (૧૧)

વિરેચન—હવે આકૃતિ તે પજ્જય થઈ શકે છે અને સયોગ
પર્યાય થઈ શકતા નથી એવી આશંકા દુર કરતા
કહેડેકે સયોગ પણ આકૃતિ ॥ પેઠે પજ્જય કહેવાય છે કેમકે
નિત્ય રૂપથી પર્યાય ॥ લક્ષણ ઉત્તરાધ્યયન સુત્રમા પણ ॥
હ્યા છે માટે આ સ્થળે તે નહિ લખના છતાં સુએ એ ઉત્તરાધ્યયન
સુત્રથી વિસ્તાર પુર્વક સમજી લેવા (૧૧) .

એકત પૃથકત તેમ વલી

મ ખ્યા સ ઠાણુ

વલી સ યોગ વિભાગ એ

મનમા તુ આણુ—શ્રી જીન ॥ ૧૨ ॥

ભાવાર્થ—એકત્વ પૃથકત્વ સ ખ્યા સ સ્થાન સ યોગ શાને
વિભાગ એ મળ ને પર્થાય ડપથી મનમા વિચારે (૧૨)

વિરેચન—એકત્વ પૃથકત્વ મ ખ્યા મ સ્થાન શાને
સ યોગ વિભાગ એ ટોણે દ્વંદ્વને પણ પર્થાય જાણવા ઉત્તર
મ્યયનમા પણ તેને પર્થાય જ કહેવા છે માટે નય અક્રમા દેવ
સેન આચાર્યે મિહુ છે તે આ જાચારી નિચારવાનુ છે (૧૦)

ઉપચારી નય ગુહ્યતે

જો પર સ યોગ

અસદ્ભુત મનુજાનિકા

તો નય ગુહ્ય યોગ—શ્રી જીન ॥ ૧૩ ॥

ભાવાર્થ—જો ઉપચારિત છે અને પર દ્રવ્ય સ યોગ છે
તો પણ તે અશુદ્ધ પર્થાય થઈ શકતો નથી જો એમ માને

છો તો અસદ્ભૂત મનુષ્ય આદી પણ અશુદ્ધ પર્યાય યોગી નહિ
થાય (૧૩)

વિવેચન—ઉપચારવાન કદાચ પર દ્રવ્યના સ યે ગી
હેય તથાપી તે અશુદ્ધતાને પ્રાપ્ત નથી થતું હવે
કદાચ એમ કહો કે ધર્માન્તકાય આદિ દ્રવ્યોના પર દ્રવ્ય
ની માથે મ યોગી છે તેથી તેને ઉપચરિત પરચ કહે છે પરંતુ
અશુદ્ધ પર્યાય નથી કહેતા કેમકે દ્રવ્યના અન્ય પણાના હેતુ
મા પણ અશુદ્ધતાનો વ્યવહાર છે તેથી કરીને મનુષ્ય આદિ
પનાય પણ અશુદ્ધ છે એમ ન કહેવું પણ અસદ્ભૂત વ્યવ
હાર નથી પ્રાપ્ત હોવાથી અસદ્ભૂત છે એમ કહો મતલબ
અપેક્ષાથી શુદ્ધ અને અપેક્ષા રહીત પણે અશુદ્ધ એવી રીતે
અનેકાન વ્યાપક પણ જ એક છે જે આગળ કહેવાશે અર્થ
એવો છે કે જો ઉપચારિ અશુદ્ધતા ને નથી પ્રાપ્ત થતો તો
મનુષ્ય આદી પણ અશુદ્ધ પર્યાયનો યોગી નથી (૧૩)

ધર્માદિક પર પળળયે

વિસંભાધ એમ

અશુદ્ધતા અપિશેષથી

જીઅ પ્રદગલ જેમ—શ્રી જીન ॥૧૪॥

ભાવાર્થ—ધર્મોસ્તિકાય અલેહના પર પર્ચાયથી તથા પોતાના
પર્ચાયથી વિવક્ષણતા છે અને જેમ છવ પુદ્ગલમા અશુદ્ધતાને
વિષય નથી તેમ આમા પણ નથી (૧૪)

વિવેચન—ધર્મોસ્તિકાય આદિને પર પર્ચાયથી અને રવ
પર્ચાયથી વિવક્ષણતા ભણુવી નેમએ કેમકે પર અપેક્ષાથી
જેવા મને છવ દ્રવ્ય પુદ્ગલ દ્રવ્યનો વિશેષ નથી તેવીજ
રીને બીજાને માટે પણ સમજા લેવું (૧૪)

એમજ સન્નતિ વિભતિથી

દ્રવ્યે પંચમય

ગુણે સ્વભાવ વિભાવથી

એ ચાર કહાય—ક્રી જન ૥૧૫૬

ભાવાર્થ—દ્રવ્યના વિષયમા એજ રીતે સ્વન્નતિ અને
વિભતિથી પર્ચાય થાય છે એવીજ રીતે ગુણના વિષયમા પણ
સ્વભાવ ગુણથી તથા વિભાવ ગુણથી પર્ચાય થાય છે આ રીતે
પર્ચાયના ચાર ભેદ થયા (૧૫)

વિવેચન—હવે પ્રકારાતરે નવમ્યકમા ચાર ભેદ મળ્યા છે
તે દેખાડે છે દ્રવ્યના વિષયમા સ્વકીય ભતિથી જે પર્ચાય થા

(હવે એ સેના ઉદાહરણ કહે છે,)

દ્રવ્યલુક મનુજ કેવલ વલી

મતી મુખ દીકત

એ પ્રાચીક જેણે દ્રવ્યથી

અણુપજળવ સત—શ્રીજીન ॥૧૬॥

ભાવાર્થ—દ્રવ્યલુક સજ્જતિય દ્રવ્ય પર્યાય છે, મનુષ્ય આદિ વિજ્ઞાતીય દ્રવ્ય પર્યાય છે, કેવળ જ્ઞાન સ્વભાવ ગુણ પર્યાય છે અને મતીજ્ઞાન આદિ વિભાવ ગુણ પર્યાય છે આ દ્રવ્ય પ્રાચીક છે કારણ કે આ આરંભ પરમાણુનો અતરભાવ થતો નથી (૧૬)

વિવેચન—જે દ્વીપદેશ આદી રૂક છે તે મજ્જતીય દ્રવ્ય પર્યાય છે તે એવીરીતે કે પરમાણુનો મ યોગ થવાથી દ્રવ્યલુક થાય છે એથી એમ સિદ્ધ થયું કે જે દ્રવ્ય પરસ્પર મળીને જે દ્રવ્ય થાય છે તે સજ્જતીય દ્રવ્ય પર્યાય છે અને કહ્યું છે કે “જે ત્રણ આગી અણુઓથી અનંત દ્રવ્યનો આરંભ નીરત થાય છે અને જેનો ફરીથી વિભાગ ન થઈ શકે તે અણુ છે અને તે દ્રવ્યલુકથી વિભાગ થઈને થાય છે” પ્રત્યાપ્તિ મધ્ય વિચારવું જોઈએ (૧)

ગણ વિકાર પળજવ કહી
 દ્રવ્યાદી કહત
 સુ જાણે મન માહે તે
 દેવસેન મહત—શ્રીજીના॥૧૭॥

ભાવાર્થ—ગુણોના વિકારજ પર્યાય છે એમ પ્રથમથી કહીને પછી દ્રવ્ય પર્યાય અને ગુણ પર્યાય એવા ભેદ કહતા દેવસેનાચાર્ય પોતાના મનમાં શું સમજેછે? (૧૭)

વિવેચન—ગુણોના વિકાર પર્યાય છે એમ કહીને દ્વિતીય પર્યાયોના ભેદના અધીકારમાં પર્યાય જો પ્રકાશના છે દ્રવ્ય પર્યાય તથા ગુણ પર્યાય, આ રીતે નવ ચક્ર થયના કર્તા દીગખગ આચાર્ય દેવમેનજી પોતાના મનમાં શું સમજેછે? અર્થાત્ પૂર્વાપર વિરોધ થવાથી તેઓ જાણતા નથી એવો અભીપ્રાય છે માટે દ્રવ્ય પર્યાયજ કહેવા પરંતુ ગુણ પર્યાય જુદા ન કહેવા એ તાત્પર્ય છે (૧૭)

એમ દ્રવ્યાદિક પરખીયા
 રાખી ગુરૂ આણ
 ઉવેખી બહુ તન મતિ
 અવગણિઅ અજાણ—શ્રીજીન॥૧૮॥

ભાવાર્થ—એ રીતે દ્રવ્યશુષ્ક પર્યાયની શુદ્ધ પર પરાની આજ્ઞા રાખીને બહુ ઢૂંક બુદ્ધીવાળાની ઉપેક્ષા કરીને અને અજ્ઞાનને દુર કરીને મેં પરીક્ષા કરી (૧૮)

વિવેચન—પર પરાગત શુદ્ધ આજ્ઞાને યાદ રાખીને અને તુચ્છ બુદ્ધીવાળાઓની ઉપેક્ષા કરીને તથા અન્યથા અને હઠ ઠદાઝદી એવા લોકોની અવગણના કરીને મેં (શ્રીમાન યશો વિજયજી ઉપાધ્યાયે) આ રીતે સર્વ દ્રવ્ય શુષ્ક અને પર્યાય તેના અનેક ભેદ દર્શાવીને પરીક્ષા કરી અર્થાત્ સ્વરૂપ, લક્ષણ ભેદ વીગેરેનું ઘણું જ સ્પષ્ટ રીતે નિરૂપણ કર્યું, (૧૮)

જે દિન દિન એમ ભાવસે

દ્રવ્યાદી વિચાર

તે લેશ જશ સંપદા

સુખ સધળા સાર—શ્રી જીન ॥ ૧૯ ॥

ભાવાર્થ—જે મનુષ્ય દિન પ્રતીદિન આ રીતે દ્રવ્યાદીના વિચારની ભાવના ભાવસે તે જશ રૂપ સંપદાને પામશે અને સધળા ઉત્તમ સુખોને પ્રાપ્ત કરશે એમ શ્રીમાન યશો વિજયજી ઉપાધ્યાય કહે છે (૧૯)

ઉપસહાર

રોહા

ગુરુ શ્રુત અનુભવ બળથકી	કહ્યું દ્રવ્ય અનુયોગ	
એહ સાર છન વચનનો	એહ પરમ પદ ભોગ	૧
મધ્યમ કિરિયા રત હુએ	બાળક માને સિંગ	
પોડશકે બાપ્યુ ધરે	ઉત્તમ જ્ઞાન સુરગ	૨
ન જી રહીત જે શુભ ક્રિયા	ક્રિયા રહિત શુભ નાણ	
યોગ દ્રષ્ટિ સમુચ્ચય કહ્યો	અતર અનુઆ બાણ	૩
ખજુઆ સમિ ક્રિયા કહી	નાણ બાણ સમન્નેય	
કલિયુગ એહ પટતરો	વિરલા ખુજે કોય	૪
ક્રિયા માત્ર કૃત કર્મદાય	દ્વર ચુન્ન સમાન	
જ્ઞાન કહ્યો ઉપદેશ પહે	તાસ છાર સમજાણ	૫
મિથ્યાત્વાદિકે કર્મ યિનિ	અકરણ નિયમે બાપ	
અમતપાતિ જ્ઞાન શુણ	મહાનિશીયહમાખ	૬
જ્ઞાનવતહ કેવળી	દ્રવ્યાદિક અહિનાણ	
મહતકલ્પના બાપ્યમા	સરિખા લાખ્યા જાણ	૭
નાણ પરમ શુણ છવનો	નાણ બવાણુવ પોત	
મિથ્યા મતિ તમ લેહવા	નાણ મહા ઉદ્યોત	૮

કળીશ

એમ દ્રવ્ય શુણ પર્વાયે કરી જેહ વાણી, વિન્તરી
 ૧૮ પાર ગુરુ સ સાર સાગર તરણ તારણ વરતરી
 તે એહ બાળી સુજન મધુકર રમણ સુર તર મજરિ
 શ્રી નય વિજય બુધ ચરણ સેવક જશ વિજય બુધ જય કરી(૧)

નમાપ્ત

